

БЕОГРАДСКЕ ОПШТИНСКЕ НОВИНЕ

ЧАСОПИС ЗА КОМУНАЛНО-СОЦИЈАЛНИ, ПРИВРЕДНИ
И КУЛТУРНИ ЖИВОТ БЕОГРАДА

Број 7 Година 50	РЕДАКЦИОНИ ОДБОР: Др. Кеенофон Шаховић, Мих. Стефановић, Павле Кара-Радобановић УРЕДНИК: Слободан Ж. Видаковић	Јули 1932 год.
---------------------	---	-------------------

Јули 1932

За уређење положаја општинских чиновника. — Слободан Ж. Видаковић, управник послова Савеза градова, стр. — — — — —	411
Снабдевање Београда млеком. — Инж. Б. Атанацковић, стр.	415
Домаћи украсни врш. — Проф. Срет. М. Аџић, стр. —	420
Здравље у Југославији. — Др. Бојан Пирц, стр. — —	424
Здравствена заштита београдске школске деце. — Д-р. Стаја Стајић, дечји лекар, стр. — — — — —	429
Криза радиности у граду (привредни поремећаји после рата — крај). — Богдан Крекић, стр. — — — —	439
Београдска гробља. — Аритон Михајловић, публициста стр. — — — — —	445

ПРИЛОЗИ ЗА ИСТОРИЈУ БЕОГРАДА:

Повратак Евлије Челебије из Ердеља у Београд — његов опис града Авале. — Глиша Елезовић, стр. — — —	448
Fragmenta tragœdiæ belli (крај). — Мирослав Голубовић, стр.	451

КОМУНАЛНА ХРОНИКА:

Савез југословенских градова и закон о градовима, стр.	456
--	-----

КУЛТУРНА ХРОНИКА:

Соколски слетови и Београд. — Миличко Шошкић, стр.	467
--	-----

ДРУШТВЕНА ХРОНИКА:

Слава Друштва за улепшавање Булеварера и помен палим
препознаница на Варовици, у одбрани Београда, стр. 470

КЊИЖЕВНА ХРОНИКА:

Један нов роман о животу у Београду за време рата 1915 г.
Света Милутиновић, стр. — — — — — — — — — — 474

„Београдске општинске новине“ излазе једанпут месечно
као часопис за комунално-социјални, привредни и културни
живот Београда и једанпут недељно (сваког четвртка) као
службени недељни лист Општине града Београда.

Претплата на оба издања износи укупно:

за годину дана 150 динара

за пола године 80 динара

Претплата се прима само на оба издања. Чековни рачун
код Поштанске штедионице бр. 54.300.

Уредништво и администрација налазе се у ул. Краља
Петра бр. 26/III. Телефон 26-242.

Рукописи се не враћају.

Слободан Ж. Видаковић,
старањик послова Савеза градова

За уређење положаја општинских чиновника

— Пред новим законом о градовима —

I

Питање новог закона о градовима — то је питање дана. Његова прва редакција давно је већ готова и сада се могу очекивати само корекције према тежњама Савеза градова и према уверењима народних посланика, када закон буде био изнет пред Народну Скупштину.

Отуда је од неоспорног значаја да у овом чланку проговоримо мало опширније о општинским службеницима, јер се не може ни замислити један модеран и правичан закон о градовима који не би решио сва животна и актуелна питања општинских службеника.

Ако је пропуштено што год због чега би се доцније у животу и општинској служби спотицало — а по нашем сазнању у првобитно израђеном пројекту закона о градовима пропуштено је много — онда је у толико значајније да се питању општинских службеника да најшири публицитет и док још има времена, унесу неопходне допуне и корекције у поменути законски пројекат.

Ми имамо близу сто градова, на које ће се односити будући закон о градовима. Првобитни пројекат Министарства Унутрашњих Дела обухвата једва седамдесет градова, али је запажена још одавно тежња свих значајнијих вароши и варошица, које имају услова за економски и урбанистички развитак, да се и оне подведу под одредбе будућег закона о градовима. На тај начин биће, као што смо већ напоменули, око стотину и више градова на које ће се простирати компетенција будућег закона о уређењу градских самоуправа.

То је већ озбиљан број. У погледу броја општинских службеника тих нам стотину градова показују да се он креће између четрдесет и пет до шездесет хиљада службеника. Кад се томе броју додаду само деловође и благајници сеоских општина, који морају бити стручна, професионална лица, онда се број општинских службеника у Југославији креће између 65—70.000 лица, без обзира на ту околност што о општинским деловођама и благајницима сеоских општина неће бити надлежан закон о градовима него закон о сеоским општинама, чији је основни пројекат такође спреман.

Већ се по овим цифрама види јасно, да се полако и постепено у нашем јавном животу израђује једна нова снага и један несумњиво социјалан фактор о коме се мора водити рачуна а то је снажна армија од скоро седамдесет хиљада општинских службеника, чија је мисија у животу једног народа од првостепеног значаја.

Извесно да нема никога међу нама ко би се усудио да доказује, да се преко животних потреба и оправданих жеља овог огромног и важног комунално-социјалног апарата може и сме прећи са преступном равнодушношћу.

Без доброг и савесног персоналног апарата сваки напор градских општина за реформама и напретком остаће промашен. Само се са добром и савесном администрацијом могу извести све оне важне реформе, без којих се не да ни замислити живот градске општине у садашњаци!

Општине су темељи државе, општинско чиновништво су темељи општине, и ако ти темељи не ваљају не ваља цела зграда! А ти темељи не могу ваљати у пркос свих наредба противу корупције ако се чиновници од најмање општине до највеће престоничке муниципије не обезбеде морално и не осигурају материјално.

Без њиховог моралног и материјалног обезбеђења, у мери коју садашњи живот бар минимално захтева, нема, нити може бити, добрих и исправних чиновника, а без исправних чиновника нема ни добре општине ни снажне државе! Зато свака држава има императиван интерес да и општинско особље, поред државног, буде потпуно исправно и задовољно.

Дакле, да се тај административни апарат одржи на висини стручности и савесности морају се према њему испунити све оне обавезе, које проистичу из императива његовог сталног професионалног осигурања.

Ми ћемо у овом чланку прећи у најопштијим линијама те обавезе, освештајући сваку посебницу, у колико то потреба њеног разумевања буде захтевала.

Пре свега општинским службеницима и чиновницима мора се највишом вољом зако-

на обезбедити стаљност и независност у служби. Пре тога морала би се, природно, извршити морална и стручна дестилација свега особља. Све оно што не би могао да издржи ту дестилацију уклонити из службе. Само нисмо за бруталну редукацију. Она је не само нехумана, несоцијална, него и финансијски неективна. Тренутно она снижава у неколико општу суму издатака на персоналне трошкове али у крајњој линији као нерационална, она појачава криминалитет, проституцију, болештине, алкохолизам, беспослицу итд. и убијајући свим тим негативно испреплетаним утицајима потрошачку моћ широких маса — она снижава општи стандард живота. А снижавајући њега она ео ирсо умножава нове издатке општинске, и два пута више појачава материјалне расходе, изазване поменутим социјалним реперкусијама, него што са друге стране смањује персоналне издатке.

Зато смо и ми од увек за тако звану рационалну, социјално праведну и продуктивну редукацију, која би се имала непоштедно провести кроз општинске буџете.

Каква је у својој битности та редукација и у чему се она састоји?

Да би се на то питање тачно одговорило треба у неколико потеза оштрирати ову код нас уобичајену редукацију, социјално неправедну исто толико колико и социјално штетну. По тој редукацији, чим се поремети општинска буџетска равнотежа или промени општинска управа — наступа њена свирена акција, и она снагом механичке метле почиње да брише и избацује на улицу бедне душе општинских службеника.

Из овога најповршнијег описа нашег усвојеног начина редуцирања може се лако закључити каква је она друга редукација, која се у социјалној политици зове рационалном и продуктивном редукацијом.

Та редукација, пре свега, не може да наступи из небуха, кад јој се нико не нада, и без потребне припреме и организације на другој страни, како би се редуциране снаге — оне које су морално исправне и способне за рад — упослиле у новим, продуктивним пословима!

Оваква редукација претпоставља читав низ рефорама из области свих манифестација јавног живота. Те се реформе имају спровести у живот координирајући радом државе и градских општина. Па кад се у великом социјалном телу створе и организују нове ћелије, нова продуктивна места, нови корисни радови — онда се административно тело, државно и самоуправно, ослобађа сувишних персоналних оптерећења.

Противу рационалне редукације, спроведене савесно, непоштедно и до крајњих линија у општинској служби, нико честит не може

ни речи да каже. Она је напредна, корисна и продуктивна. Али исто тако нема ниједног човека са високим осећајем социјалне правде, који би се могао сложити са досадашњим системом редукације било у државној, било у општинској администрацији, која као торнадо изобара и испретура један огроман број недујних људи и одлази даље да се после неколико година понова изврати и опет посеје очајање, беду и незадовољство!

Зато се код свих либералних закона о уређењу градских самоуправа осећа тежња да се општинским службеницима осигура законом стаљност и пуна независност у раду.

То је први и основни услов.

Остали захтеви обезбеђења моралног и материјалног положаја општинских чиновника иду својим редом.

1) Квалификације:

Систем квалификација за општинске чиновнике морао би се радикално да измени. Пошто општинска служба нема никакве везе са 90% нашег вишег гимназијског програма, за кога смо у своје време доказали да је далеко од сваког живота*, на донекле чак и са вишим универзитетским образовањем, то се те квалификације не би требале ни захтевати (овде се, појмљиво, изузима стручно особље општине као лекари, инжењери, хемичари, ветеринари, правни референти итд.) Место општих квалификација код свих напредних народа, долазе квалификације из нижег и вишег (академског) образовања на стручним комуналним школама.

Треба стварати стручно школован и етички снажан комунални подмладак, јер комунална политика из дана у дан све више постаје једна од централних тачака јавног живота... А за њено правилно спровођење потребан подмладак не да се створити простим регрутовањем полушколоване или потпуно школоване интелигенције. Као што рекосмо, страховита је заблуда да је за општинског функционера потребан овај или онај факултет. За општинског чиновника безусловно је потребна комунално-административна школа. А те су школе средње и више, у рангу Академија. Први тип школа имају Диселдорф и Кил у Немачкој, а више комуналне академије су најиризнатије у Лајпцигу, Франкфурту, Берлину, Хамбургу и Либeku. Помислимо овде искључиво Немачку зато што је тип и нижих и виших комунално-административних школа код њих најпогоднији, и са извесним неопходним али малим изменама могао би се код нас усвојити. Тако би могли да имамо средње комуналне школе у свима бановинским центрима а Академије у Београду, Загребу и Љубљани.

*) Види књигу: Слободан Ж. Видековић „Наша социјални проблеми“ издање књижевне Гее Кола 1932 год.

Наше гимназије и иначе су постале фабрике неспособног за живот интелектуалног пролетаријата, те се не морамо бојати да ли ће бити довољно кандидата за ове школе. У њих би требало примати само добре ђаке са свршених IV разреда гимназије и одличним владанњем. Они би се издржавали о трошку општине, бановине или државе и то у интернатима. Школовање би имало да траје 3 године. Висока комунална академија имала би четворогодишње школовање. Те би Академије имале ранг факултета.

Пало нам је у очи да је општа заблуда о школским квалификацијама као неопходном услову за пријем једног кандидата у општинску службу била захватила чак и многа удружења самих општинских службеника. Тако, једни су у својим резолуцијама тражили положену матуру за пријем у општинску чиновничку службу а други су одлазили толико далеко да су захтевали факултет као „кондицију сине ква нон“. Трећи су били просто конфузни, тражећи или правни факултет или 15 година подофицирске службе у жандармерији, рачунајући да су те две квалификације равне!

Међутим, све је то огромна заблуда. Општинска комунална служба нема никакве везе са средњошколским образовањем, на природно ни са факултетом, сем нешто са јуристичким. Комунална наука и администрација израдиле су се данас као засебна доктрина строго социјална, да се без стручне комунално-административне школе не да ни замислити успешно вршење општинске службе! У Кенској општини на пр. од 892 општинских сталних службеника 75% њих имају средњу школу комуналну а 25% вишу академију. Без тих су школа још само дваестак затечених старих чиновника.

Док се те комуналне школе и комуналне академије не установе, квалификације би за административног општинског службеника требале да буду:

1) Најмање шест, односно четири разреда гимназије.

2) Пријемни испит приликом ступања у службу са претходном шестомесечном практичном вежбањем.

3) Доцније (у служби) испит за вишег општинског чиновника.

4) Службена стална продуктивност (јер један чиновник може да буде и квалификован и да сјајно полаже испите, па ипак да ништа не ради и ништа не даје).

5) Апсолутна исправност у служби.

II Изједначавање општинских службеника са државним чиновницима истог ранга.

Овим изједначавањем да се даду и сва права општинским чиновницима, која уживају државни чиновници као повластице на железничкој вожњи, бањском лечењу и т. д.

У погледу права општински чиновници не треба да се ни у чем разликују од респектив-

них државних чиновника. Ранија подређеност и третирање општинских службеника као другокласних органа има да потпуно отпадне, јер је то схватање застарело, бирократско и недржавничко. Данас све више ишчезава онај предратни тип општинског деловође, благајника, рачуновође и др. у гуњу и опанцима, одрастао у сеоској механи, једва полуписмен, кога је први политички ветар убацио у општину да би га други, супротан политички ветар, избацио на ледину! Потребе новог живота траже и у јачим и груписаним сеоским општинама, а камо ли у варошким — стручно школованог општинског деловођу, благајника, администратора. Тип је патријархалног деловође у ишчезавању, и у колико га више нестаје у толико се више осећа потреба за изградњом једног савременог стручног типа комунално-административног чиновника.

III Да сваки општински чиновник има права на одмор од 25—40 дана у години.

IV Да сваки млађи општински службеник после две године беспрекорне службе има права да тражи да се упуту на стручно школовање у комуналним школама или академијама, о чему има да решава један сваке треће године изабран комитет општинских чиновника и одборника.

V Да се општински службеници могу организовати на синдикалној бази.

VI Најшире социјално осигурање општинских службеника у погледу болести, неспособности, (тренутног или трајног инвалидитета) старости, као и њихових породица у случају смрти осигураника.

То социјално осигурање има да буде облигаторно. Новчани ефекти за исто имају се знаћи из паритетних улога државе и општине са учешћем заинтересованих општинских службеника.

Општински чиновник је необезбеђен и то како онај у најзабаченијој општини планине Таре, тако и онај у леном Загорју и богатој варошници Баната и Срема. Велеградски комунални чиновник исто тако. Посматран као јавни функционер он није обезбеђен ни у колико; његова породица ништа више. Са изузетком десетак највећих градских општина — свуда у целој земљи општински службеник нема регулисаног права на пензију. Једна половина градских општина — које су у Савезу градова — уписала је своје службенике у уред за осигурање радника; друга то није стигла ни до данас да уради; тако и оно осигурање, које уред пружа неквалификованим радницима не постоји ни за 50% муниципалних чиновника! Што се пак тиче уредског осигурања — највећи број наших градова изјаснио се отворено противу њега, а у корист самосталних градских фондова и сталешких организација својих службеника. Отуда је и дошло да су неколико градских управа завеле праксу да за своје чиновнике место

Уреду плаћају сталешким удружењима по половину квоте за осигурање. Другу половину квоте за осигурање плаћају сами општински службеници.

Питање пензионог осигурања како за самог чиновника, службеника, тако и за његову породицу мора се унифицирано решити за целу државу од сеоског деловође и писара до високог функционера велестрадских општина. Право на пензију — то је човечанско право сваког јавног радника. А да ли ће се то право зајамчити муниципалним, властитим фондовима самих општина или уплаћивањем потребних квота код самих удружења општинских службеника и његових фондова, то је детаљ, о коме у овом чланку нећемо дискутовати. Као и у многим другим питањима ми се и ту треба да користимо искуством других народа, далеко старијих и искуснијих по муниципалном животу од нас...

8) Да се године службе проведене у општинској служби имају аутоматски признавати у пуном износу при прелазу у државну службу, као и у обрнутом случају.

9) Да се сви општински службеници, сем часника, одборника и виших функционера, униформишу.

10) Регулисање војног ранга за време рата и мобилног стања, како би се у будуће избегли они незгодни појави: да служитељ под-официр буде старешина вишем општинском чиновнику — редову!

11) Питање величине припадљивости и плата општинских службеника ни у ком се случају не може изједначити за све општине. Али се законом мора предвидети да плате општинских чиновника не смеју бити мање од плата државних чиновника одговарајућег ранга.

И по природи и по деликатности и обиму службе, општински чиновник мора бити боље награђен од државног чиновника. Ово правилно гледиште заслужи и Савез градова, и у своме елаборату о питању регулисања плата општинских чиновника вели:

„Како градови морају да врше послове опште управних власти првог степена, безусловно је потребно да градски чиновници буду квалификовани као и чиновници код државних опште-управних власти. Ако су квалификације једнаке, захтева праведност да припадљивости градских чиновника не буду мање од припадљивости државних чиновника истих струка, како је то било оправдано предвиђено у пројекту од 1927 године. Према томе морали би у најмањем граду градски чиновници да имају барем толике припадљивости колике и државни чиновници на одговарајућим положајима. Ако се сада озакони начело да припадљивости градских службеника не смеју бити веће од припадљивости државних службеника, биће последица да ће градски чи-

новници у великом граду са 200 до 300 хиљада становника морати да имају једнаке припадљивости као и чиновници у најмањем граду са 2 до 3 хиљаде становника. Да је то немогуће, мораће да призна свако ко познаје напредно компликовани комунални живот у већим градовима. За водеће чиновнике и референте у већим градским управама није ни из далека довољна школска спрема са нешто праксе, као што је то редовно у државној служби, већ се од њих тражи много више знања, тражи се да се непрестано усавршавају и напредују и да уредно прате развитак комуналног живота у другим напредним државама, где се комуналној науци даје толика важност, да се за њу оснивају нарочите високе школе. Од градског чиновника тражи се не само боље редовне управе по упутствима претпостављених, већ он мора да буде инвентиван, од њега се очекује иницијатива за самостално вођење већих задатака финансијске и остале комуналне политике, за велике техничке послове, где је често потребан персонел са нарочитим већим квалитетима. Ако се уочи колико је компликован и пуно тешких проблема економски, социјални и културни живот у великим градовима и колико се интензивног стручног рада тражи за решавање тих проблема, јасно је да већи градови не могу да дођу до чиновништва које ће бити и способно и вољно да ваљано и успешно врши своје тешке дужности, ако не буде према свом раду и плаћено. Градски чиновници, надале, немају редовно споредних прихода од комисија, као државни чиновници. Због свега тога треба градовима, нарочито већим, омогућити да своје чиновнике нешто боље плаћају, и зато је потребно да се у новом закону у својој принципи изражен у члану 168 пројекта комисије Министарства од 1927 год., на име да припадљивости сталних градских службеника не могу бити мање од оних које уживају државни службеници одговарајућег положаја.”

То би у главним потезима били предлози за неопходне допуне које би се имале увести у првобитни пројекат Закона о градовима, јер би се тим корекцијама и допунама омогућило у највећој мери савремен, напредан и исправан рад општинских органа и општина.

На крају да поновимо:

Не може се имати добра општина без доброг административног апарата, а добар административни апарат је плузија док се питање осигурања општинских службеника не постави на социјално правичне основе.

Ми се са овим гледиштем Савеза градова потпуно слажемо. Само би га — када би нам простор часописа дозвољавао — још више потенцирали.

Снабдевање Београда млеком

II.

У прошлом чланку смо видели на којој је основи најбоље решити питање снабдевања Београда млеком. Сада, пак, би смо видели како би изгледала зграда подигнута на тој основи и какав би био њен предрачуи, т. ј. колика би требала да буде организација снабдевања Београда млеком, које објекте би требало да има и бар приближно колико би то све коштало.

Рекли смо прошли пут, да организација снабдевања Београда млеком треба да буде само један део једне јединствене организације млекарске производње и продаје за целу земљу. Али пошто та шира организација још не постоји, то би се организација снабдевања Београда млеком морала у почетку самостално стварати и развијати, но онај први моменат не би смео никад губити из вида како би се ова организација могла без тешкоћа уврстити у ту ширу будућу. Та постојаност у изградњи добиће одмах до изражаја при одређивању реона организације за снабдевање Београда млеком. Овај реон би имао два појаса, с обзиром на време организовања и упоцења у пословни ток. Први појас би обухватио места, која у главном сада снабдевају Београд млеком. Други појас би пак обухватио места, која по положају свом спадају Београду, с обзиром на млекарско питање, али су нешто даље или имају неподесне комуналне везе. Затим у други појас би дошла и места у даљој околини Београдској, која се не би могла из разних узрока прикључити коме другом млекарском реону. Приложена скица на следећој страни даје нам јасно преставу како би изгледало то реонизирање.

Структура организације била би у целом реону иста, само што би се, како је већ речено, прво приступило изградњи у ужем реону а затим у ширем. Та структура почев од произвођача изгледала би овако:

1.) Чланови месних задруга — произвођачи млека, који раде под контролом и упутствима своје управе и контролног асистента Савеза млекарских задруга.

2.) Сабирнице млека месних задруга, које примају млеко од својих чланова, припремају га за транспорт, по указаној потреби један део обирају или посиравају и шаљу било сабирном центру или централни у Београд. Сабирнице раде под руководством стручно спремног пословног, а под контролом упра-

ве месне задруге, контролног асистента и инспектора Савеза Млекарских Задруга.

3.) Сабирни центри били би у местима која су саобраћајни центар једног мањег реона од 10—30 месних задруга, а који би прикупљали млеко и павлаку из месних сабирница (кад не би било погодно, да млеко из месних сабирница иде директно у Београд), припремали га за даљи транспорт и одашили га за Београд. Затим би прерађивали сувишно млеко и павлаку у масло и сир, као и примали на дозревање сир произведен у месним сабирницама. Сабирни центри би радили под руководством зато довољно стручно спремног пословног, а под контролом Управе Савеза односно Савезних инспектора.

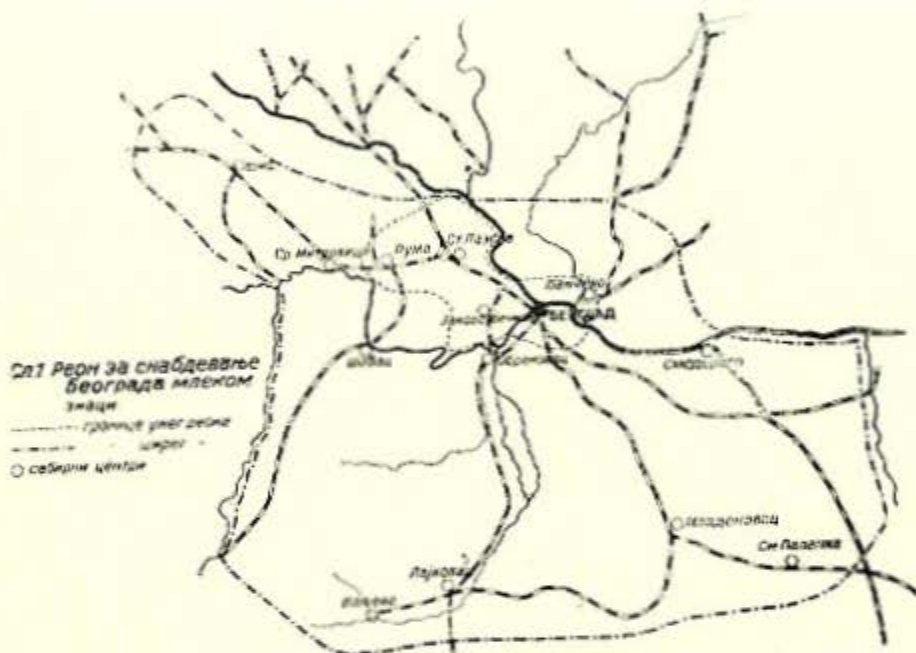
У ужем реону за снабдевање Београда млеком било би ових сабирних центара свега три и то: Код жељезничких станица: Рума, Стара Пазова и Јаково — Бечмен. Док за околину јужно од Београда сабирни центри нису потребни, јер би млеко ишло директно из месних сабирница у централу у Београду. У ширем реону изградило би се постојано још десет сабирних центара и то: Панчево, Смедерево, Смедеревска Паланка, Младеновац, Обреновац, Лајковац, Ваљево, Шабац, Срем, Митровица и Шид.

4.) Централна млекарна у Београду била би подигнута на месту које би имало добру саобраћајну везу како са унутрашњости града тако и жељезничку и аутомобилску са околином. Градска централа би примала млеко најпре из ужег а затим из ширег реона, припремала га за конзум, наковала и одпремала продавницама и већим потрошачима. Сувишно млеко би прерађивала у јогурт, кисело млеко, кефир, кумис, масло, сир и т. д. Затим би примала на стовариште масло и сир произведен код сабирних центара ужег и ширег реона, као и од других млекарских реона у земљи. Градска централа би радила под руководством стручно спремног управника и пословног за поједини одељењ а под контролом управе Савеза Млекарских Задруга и контролних органа о. г. Београда.

5.) Продавнице млека и млечних производа биле би распоређене по свима крајевима Београда и било би их два типа: Једне би биле режиске продавнице централне млекарне а друге концесионарске. Који ће од ова два типа бити погоднији показиће даља

пракса, па ће се свакако доцније остати само при једном типу. Ове продавнице ће директно општити са потрошачима, било продајом у самом локалу, било преко својих разносача по становима. Градска централа ће директно општити само са потрошачима изнад 5 литара млека. Продавнице ће бити под руководством или постављеног пословође или уговорног концесионера, а обадва морају имати квалификације које буде прописао будући правилник за трговину млеком и млечним производима у Београду. Контро-

за кола. Млекара би имала шест одељења и то: Одељење за пријем и прераду млека, одељење за чување млека и производа, ледерницу, трем, канцеларију с лабораторијом за испитивање млека и салу за скупове задругара. Од сирава сабирница би имала или само канте за пријем и мерење млека, транспортне канте, хладионик, пумпу, резервоар за воду на тавану, Хојбергов или Герберов апарат за испитивање млека, потребне боцице за узорке млека, сита за цеђење млека, сита за испитивање чистоће млека и прибор

лу над радом у овим продавницама водиће органи централне млекаре а и органи Савеза Млекарских Задруга.

Кад смо видели како изгледа структура организације за снабдевање Београда млеком, потребно је даље да видимо какве би објекте и технички уређај свака ова установа требала да има, као и шта би то све приближно коштало. Приложене скице нам то донекле илуструју, а следећим описом ћемо гу илустрацију још и допунити:

1. Месне сабирнице могу бити уређене у каквој већ постојећој згради, а потребна су три одељења: 1. Одељење за пријем и припрему млека за транспорт, као и евентуално обирање или подсиравање, 2. одељење за чување млека или производа до транспорта, 3. канцеларија и соба за седнице и скупове. У оскудници, може бити само једно одељење а чување млека до транспорта може се вршити у леденици. Ако се хоће сабирница прописно да уреди, онда би се то имало да учини према приложеној скици. Сабирницу би представљало дворште са две зграде. У једној згради би била млекара, у другој стан за пословођу и евентуално стаја за коње и шуна

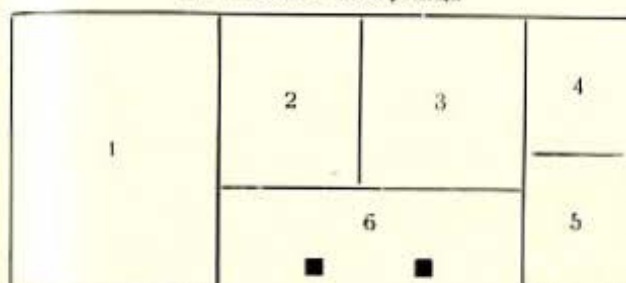
за ферментативно испитивање млека; или би пак имала и пастеризатор, сепаратор и прибор за подсиравање и израду сира. Према томе дали ће се зграда узети у најам или изнова зидати и које ће све справе бити потребно набавити, сабирница ће коштати од 20.000 динара до 200.000 динара. Потребну суму за подизање и уређење сабирнице треба да нађе месна задруга, по потреби разуме се преко и уз гаранцију Савеза Млекарских задруга.

II. Сабирни центри треба на сваки начин да су одмах изграђени према приложеној скици, јер кроз њих има да пролази већа количина млека а и они ће се увек бавити са прерадом у масло и сир, те би недостатци у њиховом уређењу наносили велику штету при пословању. Како се из скице види сабирни центри имали би такође две зграде. У једној би била млекара а у другој стан за пословођу, гаража за аутомобил, а евентуално стаја за коње и шуна за кола.

Млекара би имала два спрата: приземље и висок сутерен. У приземљу би било шест одељења и то: Рампа за истовар и утовар, одељење за пријем и припрему млека за тран-

спорт, два одељења за производњу масла и два одељења за производњу сира. У сутерену би било машинско одељење, одељење за производњу леда, ледерница и три одељења за смештај производа. Од справа сабирни центар би требао да има: у одељењу за пријем треба да буде млечна вага, резервоар за пријем млека, филтр, пастеризатор, центрифуга за чишћење млека, хладњоник, центрифуга за обирање млека, потребан број транспортних и помоћних канти и судова, прибор за прање судова и потребни апарати за испитивање млека на масноћу и чистоћу. У одеље-

Сл. 2. Месна сабирница

1. Сала за скупове. 2. Канцеларија и испитивање млека.
3. Опште одељење. 4. Мјерница. 5. Одељење за смештај
млека и производа. 6. Трем.

њима за производњу масла треба да буде када за закишљавање павлаке, бућкалица, пњетач, сто за паковање и други ситни прибор. У одељењима за производњу сира треба да буде сирарски котао, разни сирарски прибор, сирарски сто и пресе. У одељењима за смештај производа биле би само постављене потребне стелаже и радиатори за темпирарање. У машинском одељењу био би мотор, било бензински, било електрични, компресор, пумпа и парни котао за производњу паре за загревање, пастеризатора, сирарског котла, темпирарање закишљене павлаке као и прање судова. У одељењу за производњу леда треба да буде сав прибор за производњу леда. Зидови ледаре и одељења за производњу леда треба да су добро изоловани, а исто тако и зидови одељења за смештај производа. Величина зграде и одељења треба да буде онаква као што је у скици предвиђено, а капацитет справа треба да буде подешен према средњој количини млека која се очекује у првој години рада. Доцније тај се капацитет може повећавати изузев справа које се морају одмах узети са капацитетом који се очекује да ће бити потребан у време највећег искоришћавања те справе, као на пример компресор и мотор, који се морају одмах узети такви да могу задовољити потребу у предвиђеним најповољнијим приликама рада; док центрифуге, пастеризатор, хладњоник, резервоари, котлови и т. д. могу бити у почетку прилагођени стварној потреби. Што се тиче система справа, треба остати нарочито

у почетку код опробаних и опште раширених система, а према новитетима треба бити обазрив и постепено их уводити па тек кад буду потврдили у раду своје предности онда их у ширем обиму увести. Приближна прерачунска сума за сабирни центар била би према садашњим ценама ова:

1.) Земљишта и зграде	100.000—150.000 дин.
2.) Справе, прибор и остали унутрашњи уређаји	200.000—250.000 дин.
3.) Транспортна средства	30.000—100.000 дин.
Свега:	330.000—500.000 дин.

Потребну суму за подизање и уређење сабирног центра треба да прибави Савез Млекарских Задруга.

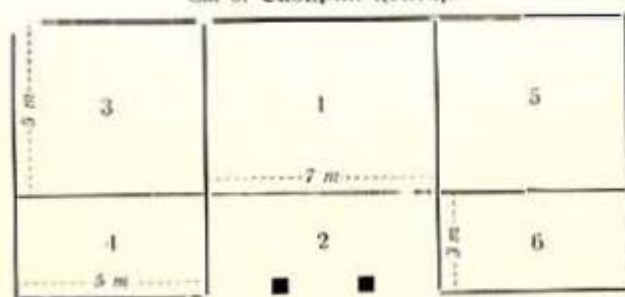
3.) Млекарска централа у Београду треба да буде изграђена, с обзиром на зграду, одмах према пуном капацитету који се очекује, а то ће свакако бити 100.000 литара млека дневно. Приложена скица пружа нам прегледан изглед, размере и распоред одељења такве зграде. Што се тиче справа и унутрашњег уређења, ту би се поступило поступно са развојем посла, а према садашњим приликама не би требало за почетак набављати више справа по што је потребно за капацитет од 20.000 литара дневно, изузев парног котла, парног строја и компресора, који би се имали одмах набавити за пуни капацитет.

Како се из приложене скице види млекарка би имала три спрата и то: Сутерен, приземље и први спрат. У сутерену би било четрнаест одељења, од којих би у једном био парни казан, у једном парни строј, у два одељења би се смештао гориви материјал, у једном одељењу би био компресор, два одељења би била за производњу леда а седам одељења би било за смештај производа са инсталираним радиаторима за темпирарање и транспортером за разношење производа од дизалице у поједина одељења. У приземљу би у средини зграде била пространа перионица са чије обадве стране би биле рампе за истовар и утовар млека и производа. На пријемној рампи би биле инсталиране две дизалице, од којих би једна комуницирала само са првим спратом а друга и са првим спратом и са сутереном.

У перионици би били инсталирани сви потребни уређаји за прање канти, боца и других млекарских судова са одговарајућим рамовима за смештај и транспортерима за разношење. Десно од перионице била би два одељења у којима би били смештени резервоари са млеком спремљеним за конзум и апарати за пуњење канти и боце млеком. Ту би био инсталиран и транспортер за изношење напуњених судова на рампу за издавање.

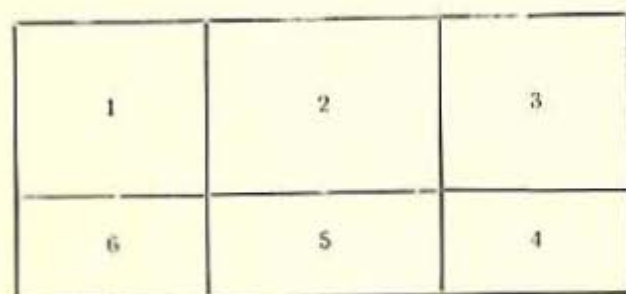
На овој страни зграде био би степенниште за први спрат и једна одаја за смештај резервних делова и прибора. На другој страни перионице била би четири одељења за прераду млека у јогурт, кисело млеко, кумис, кефир, кондензовано, хуманизовано или сушено млеко. На првом спрату у средини над перионицом било би просторно одељење за пријем, пастеризирање, хлађење и обирање

Са. 3. Сабирни центар

Приземље

1. Опште одељење, 2. Рампа, 3-4. Одељење за производњу масла, 5-6. Одељење за производњу сира

Сушарен

1-3. Одељење за смештај производа, 4. Одељење за производњу леда, 5. Одељење за мотор, компресор, пумпа и парни котао, 6. Ледарница за природни лед.

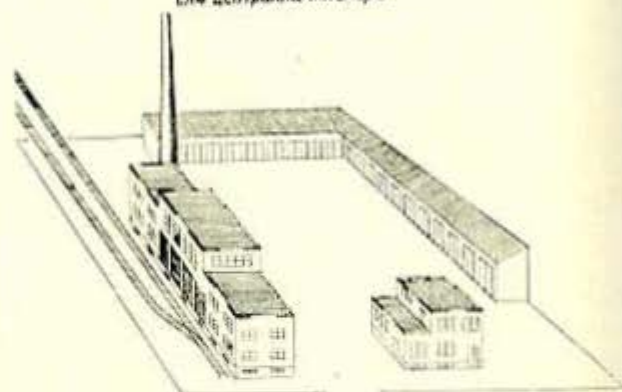
млека. Ту би била смештена млечна вага, оцењивач за канте, филтр, резервоари за изручивање исправног и закислог млека, пастеризатори са предгривачима, центрифуге за чешћење и обирање млека, хомогенизатор, хладоници и остали ситнији прибор. Са хладоника млеко одређено за конзум ишло би у резервоаре у приземљу, а млеко за прераду би ишло или у наведена одељења за прераду у приземљу или у одељења за производњу масла и сира којих би било четири лено од општег одељења. У овим одељењима би биле све потребне справе и прибор за израду масла и сира. Десно од општег одељења била би четири одељења, од којих једно за лабораторију, два за канцеларије и једно за степенниште.

Поред наведене главне зграде била би још зграда за стан управника, вратара односно чувара а по потреби и кога другог осо-

бла, затим гараже за аутомобиле, шуне за кола и стаје за коње.

Како рекосмо справе би се набављале поступно према развитку посла. На почетку би требало набавити следеће: Парни котао, парни stroj, компресор и један део уређаја за производњу леда, најнижнији прибор за прање, прибор за производњу јогурта и киселог млека са капацитетом до 2.000 литара дневно, резервоаре за конзумно млеко са капацитетом од 20.000 литара са одговарајућим апаратима за пуњење, транспортер за изношење пуних судова на рампу и враћање празних у перионицу и чистих из перионице у одељења за пуњење, млечну вагу са капацитетом који ће одговарати млечари у највећем развитку посла, резервоар за изручивање исправног млека, резервоар за изручивање

Сла. Централна млечара

закислог млека, пастеризатори са предгривачима са капацитетом од 20.000 литара дневно, једну центрифугу за чишћење и једну за обирање, два хладоника, каду за закисељавање навлаке са капацитетом од 1.000 литара, комбиновану буџкалицу са гњетачем, справе за паковање масла, пропагациони stroj за производњу чистих култура за закис, сирарски котао, сирарски сто, пресе, као и сав други ситнији прибор а нарочито потребан број конзумних флаша и канти. У лабораторију треба набавити справе за испитивање масноће, киселости, специфичне тежине, чиствоће, фалсификовања и додавања млеку здрављу штетних примеса, за испитивање бактеријелне флоре у млеку и вршење ферментативних проба, за испитивање квалитета масла и сира и т. д. Уз ово иде и уређење десет режиских продавница, које би морале имати узорно унутрашње уређење. Дале су потребни петнаест аутомобила за разношење млека по граду и прикупљање млека по околини, или пак нешто мање аутомобила али зато одговарајући број кола и коња.

Према свему напред наведеном предрачуна за подизање и уређење Београдске централне млечаре за почетак посла изгледао би овако:

- 3) Земљиште, зграда са високим димњаком за ложионицу и уређењем дворишта 3—4,000.000 дин.
 4) Парни казан и строј, компресор као и све остале справе и прибор потребан за почетак посла са свима транспортним и конзумним судовима 3—3,500.000 дин.
 5) Транспортна средства, аутомобили и кола 1,000.000 дин.
 6) Уређење десет продавница 500.000 дин.
 Свега 7,5—9,000.000 дин.

За почетни обртни капитал градска млекарница би требала да има на располагању 1000.000 динара. Према свему овоме Савез Млекарских Задруга морао би да прибави за почетак следећу суму:

- 1) За подизање и уређење три сабирна центра 1—1,500.000 дин.
 2) За подизање и уређење градске централе 7,5—9,000.000 дин.
 3) За обртни капитал 1,000.000 дин.
 4) За организационе трошкове задружног апарата 500.000 дин.

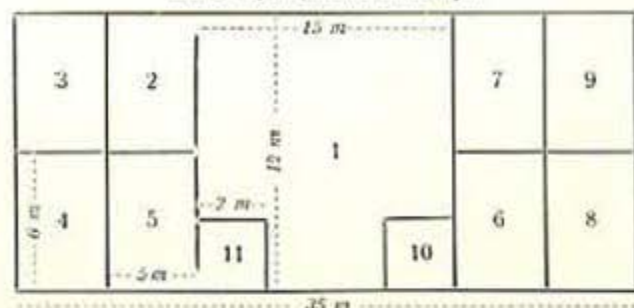
Свега 10,000.000—12,000.000 дин.

Како смо у првом чланку рекли, овај капитал нови Савез Млекарских Задруга би могао, уз помоћ Општине Београдске и Министарства Пољопривреде, добити од државних новчаних завода на позајмицу, као и од предузећа која буду предузела подизање града и лифтовање справа. Затим би Министарство Пољопривреде и друге установе могле дати издацине припомоћи или бескалатне позајмице; а нешто би се прикупило и од задружних удела. Повољне прилике за развој једног оваквог предузећа у Београду гарантују рентабилност рада а тим и уредно отплаћивање наведеног дуга и амортизацију града и справа.

У вези са овим предметом морам рећи још једну реч о контроли млечног тржишта од стране самоуправних органа. Стварањем овог предузећа знатно би се измениле тржишне прилике млека и млечних производа, те би је указала потреба и могућност да се контрола тог тржишта реорганизује и учини савременом и целесходном. Потребно је прописати квалитетне норме не само за млеко, већ и за сир, масло, јогурт, кисело млеко и друге производе. У вези са тим нормама треба одредити и називе као и дозвољено паковање појединих врста млека павлаке, сира, масла и т. д., тако да потрошачи на први поглед знају са каквим производима имају посла. Контролни органи морају бити довољно стручно спремно, да назе дају се прописане норме, називи и паковање одржавају, како контролом на месту продаје и узимањем узорака, тако тачним испитивањем узорака у лабораторијуму.

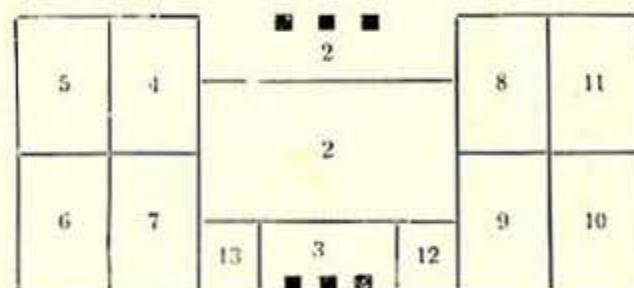
Надам се, да је овај чланак са скицама довољно илустровао како треба да изгледа предузеће за снабдевање Београда млеком и указао на ток његовог стварања и развоја. Напомињем, да су наведене суме добивене

Сл. 5. Централна млекарница

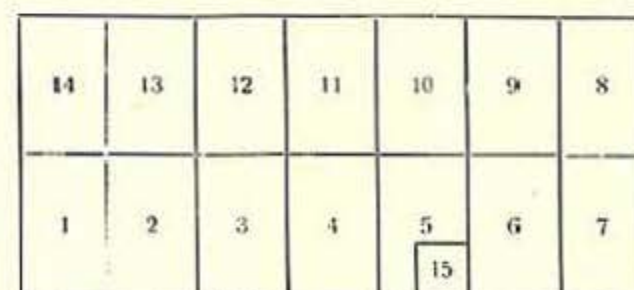
1 спрат

1. Пријемно и опште одељење. 2—3. Одељења за производњу масла. 4—5. Одељења за производњу сира. 6. Лабораторија. 7—8. Канцеларије. 9. Степениште. 10—11. Дизајне.

Приземље

1. Пријемница. 2. Рампа за излавање. 3. Рампа за пријем. 4—7. Одељења за производњу јогурта, кисела млека итд. 8—9. Одељења са резервоарима и апарати за пуњење. 10. Одељење за резервни материјал. 11. Степениште. 12—13. Дизајне.

Сушарница

- 1—2. Одељења за смештај горива. 3—4. Одељења за производњу леда. 5—11. Одељења за смештај производа. 12. Одељење за компресор. 13. Одељење за парни строј. 14. Одељење за парни котло. 15. Дизајна.

детаљном анализом стварних цена свију ствари које долазе у обзир, те је прорачунска сума бар према садашњем стању апсолутно реална.

Домаћи украсни врт

Домаћи украсни врт, па ма био и од десет или двадесет квадратних метара, може се претворити у прави украсни благослов божји, како за одрасле чланове породице тако, нарочито, за децу и младеж. Само га треба пажљиво уредити.

А то је данас прека потреба у свим већим градовима, варошима, а нарочито у Београду. Овде се данас већ, на жалост, живи поглавито у четири зида, било у бироима или занатским радионицама, било у школама или канцеларијама, бло у кафанама или читаоницама, било најзад у породичном обиталишту или у клубу, цркви, судници итд., итд. А ако, пак, није данашњи грађанин у четири зида, он је на прашњивој улици, опет међу зидовима. Данашњи су се људи по градовима претворили у колосалне мравињаке, и ћелије и ходнике мравињака.

У сваком се случају данашњи градски жител сасвим удаљио од природе.

А то је огромна штета, а још огромнија опасност, како за здравље и развитака, тако уопште за цео живот човечји, и душевни и телесни.

Највећа је и штета и опасност за децу и омладину, који су тек у развоју телесном и душевном.

Та околност захтева данас неодложно уређење домаћих вртова, па ма били они и најмањи, са присутим стазама, ма била и једна једина баштица кратка, са зеленим ливадицама са цвећем поред стаза, и са украсним шибљем и дрвећем поред оградe и на поде-сним местима, па ма то било свега неколико шибља.

Главна је у овом уређењу *зеленило*. А зашто баш зеленило? Зар није боље асфалтирати и иначе мало двориште? — питаће се, можда, који од наших грађана. То је стога, што сваки лист на дрвећу и шибљу, сваки листак на травној ливадици, и сваки зелени листак на цвећу, испушта дању *беспрестанка животворни гас кисеоник („оксиген“)*, без кога не може ни ватра горети, а још се мање може живети, — нарочито живети здравим животом! А тога нам не даје асфалтирано двориште ни једног атома. Стога понављамо: *што више зеленила, и доле на тлу (ливацице и цвеће) и горе у ваздуху (шибље и дрвеће).*

*

Данашња бантованска вештина о уређивању градских домаћих и јавних вртова то-

лико је разрађена и усавршена да се може извести све што човек зажели.

Писац овога чланка хтео би да у овом напи-су да као неки мањи преглед онога, шта се све може и у малим домаћим двориштима, и у мањим домаћим вртovima, створити у по-гледу њиховог уређења. Ово би требало да бу-де као неки увод или програм за оно што ће доћи у даљим чланцима у појединостима ово-га разнообразног рада при уређењу домаћих вртова. Одмах могу подвући да ова излагања неће бити досадна, неће бити сувопарно теор-ијска, већ ће бити све на основу двадесето-годишње праксе потписаног.

Па и где буде нешто мало теорије, она ће бити тако проткана примерима, да се неће ни осетити да је теорија.

Овде ће бити, прво, говора — више про-грамскога — само о *отвореним хладњацима*, од којих се неки могу удесити и у најмањим домаћим вртovima. О њиховом *дефинитив-ном остварењу*, ја мислим да водимо разго-воре тамо после јесени и целе зиме.

*

Отворених хладњака има неколико врста. Они се још зову и *скровишта*, а и *шубњари*.

Могу се разликовати три главне врсте: за једну особу, за мањи број особа (3—6), и за већи број особа. — Хладњаци под нузавним биљкама остаће за засебни чланак.

1) *Скровишта за једну особу*

Скровиште за једну особу је најмањи и најпростији отворени хладњак. Њих може бити више врста.

а) Врло је целесходно и лепо овакво скро-виште под *источњачком тујом* (*Thuja orienta-lis pyramidalis compacta, hort*), која је у ствар четиначки шиб. Расте у густој пирамиди, непробојној и за сунчане зраке и за ветар. Због тога, кад се удеси испод ње седиште са северне стране, има се двоструко задовољство и корист: што се седи у пријатној хладовини, без оморне, већ обливен са свију страна све-жим ваздухом, а још уз то и у пријатно ми-рисавом четиначком ваздуху, који хигијена сматра као лековит. — Кад се буде у овој це-љи засађивала оваква туја, треба изабрати јужни крај поред стазе. Доцније, кад израсте туја за 1½—2 м. висине, онда јој се скрешу гране са северне стране до дебела, тако да се ту може наместити баштена столица као у не-ко удубљење са обе стране, а над главом као

под неким кровом. Окресане гране, оштром жетерицом, пажљиво да се не зацепљује кора, туђа ће покрити зарезотине и потерати браво ситне гранчице на деблу, те ће већ после године дана пресеци окресаних грана бити заклоњени. Морам овде учинити потребну напомену, да треба навикли домаћу чељад, а нарочито децу, да не штрикају лишће ове дрвине биљке, вазда зелене. Чак и према гостима који стану штрикати лишће треба бити неопштедан!

О угодности бањене под њим, било чијајући или радећи ручни рад, ускоро ће се уверити сви чланови породице, јер ова лепа биљка расте доста брзо. Близу до ње не сме се засадити ни једна друга дрвенаста биљка јер се сме поткресивати, већ њу треба пустити да расте несметано од саме површине земљине.

б) На исти начин може се удесити скровишта за једну особу и под тисом (*Taxus baccata*) однегованом као шиб. Она се може још више кресати, како се год хоће па и зарубљивати озго. Увек ће се она омладити. Мана јој је, и то велика, што расте врло споро, те је тешко чекати на вршење њене улоге, као четинара за скровиште.

в) И сирча (*Picea excelsa*), као и јела (*Abies pectinata*) могу се употребити за овако скровиште за једну особу док су млађи; кад оstarе изгубиће особину да врше ову улогу. Поред сирче и јеле, може се у исту сврху употребити и црни бор (*Pinus hericio*), само док је млађи.

г) Осем четинара може се употребити и такав гушћи лишћарски шиб, или чак и група шибова посађених угусто, или још и у малом изокружју. За овај се циљ може употребити најразноврсније лишћарско шибље, које треба поткресивати и дотеривати.

д) Осем шибља, четинарских и лишћарских, може се за скровишта за једну особу употребити извесна особена дрвета, каква су: *стрмогледа брест* (*Ulmus latifolia pendula*) и *стрмогледа врба* (*Salix latifolia pendula*). Оба се ова дрвета држе обично подрезана у висини човека, као кишобрани или се пуне, да им се са јужне стране спусте бичеви грана до земље (које чак и по земљи пузе ишље), а са севера се разреже у облику врата, где се може лепо наместити столица, а где се, под стрмогледим брестом, може чак оклонити и од слабије летње кишице. — Оно те дрвце добија из расадника само као какамаљено; за ову сврху на 2,25—2,50 м. висине, на подлози од белог, планинског бреста (*Ulmus effusa*), а по нужди и на ком другом бресту.

Ова дрвца, а нарочито врбу, називају често „жалопа врба“, што се често седи као украс на гробовима; али је то име незгодно. Много је лепше име нашао *Попић* у народу и дао га овој врби и оваком дрвцу: „стрмогледа врба“, и „стрмогледа“ дрвце.

сту. Може се удесити мало скровиште за једну особу, раскошно и чаробно лепо, под ружом. Али ће се о томе говорити у чланку о пузавом украсном шибљу.

Нису добри за ову сврху: *стрмогледа дуд*, који је на поглед веома леп, али га онемогућује за ову циљ, то, што рађа, и то још црним дудињама, чим се врба не само седиште већ и одео, а деца му кваре и круну због дудиња; као ни *стрмогледа јасен*, јер му буде круна врло ретка, без довољно сенке.

2) Скровишта за мањи број особа

Скровишта за већи број особа од једног, тако од 3—6 већ су нешто сложенија, али су још увек проста и једноставна. Од ових се могу разликовати две главне врсте: од шибља и од дрвећа.

а) Од шибља скровишта за мањи број особа може их бити како од четинара тако и од лишћара. Свака група шибља у каквом украсном врту може се лако претворити у „шунђар“ или скровиште за мали број лица. Треба само пустити оно шибље, које је са јужне стране, да расте несметано, а оно са северне стране нешто скресати и мало у средишњи раскрчити па насути земљу шљунком и песком, — и ето „шунђара“ за 2, 3, 4 особе, где се могу свакодневно проводити сати у пријатном раду, или разговору, па још и са покојом кафом и другим чим.

Исто ово важи и за групу четинара нпр. од туја, тисавине, младих борића, сирча и јела.

б) Од дрвећа скровиште за мањи број особа тако исто нису много компликована.

Најобичније би било скровиште под једним јединим дрветом, више мање осамљеним. Сва дрвета именована у првом одељку овде, за једну особу, могу се лако претворити у скровиште за мањи број особа, више од једне, само кад се пусти да се нпр. амреластва круна разрасте и рашири (у стрмогледог бреста, стрмогледе врбе) или тамарика (*Tamarix africana*), итд. И иначе свако дрво са округластом а повећом круном може послужити за ову цел (нпр. клен, обични јавор и др.) Ако би се желела испод оваког дрвета већа осамљеност ради радова где треба прибраности и пажње (нпр. умни радови, ученички задаци итд.), онда се може око тог дрвета засадити жива ограда, природна или на резње.

в) Трећи тип ове врсте скровишта за мањи број особа, тако за 3—6 лица, може се врло лепо удесити од сирча или јела (не мешавице). Оне се засаде у кругу, полуиричника 1,50 м. а у размаку толиком, да их буде свега 5 сирча, по тако, да са северне стране остане између две сирче размак нешто мало већи, да би се ту могао удесити дошњије улаз. Оне се засађене сирче морају пустити да расту не-

сметано, тако да им се нарочито добро развију доње, приземне, гране, које се доцније не смеју никад кресати споља, па чак ни кад буду велика дрвета, када ће оне извршити саме своје поткресивање. — Кад ове засађене смрче израсту до 2 м. у вис њине ће се гране у средини круга додиривати. Тада треба средину круга раскресати, одсецајући унутарње гране до самог стабла. И онда ће се у средини круга добити као нека зелена соба, у којој ће се моћи наместити 4—6 баштенских столица, и седети у пријатној и мирисној хладовини. Гране на улазу треба тада раскресати упола тако да се може улазити у унутрашњост без сметња. Тада се може наместити у средини и мали округао столик. Ту ће онда моћи на првом месту домаћинова деца, која походе школу, израђивати своје домаће задатке, држати приватне часове, итд. Онај четинарски ваздух, који ће у овом дивном скровишту обливати деџа лица, неизмерно ће благотворно утицати на њих млади организам, те ће бити за децу права хигијенска благодат. Даље се може ту пријатно разговарати са 3—4 пријатеља и гошћама, а и иначе проводити време боље него у затвореној соби, са најскупочињим намештајем.

3) Скровишта за већи број особа

Скровишта за већи број особа (за „журове“, за веће посете, весеља итд.) већ морају бити нешто сложенија и компликованија. Али и она могу бити и проста и једноставна.

Ова скровишта могу бити од самог шибиља од самог дрвећа, или и од шибиља и од дрвећа.

а) Од самога шибиља скровиште, а за већи број особа, чиниће прави отворен хладњак. Он се може врло лепо извести од *самих источничких туја*, које стварно спадају у четинарско шибиље. Засаде се ове тује у већем кругу, у два реда, на троугле, са вратима на северној страни. Оне се с југа, југоистока и југозапада засађују од одраслијих садница, а оне са севера, североностока и северозапада од слабије развијених садница, — и онда се оставе, да се развијају несметано од каквог другог шибиља или дрвећа, у близини. Прве две године, док се добро не ужиле, морају се ове саднице чешће заливати лети, и то озго кантом са решетком, или ручним ширком са штрцаљком.

Ово скровиште може најпре добро послужити изјутра до 9 или 10 часова, и по подне од 3 (15) часова па даље, пошто би у дневно време била лети слаба сенка. Али, кад ове тује израсту по 2—2,5 м. увис, онда ће се моћи у овом скровишту седети стално цео дан.

И овде, као и оно раније што је речено за смрче, морају се унутарње гране срезати, кад за то дође време, до дебла, али онако, као што је означено код скровишта за једно лице испод израсле тује: да се горе, из-

над главе људске, оставе гране ка врху нерезане, те да буду као нека стреха над посетиоцима.

Може се већ мислити какав ће, балзамски мирисан, бити ваздух у оваквом скровишту, и како здравствен и благотворан. Овде је још и та новина, што на средини овога скровишта ипак греје сунце непосредно, те се и оно може искористити за *сунчање*, у толико пре, што је место заклоњено и од туђих очију и од ветрова.

Осем од туја може се овакво скровиште за више лица удесити и од самог *лишћарског шибиља* (увек једне врсте) које је високог пораста, као нпр.: од јоргована, хибискуса, грабића, кленића, јаворја и др. *леполистог високог шибиља* или дрвећа, но које се неће пуштати на висину.

б) Други тип ових скровишта за више лица јесу скровишта испод једног јединог дрвета, као што су нпр. наши јавори: *млен* (*Acer platanoides*) прави гусларски јавор, од које се граде „гусле јаворове“ (*Acer pseudoplatanus*) *клен* (*Acer campestre*); па *американски јавор* (*Acer negundo americana*), и тако даље.

Свако дрво није подесно за ову сврху. Тако *дивљи кестен* (*Aesculus*) није подесан за овај циљ, јер је врло досадан са својим плодовима, а још више и стога, што му већ од краја јула отпочиње *лишће жутети* и *сушити се*. — *Мечја леска* (*Corylus colurna*) била би врло добра, али је и она досадна са *опалим плодовима*, а и због *изазивања* *деце* да *штите круну овога дрвета због плодова*. — *Јасен* (*Fraxinus*) не сме овде *никако доћи* у обзир због *слабе сенке* и *високог пораста* чим ипак *засењује* *друге биљке*. — *Јаблан* (*Populus pyramidalis*) не може такође доћи у обзир због *недовољне* и *неподесне сенке*. — *Багрени* (*Robinia*) били би *иначе* врло *подесни*, јер *имамо* *два који цветају* *целог лета*, али *имају* *врло велику ману* у томе, што *жала* *својим упронашћују* *целу околину* *за много метара уокруг*, па чак и *они*, који су *изведени* *из семена* *нису* *сасвим слободни* *од ове мане*; *осем* *тога кугласти* *су багрени* *незгодни*, што су *им гране* *необично крте*, те *им свака јача олуја* *поломи* и *накаради* *круну*. — *Тополе обичне* (*Populus*) такође су *врло опасне* *за околину* *својим жилама* и *безбројним изданцима*. — *Платани* би били *врло подесни*, само *кад* *не би* *расли* *прилично* *споро* и *кад* *не би* *били* *под* *озбиљном сумњом*, да се *њине мале* *с лишћа* *разлећу* *по ваздуху*, а *удисане* *поједине* *једва видне длачице* *да допиру* *у плућима* *до крајних бронхија*, где *изазивају* *мала запаљења*, и *тако стварају* *„љивне“* *за туберкулозу*. — *Лине* *се* *и* *сувише* *гранају*, те *и* *оне* *засењују* *друго дрвеће*. — *Вихре* *се* *не смеју* *овде* *уопште* *никако узимати* *у обзир*, јер *могу*, *пре* *свега*, *бити* *мамац* *за децу* *да се* *навикавају* *да их беру* *а* *и* *да* *обољевају* *о дуграбљеног* *и* *једеног* *зеленог*

воћа, а осем тога воћке не дају ни добру сенку, — осем ораха, који се опет мора избежавати, како због плодова, тако и због угушивања шибља и дрвећа својих великом круном, којом им одузима сунчану светлост, као и тиме што проузрокује влагу и бућ и на земљи и на зидовима зграда.

Оволико нека је засад довољно, више као неки општи преглед о овим биљним украсима и постројењима у домаћим вртovima градова. Доцније ће бити обрађивани опширно и наситно описи и упуства о извођењу, засађивању и даљој нези сваке употребљене биљке, поред оних кратких упуштава датих местимично у овој расправици.

А сад овде нека дође још и ова општа напомена као неопходна.

У свима малим домаћим градским украсним вртovima, баштама или парковима, не сме се, — као што је већ делимично напомињано — садити ни једно једино дрво, које је јако гранато и високо, а са густом круном (као нпр. орах, липа, платан, топола, и друга слична дрвета). Оваква дрвета угушују све друго дрвеће и шибље око себе, како својим јаким и многобројним жилама и жилицама, тако и својом густом и хладовитом круном (крошњом), којом се одузима другим

биљкама животворна сунчана светлост, па и самој трави на ливадама. Нарочито се оваква хладовита дрвета са великим крунама, не смеју сједи близу кућа, јер одузимају унутрашњим одељењима у кући врло много животворне светлости, коју данашња хигијена толико много захтева ради здравља и напретка свих укућана, а нарочито деце.

Осем тога оваква дрвета са великом и густом круном кваре ноћу ваздух у унутрашњости кућа тиме, што ноћу лучи њихово лишће много штетне и опасне угљене киселине, која се увлачи и кроз зидове, и поред врата и прозора, и кроз евентуалне пукотине, а нарочито кроз отворене прозоре ноћу о великим врућинама.

Због свега овога оваква дрвета често изазивају образовање најпре влаге, а потом и буће, на зидовима зграда, и то, најпре споља, а потом и изнутра. Овакви влажни и бућави станови могу бити и врло опасни.

Оваквим је дрветима место што даље од куће, бар за 10 м., на подесном месту, где не мора бити у њиховој близини ни украсног шибља, нити цветних леја, па ни сочних ливадица, већ обично као засебно, солитерно, дрво. — У дрворедима, пак, оваква дрвета, граната и лисната добро су дошла; али и тамо на већим просторијама, а нарочито поред јавних путова и цеста.

Здравље у Југославији*

Не можемо рећи, да се код нас расправља баш мало о здрављу. Пише се много, говори много! Само што приличан део тих расматрања никако не уздржи критику о тачности података о здравственом стању, а на којим фактима треба да се оснивају сва таква расматрања. Недостатак података многи покушавају да преброде процењивањем, које је врло често извршено у том смислу, да се лакше докаже тврђење које би се тек требало доказати. С тога је разумљиво, што разни испитивачи и писци наводе различите податке с којима сваки покушава своју тезу да брани. Да наведемо само један пример: Постоји тврдња, да у нашој земљи годишње умире 60.000 лица од туберкулозе, док други тврде, да тај број није већи од 40.000. Разлика, која износи једну трећину, мора сваки признати, није баш мала. Сходно томе варирању изводе се и закључци.

Истина је, да овако великих размимоилажења у наводима не би било, да постоје тачни подаци са једног извора, пошто би онда самовољна процењивања и „дотеривања“ података отпала.

Ми ћемо се у даљем излагању ослонити само на утврђене податке, које нам је делимично дала на располагање Општа државна статистика, а делимично их је прикупио Централни хигијенски завод.

Да можемо проценити здравствено стање једног народа имамо на расположењу неколико мера. Такве су мере: општа смртност, смртност од извесних социјалних болести, смртност од дегенеративних болести, затим смртност одојчади и мале деце. Поред овога имамо ове најважније мере на живима: рађање, оболевање, телесна развијеност, дужина живота. Кад о свему томе имамо податке, онда можемо рећи нешто поуздано о томе какво је здравствено стање код нас, упоређујући те податке, наравно, са другим земљама.

Када утврдимо здравствено стање, морамо се у кратко упознати и са тим шта је од нарочитог корисног, а шта од штетног утицаја по то здравствено стање, да нам тако постане наша претстава о њему јаснија и да можемо нешто закључити о променама тог стања у ближој будућности.

* Предавање одржано приликом „Недеље здравља и чистоће“ у Београду.

Општа смртност је код нас висока. У Југославији умире годишње од прилике 250.000 лица, од којих четврти део отпада на одојчад. Ако тај број узмемо у сразмер на 1000 становника добијамо цифру за општу смртност близу 20, који број испада у поређењу с осталим земљама врло висок. Друге европске земље показују са изузетком Румуније и Русије мању смртност, а од њих је Холандија постигла рекорд у малој смртности са својих свега 9 смртних случаја на 1000 становника. Стојимо дакле више него два пута над европским минимумом. Апсолутна већина европских држава има тај број испод 15.

У глависме можемо рећи, да се општа смртност после рата у Југославији као целина није много мењала али показује тенденцију да опада. За све године овај број се креће изнад или испод 20, ма да поједини делови — најочигледније Словенија и Војводина — показују знатан поправак. Тако је на пр. у Словенији општа смртност у првим годинама после рата била изнад 20, а за последње две године износи 15.2 (1930) односно 16.7 (1931). Ово претставља ванредно леп напредак, нарочито пошто га Југославија као целина, барем излази из података, не показује.

Изгледа, да од најбољег стања на до најгорег покрајине иду овим редом: Словенија, Северна Србија, Далмација, Босна-Херцеговина, Војводина, Хрватска-Славонија.

Погледајмо сада како стоји са туберкулозом, која се сматра као наша најраширенија болест и што без сумње и јесте; можда не толико због броја смртних случајева, које проузрокује, колико због свога значаја као друштвене болести, због тога што је она у свету већ прсела бити најмногобројнија болест, јер је по броју њених смртних случајева пребачена на треће, пето па и седмо место, што доказује до је борба с туберкулозом ипак успешна.

По нашим подацима је 1929 године у нашој земљи умрло нешто мање од 41.347 лица од туберкулозе. Најмања је смртност од туберкулозе у Далмацији и Словенији. Србија је од прилике њима једнака, затим долази Војводина, док Хрватска-Славонија и Босна и Херцеговина показују сразмерно највећи број смрти од те болести. Раширеност туберкулозе је ту од прилике за 30% већа него у Србији и Словенији.

Дали се смемо поуздати у бројке, које су добијене помоћу прегледа мртваца по стручним лицима што је случај у претежном броју смрти, то је друго питање, у које уопште нећемо детаљније улазити. Свакако бројке, које су на такав начин добијене не показују пораст туберкулозе већ напротив: извесно, ма да не велико смањивање.

Смртност од туберкулозе морамо сматрати веома високом. У сврху поређења са осталим земљама рачунамо број смртних случајева на 10.000 становника и за 1929 годину видимо да износи око 29 и да се по том броју свакако налазимо међу државама са највећим бројем туберкулозних. У европским државама најмању смртност од туберкулозе показује Данска, која је те године имала свега 7.4 смрти на 10.000 становника. У смртности туберкулозе надмашујемо минимум скоро четири пута. Прилично дугачак је још пут који морамо да пређемо у погледу смртности од туберкулозе, па да се приближимо земљама на Западу, које су у томе већ далеко измакле.

На смртност од дегенеративних болести не можемо се осврнути, пошто се не можемо поуздати у податке о тачности дијагнозе за те болести. Пошто у великом броју дијагноза болести није утврђена по стручним лицима, то је сасвим несигурно узимати бројеве тако добивене за ма каква испитивања, а нарочито не кад су у питању болести као рак или њему сличне.

Прелазимо дакле на смртност одојчади (како зовемо смртност деце у првој години, а рачунамо је на 100 живорођених). Минимум у тој смртности у Европи показује Норвешка, где је за последње две године била та смртност испод 5, што значи, да је на 100 рођених умрало свега петеро њих у првој години. У Европи између земаља за које имамо податке, највећу смртност показује Румунија. Ту умире од 20—21 дете у првој години на 100 рођених у току последњих година. Између осталих држава словенске земље у том погледу стоје најгоре и близу Румуније. Југославија не отступа од осталих словенских земаља: Украјине, Чешке и Бугарске. Код нас умире око 17 деце у првој години живота од сваких 100 живорођених.

Између појединих предела наше државе постоје велике разлике. Најгоре у том погледу стоји Војводина са смртношћу одојчади од 23% у годинама 1926-1927. Иза ње долази Хрватска-Славонија, где умире 18 деце у првој години од 100 рођених. Далмација је мало боља, тамо достиже смртност 15%. Северна Србија и Словенија од прилике једнако стоје: ту умире 12—13% живорођене деце у првој години. Босна а још више Црна Гора показују најмању смртност: 11 односно 10%.

Свакога ко само донекле познаје прилике под којим се код нас одгајају деца морају

зачудити ови бројеви. Очекивали бисмо их сигурно веће за Југославију као целину, а у поређењу са осталим земљама. Поред тога зачуђује још огромна смртност одојчади у Војводини, где у главном нису толико раширени они најпознатији чиниоци, који обично ту смртност повећавају. Шта више, баш у пределима за које смо пронашли мању смртност, они су у већој мери присутни. Висока смртност одојчади у Војводини, чије узроке не можемо са сигурношћу прозрети и навести, толико је занимљива, да би те узроке свакако требало детаљније испитати.

Из свега што смо до сада рекли видимо, да су Војводина и Хрватска они предели који стоје најгоре у здравственом погледу, како то видимо и закључујемо из интензитета смртности.

Испитивање обољевања нам показује многе ствари које су важне за процену здравља једног дела становништва. Располажемо у ту сврху податцима о обољевању од акутних заразних болести. При упоређењу тих болести са другим земљама морамо одмах нагласити, да код нас постоје извесне болести, којих у западним земљама нема, и обратно. Тако је на пример пегавац у западном свету скоро сасвим непознат, а ми га годишње имамо по 100—140 случајева у пределима Босне-Херцеговине и Лужне Србије. Поред тога имамо неколико случајева губе, које исто тако у Европи нема, а ми имамо сада у евиденцији 36 случајева.

Од болести са којом Енглеска и Сев. Америка још увек имају доста посла, — а то су велике богиње — ми смо поштеђени. Од 1928 године до данас имали смо свега један случај и то једног досељеника из Румуније, који је к нама дошао већ у зараженом стању. Када знамо да је број обољења од вел. богиња прве три године после рата износио преко 11.000, онда је то једна појава у нашој земљи која нас мора веселити, а коју треба приписати свакако успешном и строгом вршењу калемљења против великих богиња.

Између осталих акутних заразних болести три су најважније, јер њихова појава нарочито ставља у опасност здравље великог дела нашега народа. Те су болести: цревни тифус, скрлет и гушобоља.

Скрлет је до сада био од акутних заразних болести наша највећа напаст, обољења и смрти од те болести стално је било највише, тако је скрлет, проузроковао на пример 1928 године преко 23.000 обољења. У 1931 години шарлах је први пут своје место уступио другој болести и то због свога опадања које је започело одмах после 1928 године.

После скрлети гушобоља је заузела 1931 године прво место и постала тако наша најважнија заразна болест. Гушобоља је се до

те године стално пела: 1919 год. показивала је свега хиљаду и по обољења, а 1930 године, када је постигла свој максимум проузроковала је 9000 случајева обољења са 1200 случајева умрлих. Тај непрекидни пораст прекинут је прошле, 1931 године, када гушобоља показује опадање, које се ове године наставља и даље. — Пада у очи, да у бановинама где има много скрлети нема толико дифтерије, јер како излази из података шарлах је у последње време највише раширен у Врбаској и Зетској бановини, док гушобоља показује највећу раширеност у Дравској, Дринској и Дунавској бановини.

Што се тиче цревног тифуса имамо га стално највише у Савској и Дунавској бановини. Ова болест ни у држави као целини ни у појединим бановинама не показује нарочито одређеног правца у свом кретању, ма да је мало инклинирала ка опадању.

У погледу наступања важнијих акутних заразних болести како оболевања, тако и смртности налазимо дакле опет у главном заједно Савску бановину — која одговара Хрватској-Славонији и Дунавску која претежним својим делом лежи на територији Војводине. Хрватска-Славонија и Војводина и у погледу морбидитета и mortalитета од акутних заразних болести као и у погледу општег mortalитета и туберкулозе леже заједно и долазе тако међу ове делове наше државе са најгорим здравственим стањем.

Као врло важну меру здравља једног народа у најширем смислу те речи сматрамо интензитет рађања. Како у погледу смртности тако и у погледу рађања постоје међу разним државама велике разлике. Сада показује међу европским државама најјаче размножавање Совјетска Русија, најмање је рађање у Шведској. У првој рађа се преко 40 деце на сваку 1000 становника, док у Шведској свега 16. Наша држава у целости има сразмерно повољан natalitet, рађа се око 31 дете на сваку 1000 становника. Као у другим земљама тако и код нас примећујемо опадање у интензитету рађања. Natalitet опада: године 1921 износио је још 37, а 1930 изгледа да је био око 31 на 1000 становника. Како ћемо видети доцније имамо разлога помислити, да је 1931 године још и даље опадао.

У рађању показују поједини предели велике разлике, како у погледу правца свога кретања тако и у погледу своје апсолутне висине на којој се налазе.

Хрватска-Славонија, Далмација и Војводина показују од 1921 године најјаче опадање. Пораст показује Јужна Србија. (Пораст је вероватно проузрокован вештачки због тајнијег пријављивања и потпуније евиденције рођених). Остали делови додуше исто тако показују опадање, али је оно спорије. Natalitet је највећи у Босни-Херцеговини, преко

35 на 1000 становника, најмањи у Војводини, износи око 25.

Веома сигурна казаљка како стоји здравље једног народа је однос рођених према умрлима (на 100 умрлих се рађа). Што је већи тај однос то је стање боље. За 1928 годину ти односи за наше покрајине стоје овако:

1. Црна Гора	187
2. Босна-Херцеговина	178
3. Северна Србија	174
4. Словенија	171
5. Јужна Србија	166
6. Далмација	162
7. Хрватска-Славонија	145
8. Војводина	114

Најбоље су дакле Црна Гора и Босна са Херцеговином. Код осталих рађа се на сваких 100 умрлих 160—180 деце. Овакав однос свакако се мора сматрати као врло повољан, јер га и у западним земљама не налазимо тако често. Испод поменутог броја стоји најниже Војводина, где се на 100 умрлих рађа свега 114, а у Хрватској-Славонији 145.

Како је тај однос једна од најважнијих мера која нам стоји на расположењу за мерење vitalитета једног народа, то можемо поново, још сигурније закључити, да од наших предела Војводина и Хрватска са Славонијом стоје најгоре у погледу здравља њиховог становништва. Напхли смо дакле на неколико мера које нам све подједнако указују — подударење ових збиља је очигледно за свакога — да у тим пределима владају нарочити чиниоци који се испољавају на оштећеном здрављу народа који у тим пределима живи.

Са биометријским мерама, које би нам омогућиле процењивање здравственог стања, стојимо рђаво. Што имамо, то су фрагменти, непотпуни и недовољни за стварање закључака у сврху утврђивања здравственог стања. Још мање за поређења о здрављу народа у појединим деловима државе. У главном налазимо, да је природна развијеност и отпорност индивидуума код нас боља и већа него код западних народа. Један доказ тој тврдњи лежи у сразмерно малој смртности одојчади у првим данима живота. Ма да је смртност одојчади у првој години веома висока, већа него код свих западних народа, смртност те одојчади у првим данима живота је много мања него у истом добу код одојчади западних земаља.

Разлог тој чињеници лежи — с правом можемо то да закључимо — у томе, што се деца рађају отпорнија и јача, а тек спољни моменти утичу неповољно на њих, тако да смртност постаје већа него код оне у другим земљама тек после прве недеље, дакле у време, када су могли доћи до утицаја спољни чиниоци, који су у нашим приликама свако

мање повољни него у осталим земљама, где је смртност одојчади мања.

Уверени смо, да казаљка здравља, коју бисмо желели још употребити, а коју зовемо дужина живота много не би променила слику, коју смо до сада стекли о здрављу појединих делова нашег становништва. Ипак бисмо је навели, ако би нам стајали на расположењу потребни подаци. Но свакако мислимо, да је из изложеног постало прилично јасно, да здравље код нас не заостаје у сваком погледу од здравља западних народа, да имамо чак извесна преимућства, но са друге стране и то да би требало још много што шта поправити, а да је нарочито Војводини и Хрватској здравствена заштита најпотребнија.

Прелазимо сада на други део наших излагања, на здравствену заштиту, која се састоји из превентивних — обично их зовемо хигијенске — и терапеутичних установа.

Што се тиче организације хигијенске службе она је у главном позната. Имамо две централне хигијенске установе; то је Централни хигијенски завод у Београду и Школу народног здравља у Загребу. У свакој бановини имамо по један хигијенски завод, који има своју територију подељену на мање пределе, у којима превентивну здравствену службу обављају Домови народног здравља. Њихово подручје опет је раздељено међу Здравствене станице, којих имамо 119, дакле просечно једна на три среза. Домова имамо 44, просечно дакле на 8 срезова један. Рад тих установа је познат, те се нећемо даље с њима бавити. Помињемо само укратко да је у тим установама прегледан годишње огроман број лица. Тако је на пр. у школским поликлиникама 1931 године прегледано 290.000 деце, у амбулаторијама за сузбијање трахоме 52.000, у амбулантама за кожне и венеричне болести 117.000, у антитуберкулозним диспансерима 82.000, у диспансерима одојчади и мале деце 50.000, да уопште не помињемо стотине хиљада бактериолошких прегледа.

Што се тиче болница и лекара у нашој земљи имамо прилику навести неке мање познате, а врло важне чињенице. У земљи имамо 172 болнице од тога свега 24 приватних. Све приватне болнице су мање, просечно отпада на једну 83 кревета, у државним и самоуправним болницама просечно има 141 кревет. Овом приликом свакако треба истаћи врло скроман део, којим приватна иницијатива учествује у нашим терапеутичним установама а у понеким скоро никако. У Зетској и Вардарској бановини приватних болница уопште нема, а од свих 24 има их 9 у Дравској бановини.

У целој држави имамо 23.763 болесничких кревета, дакле 1.7 кревета на 1000 становника, у модерним земљама тај је број већи од 5 само за опште болнице, а код нас испод

1.7 за све укупно. Један кревет долази дакле на 586 становника. Најгоре стоје редом: Врбаска (2250), Вардарска (1395), и Зетска бановина (1104). Највише болесничких кревета има Дравска бановина, где долази један кревет на 300 становника. Постоји дакле велика неједнакост у томе, колико болесничких кревета стоји извесном становништву на расположењу. Свакако при процени тога треба водити рачуна о чињеници, у каквој мери народ тражи болницу, зато ће можда бити занимљиво и то, колика је та потражња у разним бановинама. Док је у Дравској бановини 1930 године од сваке хиљаде становника њих 47 тражило помоћ у болницама, било је то у Савској скоро за пола мање (25), а у Врбаској још много мање; само 7 од хиљаду становника користило се је болничком негом. Иза Врбаске бановине долази Вардарска са 9, Зетска са 13, Приморска са 17, и Моравска са 18. Пошто се у западним земљама у болницама лечи годишње изнад 50 болесника на сваку хиљаду становника, то би горњи бројеви испали врло повољни, да су они одсав правог морбитета, а не само израз тога, да прво народ болницу не тражи, а друго да болничког акомодитета и немамо!

Исто примећујемо при погледу на лекарску службу. У држави имамо нешто преко четири и по хиљада лекара, што значи, да један лекар долази на 3065 становника. У западним земљама долази један лекар на нешто изнад хиљаду становника. Према томе код нас не постоји потреба, да се говори о хиперпродукцији лекара. Нарочито то не би смело бити кад знамо, да у Врбаској бановини један лекар долази на 10.841, у Моравској на 6054, у Вардарској на 5.692 становника. Нема дакле основе за примедбе сувише великог броја лекара. Све на чему треба радити јесте, да се народ што пре обрати лекару а то ће бити могуће једино, ако се лекар селу приближи много више по што је сада случај. С лекарима најбоље је снабдевена нарочито Дунавска, а затим Савска и Дравска бановина.

Што се осталог здравственог особља тиче — да уопште не говоримо о потреби здравствено заштитних сестара нудиља — примећујемо крајњу оскудицу у броју бабица. Тако у Врбаској бановини на једну бабицу долази око 1000 рођења годишње, у Моравској и Вардарској још је много горе. У Дравској бановини на једну бабицу долази око 50 рођења што се може сматрати као нормалан просечан број, јер би требало да бабици од прилике сваку недељу долази по једна породиља. Ако то узмемо као норму, онда бисмо у нашој држави требали око 9000 бабица, дакле четири пута више по што их имамо сада. Поред тога потребно је радити на томе, да се лекари у већој мери баве акушерством, по што је до сада случај.

Морамо поменути још и то, да је у државној, бановинској, општинској и приватној санитетској служби запослено свега 12203 стручног санитетског особља подразумевајући ту лекаре, апотекаре, дентисте и зубне техничаре, сестре, бабице, лаборанте, дезинфекторе и болничаре. *Тај број је далеко испод онога, који би био у стању свршавати све послове и покрити све потребе здравствене природе за наш 14 милијонски народ, чије је здравље толико угрожено као што смо се о сведочили из досадашњег излагања.*

Држава, изгледа дошла је до границе, коју — барем за извесно време — неће да прекорачи у погледу издатака за здравство. А како видимо изградња здравствених установа и разграђивање рада потребно је још у великој мери. Нарочито у тешко доба економских неприлика настају нове потребе по заштити здравља. И онако је сигурно, да ће се негативни утицај садашњег доба показати у свима чиниоцима, које смо у почетку поменули, као индикаторе здравственог стања.

Као први одјек тога утицаја можемо навести најновије чињенице из поуздане животне статистике Дравске бановине. Из 1930 у 1931 годину већ наступају све штетне последице истовремено:

Повисила се општа смртност од 15,2 на 16,8, порасла је туберкулоза од 188 на 195 на 10.000 становника, порасла је смртност одојчади од 12% на 13,7%, смањено се је број рођених од 27,8 на 27,2 на 1000 становника, а однос рођених према умрлима опао је од 187 на 166. Смемо без сумње у исправност свога

закључка рећи, да се је исто тако у целој држави здравствено стање погоршало због тешких прилика, које, како видимо, имају одмах реперкусије на исто.

У овако доба нарочито се тешко осећа што јавна средства више не могу да удовоље свима потребама. Самопомоћ, јаке приватне организације у свима правцима здравственог рада позване су да на томе раду потпомогну, то не са много речи, већ радом и новчаним средствима.

Ако сада на крају повучемо главну резултату на основу наших разматрања можемо рећи ово:

Здравствено стање код нас је боље но што бисмо очекивали с обзиром на прилике у којима народ живи. — Здравље народа поправља се у разним правцима што се може видети из смањивања смртности и обољења у појединим деловима државе а и у држави као целини. *Известан део тога сигурно иде на рачун здравствене превентивне службе.* — Војводина и Хрватска стоје најгоре, што видимо из свих појава, на којима се показује стање здравља. — Здравственог особља нема довољно. — Држава не може да рашири своју делатност, и то на жалост баш сада када је здравље угрожено садашњом кризом, која ће сигурно имати последице по народно здравље у целој држави јер се исте за мали део народа могу већ бројно утврдити. — Време је да комунална здравствена иницијатива у већем обиму и озбиљније сарађује у поправљању народног здравља.

Д-р Стаја Стајић, дечји лекар
б. лекар школске поликлинике

Здравствена заштита београдске школске деце

Школско доба у дечјем животу је без сумње од велике важности, јер онда бива један осетан прелаз из онога скоро пасивног и чисто детињског доба, када дете није упућено на самосталан рад, размишљање и живот — у доба активног рада и јачег интелектуалног и физичког развића!

Још од најстаријих времена и упоредо са јачим интелектуалним човековим развићем, осетиле су се тежње и потребе за боље и рационалније интелектуално и физичко васпитање деце.

Школовање и опште образовање детета је потребан услов за његов бољи будући живот, али питање његовог здравља је без сумње још значајније. Будућност једнога народа су деца његова и она је осигурана само на здравој основи, на његовом здравом потомству. Није најзад, циљ имати само будуће високо школоване грађане, него и будуће здраве генерације које ће представљати стварну снагу и богатство своје земље. Болесни су само на терету и својих породица, свога друштва и државе.

По нашим законима свако здраво дете после навршене шесте године треба да буде уписано у основну школу. У школи, у тој великој дечјој васпитној заједници, сва деца нису истог телесног и умног развића. Индивидуалне и наследне особине чине битне разлике међу њима и ту су деца разних васпитања, разне интелигенције и разних социјалних и здравственог стања. Поред здравих, ту су и притајено болешљива деца. Некада чак и привидно телесно и умно здрава док су у самој ствари болесна и за њих би даље школовање чак и од штете било.

Допустимо једно поређење, да је школа као нека засебна држава, у којој је као и свуда потребно завести ред, контролу и рад, али поред тога потребно је заштитити здравље школске деце и осигурати им боље здравље, а нарочито оној слабуњавај деци и оној коју су обхрвале рђаве социјалне прилике и материјална беда. То старање и брига о школској деци преко школских лекара и учитеља довеле су спонтано до осећаја за потребу да се организује здравствена заштита школске деце. То је питање без сумње једно од најважнијих социјално-здравствених питања једно-

га народа и државе, јер кроз наше школе сваке године пролазе на стотине и стотине хиљада деце од 6 до 18 године, број који потврђује поменућу важност питања.

Историја нам казује, да је идеја о заштити здравља школске деце старог датума. А за примере имамо класичне народе и знамо, колико су пажње посвећивали Грци и Римљани нарочито телесном васпитању деце и омладине. Старе грчке школе служе нам као најбољи примери за то. Школска деца су у топлим данима вршила телесна вежбања сасвим нага. Онда је и поникла реч гимназија, јер *Gymnas* на грчком значи: го, наг, неодевен — реч која се одомаћила код нас за назив средњих школа гимназија, док у неким земљама реч гимназ служи искључиво као назив за школе за телесно васпитавање деце.

При крају прве половине 19 века у појединим државама јављају се први озбиљни покрети за специјално здравствено старање школске деце и то искључиво градске, и у Француској најпре, у земљи која је у свему предјачила још у 1833 години ствара се закон о здравственој заштити школског детета и поједини лекари тако звани школски инспектори почели су да врше здравствени надзор ђака и то нешто доцније постаје обавезно и стално. Затим се и у Немачкој уводе школски лекари и у Франкфурту на Мајни ствара се први систем градске организоване здравствене контроле над школском децом. И до 1908 год. око 400 немачких градова имају своје школске лекаре, чији је број износио 1.600, а 1910 године јављају се у Шарлотенбургу прве школске сестре, које су у вршењу својих дужности биле врло корисна спона између школских лекара и школске деце. Доцније 1907 год. и у Енглеској се законом одређује здравствени надзор школске деце, ма да је још много раније било школских лекара (1891 год.). Али од значаја је поменути, да се у Енглеској од тога доба здравствена заштита школске деце толико развила, да је она за сада на првом месту у свету, а прве школске сестре у Енглеској јављају се још 1887 године.

Доцније се здравствени надзор над школском децом уводи и у градовима других држава: у Белгији и у Швајцарској, затим у Скан-

динавским Земљама и у Данској. У Русији и у Аустрији почело се до душе и раније, али је то било у мањој мери и без система. У Сједињеним Државама још у 1894 год. било је школских лекара. Корисни резултати од оваквог рада имали су одјека и на друге земље и овај се рад проширује и у њима па и код нас, где је и ако можда нешто позно отпочео, ипак сигурно ухватио јак и здрав корен. До данас су код нас већ постигнути добри резултати, и они служе као најбољи доказ за будуће успехе од даљег рада.

Спровођење здравствене заштите

Ранијих деценија здравствена заштита деце састојала се у виду опште санитарне инспекције по школама и у истраживању инфекционих болести. Доцније се уводе и појединачни прегледи ученика, а нарочито се обраћа пажња на болесне ученике, на децу са телесним недостатцима, умним и телесним манама: слепило, глувоћа, глувонемост, умна уназађеност, идиотизам итд. Најзад се спонтано дошло до тога да се и о здравој деци поведе рачуна и њихово здравље заштити док су у школи. Тако су отпочели систематски лекарски прегледи без разлике сваког детета у свима школама, а најпре у основним, и то при ступању у школу, у току школовања и на крају школе. Уосталом, то је и једини начин, да се при прегледу пронађе и најмањи недостатак или болест, о којој често пута ни сами дететови родитељи нису знали. Корист од овога је очевидна, јер је циљ да се мана излечи, спречи развој болести и излечи и да се у сваком случају дете на време оспособи за рад, за умно и телесно напредовање и следствено за цео живот. Болесно или болешљиво дете је неспособно за наставу и претставља један терет и за наставнике и за родитеље, поред брига, које им његова болест задаје. Болесно дете нема воље за рад и не може да покаже успех у школи и школовање је онда бесциљно, ако му се не створи боље здравље. Чему би служило школовање, ако дете изгуби здравље?! А то је по градовима, па и нашим врло чест случај!

Најпре су лекари са општом медицином вршили здравствену контролу по школама, затим су то били специјално образовани лекари, који су се искључиво бавили надгледањем школа и тако постали будући школски лекари. Циљ стручног лекарског надзора над школском децом није само истраживање и сузбијање заразних болести него и издвајање слабоумних, оних са манама и болесних и њихово одстрањивање од школе ради лечења, јер школа није за њих.

Поред тога њихова је дужност и старање о здрављу здраве деце, јер је искуство доказало, да и међу том по изгледу здравом де-

цом има деце, која не напредују довољно ни умно ни телесно.

На овај начин лекар пронађе оболења и мане, истражује њихов узрок и уз припомоћ родитеља упозна и породични живот, околности под којима дете живи, економске, наследне и социјалне околности, које су без сумње од великог значаја и утицаја на дететово здравље.

У школама су стотине хиљада наше деце, будућих чланова нашег друштва и државе, која ће од њих тражити сва права и дужности, јер су деца њен будући живот, основа и богатство. Зато још у то рано доба треба све наше напоре да покренемо, да би им сачували и пружили боље здравље.

Ово социјално, здравствено-хигијенско старање о школској деци, у ствари је најзамашнији део социјалне медицине, јер се стара да се преко школске деце, ствариог будућег живота једне нације, подигне здравствени ниво целог народа и страховите цифре оболевања и смртности у будућности смање.

Државе, које су увеле обавезну основну наставу за свако дете могле су лако да отпочну са извођењем здравствене заштите ученика, јер школе могу да престављају добро уређену средину. Први радови били су у циљу истраживања физичких недостатака, умних мана, и болести, а доцније и контрола здравља здраве деце, пружајући и сва средства за побољшање здравља.

Прве створене школске поликлинике, модел будућих школских поликлиника, биле су зубне поликлинике у Немачкој пре 10—15 година. Затим се стварају и школске поликлинике за истраживање и лечење других болести код деце (болести ока, уши, кожне болести и друге). После Немачке и у Енглеској се отварају сличне школске поликлинике. У Немачкој су оне биле обично у самој школи и школски лекари су долазили с времена на време да врше прегледе ученика. У исто доба јављају се и у Америци сличне поликлинике, било као засебне установе, одвојене од школа или у самим школама.

Особље које спроводи здравствену заштиту школске деце

Поред школских лекара, који су главно оруђе на спровођењу ове заштите њихови најбољи сарадници и жива спона између школе, лекара и куће су *школске сестре* и без њих се модерна здравствена заштита школске деце и спровођење хигијене не може ни замислити. Оне ђачким родитељима дају савете, учитељу у школи помажу да се пронађу и издвоје оболела деца, открије заразна болест, пронађе њен извор и спречи даље ширење. Лекару су десна рука, јер он не може свуда да буде, а без њих се и спровођење превентив-

них мера противу заразних болести не може обавити. Њихова је дужност да иду и у најудаљенији и најбеднији дом ђака, да виде болесника, да пружи помоћ и савете и да обавесте лекара, који ће предузети даље лечење. Школска сестра на лицу места, у самој породици испитује под каквим социјалним, материјалним и хигијенским околностима живи ученик и његова породица и њена служба у вршењу социјалне хигијене је од неизмерне користи. Ако је реч о појави неке епидемије међу школском децом њена је улога најефикаснија, јер она иде да пронађе огњиште заразе и спречавањем доласка у школу браће и сестара оболелог ученика спречава ширење болести и изолује само огњиште заразе. Други важан сарадник у здравственој заштити школске деце су сами *ђачки родитељи, односно мати*. Сви савети, које лекар или школска сестра дају биће узалудни, ако их мати искрено и потпуно не прихвати и не испуни. У мајчиној је вољи и уњеним рукама, поред васпитања свога детета, и у највећем делу здрављено старање и само његово здравље. Исхрану, одевање, чистоћу, одмор, рад и игру мати треба да надгледа и од ње зависи и користан исход. У љубави према својој деци родитељи би учинили и највеће жртве за њихово добро и здравље и зато мислимо да су родитељи поред лекара најјачи фактор у спровођењу здравствене заштите код школске деце. Важан и користан сарадник је и *учитељ*. Само ће онај учитељ у потпуности да изврши свој иначе деликатан и важан задатак васпитања школске деце, ако се поред тога што се труди да детету да што боље образовање и здравље још и стара о здрављу својих ученика. Учитељ треба да помаже школског лекара при испитивању здравственог стања ученика и да му сваку промену или догађај код његових ученика у хигијенском и здравственом погледу достави. Ако дете изостане од школе он треба да тражи разлог за то. Ако је ученик оболео школска сестра на извештај учитеља одлази учениковој кући и доводи га у везу са школским лекаром, који предузима потребне мере. Школски лекар и учитељ су најпозванији да помогну ученицима и да им побољшају здравље. Учитељ треба да изводи децу на сунце и чист ваздух, када је то могуће, да раде корисне гимнастичке вежбе и игре и да преко лета организују ђачке летње колоније на мору или у планинским пределима, које огромне користи доносе свој деци, а нарочито оној слабуњавој, бледој деци из варошких насеља као Београда.

Док у животу често бива — то сви знамо из свакодневног живота — да родитељи зову лекара и виде да им је дете болесно само када оно падне у постељу и добије високу температуру или када се појаве видљиви симптоми неке болести — дотле је преимућство деловања и корист од школских лекара, што они

прегледају систематски свако дете у школи и често пута на чуђење родитеља открију неки недостатак или оболење код њиховог привидно здравог детета. Будно око школског лекара прати и умно и телесно развиће школског детета, он га најбоље упозна и редовно надгледа док не наврши школу. Ретко се када родитељи сете да своје дете измере или га прегледају кад је оно здраво. Некада се више пажње посвећује његовом умном васпитању и превремено и превршено замара његов мозак учењем језика и вештина, док се пренебрегне његово здравље. Некада се више пажње посвећује и самом цвећу, као и градини него деци, док су баш деца најдрагоценије цвеће човечјег рода, цвеће коме треба посветити највећу пажњу и негу.

Честим вођењем здравственог надзора над сваким учеником, који посећује школу и нарочито над оним које не долазе редовно, поред упознавања здравствених и хигијенских недостатака, упознају се и њихове материјалне и социјалне прилике или недаће са којима се боре, и које су сигурно од великог утицаја на њихово здравље и развијање.

Када је и како код нас уведено здравствено старање над школском децом — школске поликлинике

Први кораци у томе погледу учињени су 1883 године, када је био законом одређен лекарски надзор по школама. То је било свакако добро, али се увидело да је и недовољно. Школски лекари су похађали школе само с времена на време и њихов се рад састојао само као нека врста инспекције школе и истраживање заразних болести и пелцовање противу великих богиња. Али она потребна веза између лекара и дечјих родитеља није постојала нити свестрано упознавање здравственог стања код сваког ученика као и проналажење слабуњаве или оболеле деце. Рад тадашњих школских лекара био је хонорисан од стране Министарства унутрашњих дела и био им као споредна дужност, те они нису били школски лекари у правом смислу речи. Тек после Светског рата почела је и код нас да се обраћа већа пажња школском детету и са установљавањем Мин. нард. здравља почиње у ширем смислу извођење социјалне медицине и по на особ школске хигијене. Министарство је предузело да изведе план рада за извођење школске хигијене и здравствене заштите школске деце по угледу на неке стране државе. Одлучено је, да се најпре у већим градским центрима оснују *школске поликлинике*, у којима би нарочито одређени школски лекари вршили стручни преглед школске деце и старали се о њиховом здравственом стању и спроводили потребне превентивне мере противу заразних болести.

Најпре је основано двадесет Школских Поликлиника у већим градовима наше државе

као увод у извођење великог плана за заштиту школске деце. Тражена је неопходна сарадња сваке градске општине са школом и школским лекарима.

Почело се најпре са нашом престоницом, са Београдом, који је у доба оснивања прве Школске поликлинике 1924 године, имао четрнаест основних школа са 10.000 деце од шест до дванаест година. Основане три школске поликлинике су прве школске поликлинике уз припомаћ Београдске општине. Прве школске поликлинике основане су у два супротна краја Београда: једна на Западном Врачару у дворишту основне школе, а друга у Палилули, такође у дворишту основне школе. И једној и другој поликлиници припадало је по 7 основних школа т.ј. по 5.000 ученика за сваку. У исто време основана је и поликлиника за све средње школе у Београду у којима је у то доба било такође око 10.000 ученика. После 2 године, 1926 године, отворена је и трећа школска поликлиника за основне школе на Смедеревском Брму, којој припадају све основне школе у томе крају, рачунајући ту и основну школу на Душановцу и школу из Малог Мокрог Луга.

У свакој школској поликлиници ради се по једном утврђеном плану. У свакој ради и пре и после подне по 1 или 2 лекара интерниста и по 1 стручна школска сестра за све помоћне лекарске послове, која у поликлиници станује и стара се о самој згради, материјалу и реду у њој.

Школска поликлиника је смештена у дрвену кућу на два спрата (модел добијен из Немачке на рачун репарација). Кућа се састоји из претсобља, чекаонице, канцеларије, собе за лекарске прегледе, кујне и клозета — све на доњем спрату. У интерном одељењу на поликлиникама постоји и мала апотека са најпотребнијим лековима, који се раздају сиромашним ученицима и са најпотребнијим инструментима за мале интервенције и инјекције. Одељење за болести грла, носа и ува има и 5 постеља за оперисану децу.

Када се узме у обзир, да сада само у Београду и у његовом рејону има 21 основна школа са 13.000 ученика и 8 средњих школа са скоро истим бројем ученика, међу којима је свакако већи број сиромашног стања, разумљива је потреба школских поликлиника, које могу да им пруже бесплатну лекарску помоћ, многим лековима, а све њих да имунизира противу великих богиња, шарлаха и дифтерије болести за које медицина располаже ефикасним вакцинама. И у томе превентивном смислу улога школских поликлиника је од огромне социјалне користи.

Заслуга за оснивање школских поликлиника без сумње највише припада г-ђи Д-р Наталији Николајевић, која је од дана оснивања шеф школских поликлиника и сада на челу свију здравствених школских установа у Бео-

граду, радећи увек са огромним пожртвовањем, великим искуством и стручном спремом, неуморно и без амбиција.

Школске клинике пружају велику стручну-лекарску и социјалну помоћ школској деци. Помажу болесног ђака, појачавају му организам и побољшавају његово оронло здравље, и здравој деци помажу да се успешно бране противу болести и оспособе свакога за бољи рад и науку. Њихово васпитно дејство на ђаке у хигијенском и здравственом погледу је огромно, а поред тога и њихови родитељи обилно користе савете школских лекара. Број школских поликлиника треба да је много већи, да их има у свима крајевима Београда где су школе, а нарочито у сиромашним квартовима. Оне би са одељењима за исхрану сиромашних ученика заиста најбоље извршиле свој социјални задатак. Ако не по једна поликлиника за сваку школу, у сваком случају једна поликлиника за 2—3 најближе школе била би неопходна. Ученику, нарочито ученику варошких школа, где обично влада и већа социјална беда, треба пружити више помоћи и за све време његовог школовања осигурати му здравље и способности за живот; пружити му и знање и храну. Многа деца напуштају школовање, јер немају да се обуку и исхране и због сиротиње она су упућена на улицу, или нерад, на погрешке и на злочин. Осигурањем њиховог школовања били би и социјално заштићени.

Рад у свима београдским као и осталим школским поликлиникама је подједнак, по једном истом утврђеном плану.

Школске поликлинике су схваћене као установе у којима се спроводи у потпуности хигијенска-социјална и здравствена заштита деце из школскога доба то јест од 6 до 18 године. У виду систематских и контролних лекарских прегледа свију ученика као и у амбулантним прегледима, у давању савета за лечење, у виду саветовања са ђачким родитељима и у вршењу превентивних мера противу заразних болести. Од огромне је користи што се на тај начин доводе у контакт са лекаром ђачки родитељи, које лекари обавештавају о нађеном стању здравља њихове деце и дају савете за евентуално лечење или побољшања детињег здравља итд. Овај начин рада обавља се у интерним одељењима школске поликлинике.

Поред свакодневних амбулантних прегледа појединих ученика који сами долазе у поликлинику или са својим родитељима, у почетку школске године почиње са систематским, индивидуалним лекарским прегледом сваког ученика у свима разредима и у свима школама. Лекарски налаз заједно са мерама висине, тежине, обима грудног коша бележи се у нарочитим листама — ђачки здравствени лист или у књигама, из које сваки лист носи засебан број и име ђака. Исти број се бележи и

на ђачку књижицу, која се свакоме ђаку (прегледаном и са мером) даје и са којом се сами они или са њиховим родитељима примају на преглед у школским поликлиникама или долазе само ради савета и лекова. И поред неких замерки од стране наставника да се не губи у настави због лекарских прегледа, учињено је тако, да ђаци из оближњих школа долазе на преглед у поликлинику, а да школски лекар одлази да врши преглед у школама, које су удаљеније од поликлинике.

Уз припомоћ учитеља, који приликом лекарског прегледа даје лекару извесне податке о интелектуалним способностима ученика и о њиховом понашању, добија се ближа и тачнија слика његовог здравственог стања и сматрамо да је та сарадња учитеља и лекара корисна и неопходна, у толико пре што и учитељ добија обавештења о појединим ђацима, код којих лекар нађе неке недостатке или болести и по користи приликом наставе и с погледом на интелектуалне способности ученика узима у обзир и оцену његовог успеха. Нарочито је потребно старање учитеља о слабуњавој и болесној деци, којима је потребна чешћа лекарска помоћ.

Пошто се сва деца из једног разреда прегледају од стране школског лекара у поликлиници или у школи, свако дете добија позив за своје родитеље, које лекар позива да дођу у одређено време у поликлинику ради саветовања, односно ради саопштења. И ако је у почетку одзив родитеља био слаб, свакако због необавештености, постепено је број њихових посета растао јер су увидели користи од тих лекарских савета, који често пута боље упозна дете него и њихови родитељи или открије недостатке, за које они нису ни знали да постоје. Ту родитељи примају стручне лекарске савете и када им следују резултати су очевидно добри. Сада се родитељи београдских ученика радо одазивају позиву школског лекара, а врло често и сами долазе без позива. Сарадња између школских лекара и ђачких родитеља показала се као врло корисна. Родитељи дају лекару потребне податке о детету у погледу неких његових мана или навика, које лекар не може увек да открије при првом систематском прегледу. Затим дају податке и о њиховом социјалном стању: колики је број укућана, њихово здравствено стање, станбене прилике, исхрана, имућно стање, туберкулоза, сифилис, алкохолизам и душевне болести код чланова блиске и даље породице итд. Када родитељи не могу да се одазову позиву, онда школска сестра одлази њиховим кућама да провери стање. Ова сарадња лекара са родитељима била је оригинална и одлична идеја г-ђа Д-р Николајевић.

И ако су и код нас у последње време многе мајке као чиновнице или раднице запослене, ипак је већина која може да дође

до школског лекара на саветовање, ради обавештења о здрављу свога детета. То мало жртвовано време увек пружа награду и никад није узалудно. У томе погледу ми можемо да будемо задовољни, јер у другим земљама са јако развијеном индустријом, где су многе жене запослене, то није лако изводљиво. Од дана установе ових посета, интересовање родитеља је све више расло и број њихових посета из дана у дан био је већи.

У почетку су систематске прегледе ученика вршили заједнички и интернисте и специјалисте за зубе, нос, грло, уши и очи, и тек су доцније специјални прегледи вршени одвојено после интерниста и после извесног времена, да се не би ометала школска настава.

Док лекар обавља свој стручни преглед, дотле школска сестра врши преглед деце у погледу њихове телесне чистоте да би се и на то њиховим родитељима скренула пажња.

Она деца, код којих се нађу извесне болести или недостатци позивају се чешће на лекарски контролни преглед сами или са родитељима, да би се учинило све да им се здравље побољша. Нарочита се пажња обраћа на децу, сумњиву на плућну туберкулозу (претуберкулозно стање) или на туберкулозу жлезда и дијагноза се проверава помоћу кожных туберкулозних реакција по Пирке-у и помоћу Рентгенског прегледа.

Поред ових прегледа, врше се и свакодневни амбулатни прегледи деце, која долазе за лекарску помоћ или из којих разлога. Њима се дају савети и упутства за лечење, и некада разнолике инјекције и лекови, којима располаже поликлиника. Слабуњавој деци, рђаве ухрањености, бледој деци и са увећаним лимфним жлездама, даје се јодно-гвожђани сируп или рибљи зејтин, као и инјекције арсеникових препарата. Један део се шаље и на сунчање кварц-лампам.

Заиста је интересантна констатација од стране лекара како се за релативно кратко време једно бледо и мршво дете поправи, и ојача, добија у тежини и побољша свој апетит. Задовољни родитељи су захвални, јер виде очевидне добре резултате, у толико пре када се деци и искварени зуби поправе, рђав очни вид поправи, повећани крајници изваде и очисте од паразита и нечистоте.

Сваког 3 месеца, раније, а сада по новом школском закону, сваког 6 месеца, врше се поновни прегледи свију ученика у Београду, тако звани контролни преглед у циљу, да се провери здравствено стање код ученика, да ли ученик показује напредовање у развићу и рашићењу, а да се у случају негативног резултата што већа пажња обрати.

Слабуњава деца и она, која нису напредовала остају под сталним лекарским прегледом и често долазе у поликлинику.

Лекари врше распоред рада за неколико дана у напред тако, да су увек одређени дани за разнолике прегледе, док се и поред тога амбулантни прегледи врше сваког дана.

За то време школска сестра врши и депедикулацију код вашљиве деце после купања и дезинфековања одела. Овај посао је без сумње једно огромно олакшање и услуга сиромашним ђачким родитељима, који немају купатила, нити су у могућности да одржавају бољу чистоту код свога детета.

Убрзо се увидела потреба, да се у Београду поред интерних одељења по школским поликлиникама, отворе и друга одељења за специјалне прегледе ученика и да се на тај начин допуни први систематски преглед и добије целокупан резултат здравственог стања ученика. Отворено је најпре зубно одељење са 2 лекара специјалиста, затим одељења за болести грла, носа и ува са 2 лекара и 5 постеља и одељења за очне болести са 1 лекаром. После је отворено и одељење за радиоскопију у дијагностичком циљу и одељења за кварц-лампу са 1 лекаром рентгенологом. Доцније иницијативом г-ђе Д-р Николајевић уз огромну помоћ Њеног Величанства Краљице Марије оснива се и одељење за исхрану сиромашних ученика поред млечних школских кујни, које су установљене 1928 год. по појединим школама, у којима сиромашна и слабуњава деца сваког јутра добијају шољу топлог млека, које општина бесплатно даје. 1930 године установљава се и засебна епидемијска служба са 1 лекаром, коме су придодате све школске сестре у циљу извођења поменуте службе. Ово је одељење показало врло добре резултате и своје право општења. У току исте године установљено је и профилактично одељење за просвећивање у доба пубертета, диспансер за туберкулозу и одељење за хирургију и ортопедију са лекарима специјалистима.

Рад по појединим одељењима

У почетку су била само одељења за интерне болести, одељења за болести зуба, одељења за болести уши, грла и носа, затим је основано одељење за радиоскопију и кварц-лампу. У току 1930 г. оснивају се и одељења за хирургију и ортопедију као и одељења за просвећивање у доба пубертета и антитуберкулозни диспансер. У свакоме одељењу раде по 1—2 лекара специјалиста и пре подне и после подне или по подне као на очном одељењу; 2 пута недељно у антитуберкулозном диспансеру.

Док је број систематских прегледа ученика и лечених у почетку био мали, у току године растао је прогресивно. Тако на пример у току 1929 године, на интерном одељењу само на Зап. Врачару износио је око 18.000 прегледа, на очном одељењу 2.132 прегледа итд.

На зубном одељењу било је 6.350 прегледа, а лечено зуба 1.759. На одељењу за кварц-лампу просечно на месец било до 1000 сунчања деце, а за радиоскопију око 1.600. Сунчање кварц лампом почињало је 1 новембра а завршавало се 1 маја. Нарочито је број посета ђачких родитеља из године у годину растао, што показује стварно интересовање њихово. Годишње се изврше преко 8.000 пелцовања противу шарлаха, а у мају месецу око 4.000 пелцовања т.ј. само за 1 разред а IV разред противу великих богиња. Од 1930 год. отпочело је и пелцовање противу дифтерије по датом пристанку ђачких родитеља. Годишње преко лета шаљу поликлинике око 600 сиромашних ученика у опоравилишта на мору или у брдским пределима. Године 1928 основане су иницијативом г-ђе Д-р Н. Николајевић и млечне кујне за исхрану сиромашне деце, која су у јутру добијала по шољу топлог млека. Млеко је давала Општина београдска. Када се узме у обзир велики број сиромашне деце која немају ни најпотребнију свакодневну храну, а камо ли и млеко у јутру, очевидно је корист, која им се пружа на овај начин.

Исто тако иницијативом г-ђе Д-р Николајевић отворено је на Губеревцу и одељење за исхрану сиромашних ученика, које је по својој важности и циљу једна од најкориснијих установа у погледу правилног схватања социјалне и здравствене заштите школског детета. Лекови и лекарски савети једном слабуњавом, рђаво ухрањеном и слабо развијеном детету, које код куће очекује мала, влажна и мрачна собаца и постеља, коју често пута дели са својом браћом, сестрама или родитељима и скромна, недовољна трпеза, на којој се свакодневно виђа само суд са супом, пасуљом, кромпиром и хлебом — мало ће помоћи, ако нема и потребну храну за одржавање здравља и живота. Његовом младом организму у току најинтензивнијег развића потребна је храна и то довољна храна јер поред хране утрошене за надокнаду утрошене енергије у организму, њему је потребна и храна за растање и развијање. Ако је нема у довољној количини, организам крхљави, одбрана је ослабљена и болести га лакше нападају.

Корисност ове установе је од неоцењиве вредности. У одељењу за исхрану поред ученика који добијају храну бесплатно, долазе за храну и други сиромашни ученици и из средњих школа, где могу за незнатну цену да добију добру и обилну храну. Њено Величанство Краљица, сваке године даје обилну новчану помоћ за одржавање ове ђачке трпезе.

Одељење за исхрану на Губеревцу смештено је у један велики дрвени павиљон и задовољава и око најстрожијег критичара, јер његови хигијенски уређени простори дају слику једног врло доброг пансиона за децу.

Светле и простране трпезарије са лепим посуђем и столним рубљем даје слику чистоте и реда. Сваки мали ученик има своју кецељу и убрус за руке. Поред ходника налазе се просторије за чување горње одеће и одељења за умивање руку. Кујна је врло добро и хигијенски уређена. Под надгледањем надзорнице влада примеран ред и дисциплина. У овом одељењу су заиста многа сирота и гладна београдска деца нахрањена и поправила своје оронуло здравље. Школски лекари имају прилике лично да провере сваку групу сиромашне и слабуњаве деце, која су после више месеци храњења знатно добила у тежини и поправили своје здравље у сваком погледу.

Примера ради поменућемо неколико цифара, из којих се види делатност овог одељења, цифре које казују колико је оброка хране издато и колико је деце исхрањено.

У току 1926/1927 и 1927/1928 школске године издато је 20.016 оброка хране, од тога броја за сиромашну школску децу из основних школа 18.477 оброка, што износи годишње 7.000 оброка. Просечно хранило се дневно 60 деце и издавано око 74 оброка. У току 1928/29 године издато је 23.974 оброка хране, од кога броја долази 21.701 оброк за сиромашну школску децу. Просечно се хранило 85 деце, а дневно издавало 94 оброка.

За 1929/30 годину издато је 26.388 оброка хране од тога 24.750 за школску децу. Просечно се хранило дневно 93 деце, а дневно издавало 100 оброка.

Јасно се види прогресивно рашћење броја школске деце, која су долазила на исхрану. Овим је решено, и ако још за сада непотпуно, једно важно социјално питање у области здравствене заштите београдског школског детета.

Рад за време летњег распуста у школским поликлинакама

Са престанком рада у школама не престаје рад и у школским поликлинакама. Због одсуства ђака, редовни систематски и контролни прегледи престали су и интензивност рада је смањена, али и поред тога свакодневно долазе сама деца или са својим родитељима ради прегледа и лекарских савета. Уз то је најглавнији рад у сакупљању и прегледу слабуњаве и сиромашне деце, која су још у току школске године одабирана и одређена за слање у државна опоравилишта на мору или у брдовитим пределима ради поправљања здравља. У току првога лета, године када је одобрено слање деце у опоравилишта послато је само из школских поликлинака у Београду 150 деце: на Локрум 20, у Краљевицу 40, у Селце 20, у Липик 5 и у Тополници 10.

Одабрану децу школски лекар прегледа пре поласка да не би неко дете пошло на пут

болесно. На путу их прати школска сестра, тако да су деца непрекидно надгледана.

У почетку су та деца путовала у заједничком вагону са публиком, што свакако није најзгодније, али се доцније успело, да Министарство здравља установи нарочите, засебне вагоне са постељама директно Београд — Груж за школску децу.

Деца, која се шаљу у опоравилишта, обично су деца слабог развића и рђаве ухрањености, малокрвна и лимфитична, са ослабелом плућима и без апетита. После четворонедељног бављења у опоравилишту свако дете добија у тежини од $1\frac{1}{2}$ до 4 килограма, побољша свој апетит, добије здраву боју и очврсне свој организам. Користи за ову слабуњаву и сиромашну децу су неизмерне, када се узме у обзир, да су иначе осуђена, да проведу у јесењим и зимским данима у својим нехигијенским и тескобним становима. А нарочито од користи за ону многобројнију варошку децу, чије здравље варошка прашина и нехигијенске учерице без сунца и чистог ваздуха стално подривају. Пружити добру и довољну исхрану школском детету и бављење у опоравилиштима преко лета за њега су то најпотребније и најкорисније ствари и за то је неопходно у што већем броју оснивати ђачке трпезе и што већи број деце слати на море и у брда.

Поред београдске сиромашне деце, за које трошкове подноси Београдска општина, шаљу се у опоравилишта и она деца, која могу да плате тај боравак.

Школска зграда

Питање хигијенских школских зграда спада у најважније проблеме школске хигијене и следствено у делокруг здравствене заштите ученика. Ако се можда може рећи, да школске зграде по селима и мањим варошима у неколико задовољавају потребе, бар у погледу просторија, не може се рећи да задовољавају и у хигијенском погледу, јер су то обично зидане зграде без специјалног плана за школу. Просторије за учионице су недовољне и без потребних просторија са хигијенским уређењем. Једино што су школе по селима често окружене зеленилом и налазе се у довољно чистој атмосфери. У великим варошима питање школских зграда је још важније, јер обично поред великог броја нехигијенских зграда, постоји и оскудица у просторијама за учионице, тако да је велики број ученика збијен у једну учионицу или су приморани на полудневну наставу.

Најбољу слику пружа ова табела за основне школе у Београду. На почетку 1931/32 школске године број ђака уписаних износио је 12.563, распоређено у 21 школу, међутим број учионица се није увећао и настава је још увек ограничена. У 21 београдској основној

школи има свега 182 учионице и на сваку учионицу дошло би просечно 68 ученика, дакле знатно више него што треба да буде т.ј. 40—50 највише. И с тога је и број одељења много већи него број учионица. Укупно одељења има 269, дакле 87 више него учионица. И ако се узме да према броју одељења и ђака у 1 одељењу има 45—50 ђака, излази да за 4000 београдске деце нема учионица и отуда су многе школе принуђене на полудневну наставу. Док би у једној хигијенској учионици 30 кубних метара ваздуха био минимално потребан на једног ученика, дотле је без мало у свима садашњим учионицама тај број знатно мањи због великог броја ученика у тескобној просторији.

И раније се грешило па и сада, да се зидају огромне школске зграде у центру вароши, вишеспратне, без тераса за сунчање, без довољно светлости, без одељења за умивање и туширање и сала за одмор. Гледа се на форму и естетичку страну, и хигијенски су захтеви занемарени. Многе и ново зидане зграде личе на огромне мрачне касарне а не на школе. План за школу треба заједнички да раде архитект и лекар и педагог.

Већина садашњих београдских школских зграда такве су, да би боље било да се затворе и употребе за друге сврхе или бар да се поправе, јер ће у њима деца сигурно погоршати своје здравље и даваће нам болешљиве будуће генерације!

Борити се противу нехигијенских школа, значи борити се и противу болести из ђачког доба, а нарочито противу туберкулозе, јер је сигурно, да нехигијенски услови предиспозирају дете за туберкулозу.

Ученик прозоди највећи део времена у школи и разумљиво, да ће школска учионица имати утицаја на његово здравље. Треба ли би да буде дужност наших градских општина и државе према ученицима, који највећи део свога живота проводе у школи, да им пруже што више хигијенских услова, а не да допусте да се према деци врши хронично убиство. То је дужност државе и општине према будућим грађанима. Највећи број деце у школи су здрава деца, радост родитеља и заиста био би грех да се због нехигијенске зграде нахуди здрављу тих малишана, који су дотле били здрави а велики број међу њима и живео у хигијенским околностима. А колико је тек страшно када се онеме детету, које је дотле живело и иначе у бедном стању, погорша здравље у место да се побољша! Најзад, можемо и да оставимо старе школске зграде, које већ постоје и кроз које су прошле многе генерације! Али се једном мора водити рачуна о новим зградама, које треба зидати.

Данас се мање више зна шта је потребно за једну хигијенску школску зграду. Велељепне и у чисто архитектонском погледу са-

вршене школске зграде нису подесне, оне нису хигијенске и такве се више у културном свету и не зидају. Најбољи је систем једноспратних одвојених павиљона за 100—200 ђака највише са довољним бројем учионица и довољно пространим да могу да приме 30 до 40 ученика највише, тако да на сваког ученика дође до 40 км³ ваздуха, а да нису дуже од 10 метара нити шире од 5 метара, јер су веће неподесне за рад и наставу. Најважнији хигијенски захтеви за једну учионицу су да буде добро осветљена дневном светлошћу и да је осигурано добро проветравање и затрејавање. Реч је о могућности природног проветравања за довођење чистог ваздуха. За то је потребан већи број прозора, довољно великих и са лако покретљивим горњим окнима. Најбоље грејање је централно грејање воденом паром. На супрот ранијим навикама, да су се деца гушила у прегрејаним учионицама са мало прозора, који се нису смели отворити због неке промаје и назеба, сада се још чешће прозори отварају и ветре и деца у топлим данима изводе на чист ваздух и у слободну природу. У многим културним земљама постоји покрет за држање наставе у слободној природи и да се учионице подижу са једним покретним зидом тако да се при лепом времену он подигне и ђаци могу да имају свеж ваздух у изобиљу.

Уз то на павиљону постоји тераса за сунчање а у приземљу купатила и тушеви за прање.

Школе у слободној природи

Принцип обављања школске наставе у слободној природи најпре је био примењен у Енглеској Schol in open air или како Французи зову *ecole de plein air*. Овај систем је од огромне користи за здравље ученика, нарочито за ученике у великим градовима и лекарске анкете су утврдиле ово! Међу школском децом има — и то школски лекари најбоље знају, чак и на чуђење родитеља — доста деце рђаве ухрањености, мршаве, малокрвне, рахитичне па и са туберкулозним плућним жлездама, као и са почетном туберкулозом плућа и природно је, да би за овакву децу рђаве школске зграде још више погоршале њихово здравље, док би им дуже бављење на чистом ваздуху, када год време допусти доносило огромне користи.

Ове школе су један од важних фактора у спровођењу здравствене заштите школске деце и у многим културним државама нарочито у Енглеској, Француској и Швајцарској оне су многобројне. Оне не само да доносе корист слабуљавој деци него и здрава деца чувају своје здравље у току школског доба. Раније затворене школе без много светлости и вентилације, постале су под утицајем схватања да треба деци обрађивати душу и вас-

дитати их високим знањем, а телесно васпитање остављати као споредно на последње место! Данашња су схватања сасвим супротна и жеља је, да се бар и душа и тело упоредо васпитају. Без доброг здравља нема ни добра знања. Једно болесно школско дете на терету је учитељу и својим родитељима, док је здраво дете радост и задовољство свих!

Медицинска наука је за последње деценије доста далеко коракнула и када је реч и о туберкулози на пример, о тој најраспрострањеној болести у свету, познато је, да се према садашњим схватањима и она првенствено лечи на чистом ваздуху.

За дечји млад организам и иначе врло често инфициран туберкулозним бацилима, — најважније је, да се оно сачува на време и отуда треба још у школскоме добу пружити му све да ојача свој организам. Много је лакше и јефтиније спречити болест него је лечити и сакупљати већ пале жртве.

За школу на ваздуху не треба много издатака. Најпре је потребно pogodно место, негде изван центра вароши, окружено дрвећем или у близини неке ливаде или парка, а заклоњено од ветрова. Обично је довољно једно јутро земље за школу од 50 ђака. Згради треба осигурати добро ветрење, да има један централни улаз, један зид од стакла и дасака, лако покретљив. Зими осигурати загревање. Да има терасу за сунчање и одмарање, одају за ручавање, купатило и тушеве. Потребна је стручна школска сестра, која ће водити рачуна о исхрани и хигијени ученика, а лекар би имао да врши честу индивидуалну контролу.

За једну већу варош као што је Београд потребно би било неколико школа на ваздуху, подигнутих на периферији вароши, у којој би се још у почетку школске године одабирала слабуњава деца.

Уместо бављења у затвореним учионицама, испуњеним прашином и нечистим ваздухом, та бледа и слабуњава деца живећи по цео дан на чистом ваздуху убрзо би поправила здравље, добила апетит и више снаге.

Код нас је замисао о школи на ваздуху скоро и досада се и ако мислило на то, није идеја остварила. Сматра се као неки луксуз, док на против баш те просте школе захтевају врло мале материјалне жртве и донеће више користи, него оне огромне школске зграде касарнског стила, које се још увек зидају у самој средини Београда. Срећна идеја поника је и међу члановима београдске Лиге Против Туберкулозе и њеним заузимањем успело, да се уз припомоћ Општине београдске можда ускоро подигне прва школа на ваздуху у Београду у лепом крају периферије Београда у Шуматовачкој улици. Шко-

ла би могла да прими око 50 слабуњавих ученика из основних школа, а располагаће свима потребним хигијенским захтевима. Учињен је један корак на остварењу једне врло корисне установе. Верујемо, да ће му следовати и други и да ћемо моћи да пружимо боље услове за боље здравље наше деце, коју варошка прашина дави и која у мрачним школским зградама вену. То су наши будући грађани, на којима треба да почива будућност наше отаџбине и престонице и наша је дужност, да им помогнемо на време.

Настава у школи

Са чисто медицинског и физиолошког гледишта можемо да кажемо, да начин наставе треба да одговара садашњим реалним животним потребама. Треба да буде прилагођен према нашим социјалним и културним потребама. Изгледа да преовлађују теоријска учења на штету практичних и реалних. Може се рећи да је садашњи ученик преоптерећен и физички и интелектуално, јер има већи број часова, који га преморе физика а већи број часова, који га преморе физички а то је школски програм, обилан у средњим школама и ту су ученици потпуно преоптерећени.

У програм наставе треба унети, поред редовних и неопходних предмета о којима ми не можемо да говоримо, и хигијену као обавезан предмет и у основним школама, да се још за рано деца науче здравственим захтевима личне и опште хигијене. За сада се хигијена сматра као споредан предмет у средњим школама са 1—2 часа недељно. Сматрамо да је потребно више часова недељно за гимнастичке вежбе у слободној природи, чешће екскурзије изван вароши и да се оснивају антиалкохоличка удружења, скаутизам и соколство, једном речју све што јача и тело и дух и морал ученика.

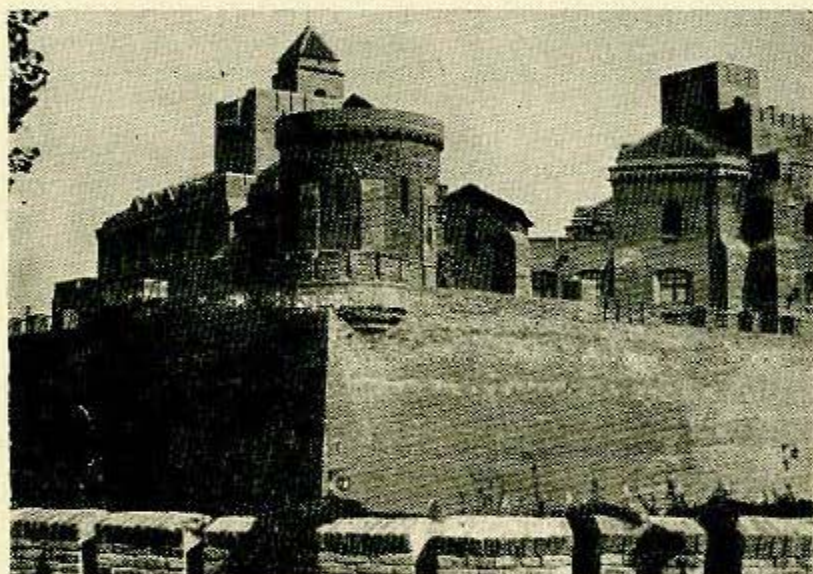
Исхрана и живот ученика

И умни рад као и телесни троши организам и за то је потребно храном и одмором надокнадити изгубљену снагу, а то је још од веће важности за млад дечји организам, који расте. Њему је сразмерно потребна и већа количина хране за одржавање телесне снаге и здравља као код одраслих, али и један вишак за растање (развијање). За ученика су потребна најмање 4—5 оброка дневно: у јутру пре поласка у школу, у 10—11 по доласку из школе, у подне, у 4 сата и вечера. Оброци у подне и за вечеру треба да су обилнији од осталих и са разноврснијом и јачом храном, узимајући као основну храну поврће и месо. Ученику су потребна 2 оброка меса поред остале мешовите хране и то

боље говеђина него телетина. У сваки дневни оброк поред хлеба, треба да улази и обилно поврће и млеко, нарочито за млађе ученике. Од поврћа по вредности иду: Спанаћ, кромпир, шаргарепа, сочиво, грашак и т. д. нарочито је спанаћ користан, богат гвожђем. Воће је од велике користи и треба га обилно давати, богато је витамином, супстанцама неопходним за живот. Јаја, млечни производи и црна телећа цигерица треба да су честа на трпези једног ученика као и путер, теста и шећерна јела, која помажу рашћењу.

Ученик треба да пази на своју личну хигијену, да чисто одржава своје тело чешћим купањем и прањем руку. Да пази на своју одећу и обућу, јер и од добре обуће у многоме зависи и његово здравље. Младом организму је одмор неопходан и то најмање 8—9 сати за 24 сата, јер само довољан одмор и миран сан може да освежи и тело и ум његов и да га окрепи за свакодневни рад.

Добро здравље стечено још у годинама школскога доба служиће као здрава основа будућег здравља и његовог целог живота.

Криза радиности у граду

— Привредни поремећаји после рата —

(Свршетак)

Ривализирања у ратној флоти најбоље показује ова слика. Тонаже је имала у хиљадама тона разних ратних јединица:

	1913	1929
Енглеска	2222	1322
Америка	840	1281
Немачка	1360	153
Француска	689	522
Италија	348	291
Русија	340	161
Пољска	—	9

Ову слику ривализирања између Енглеске и Америке употпуњава преглед трговачке флоте, коју је иза рата Америка повећала са 20 милиона тона, а Енглеска са 12 милиона тона.

Издаци, које ангажују војни буџети свих држава огромни су. Они на први поглед износе близу 30% буџетских средстава свих држава; а са сумама које иду за отплату државних дугова, који су опет у главном ратни, ти издаци се пењу на изнад 50%.

У времену привредне кризе, потребе јавних радова и потребе за продуктивним издацима — ове непродуктивно бачене огромне суме, сува је штета за целокупно радно човечанство. Колико ли би без тога јавни терети били мањи? Колико би привредни живот лакше дисао, јер га не би давило бreme које је толико огромно, да га савремено човечанство не може више да издржи.

Лондонска конференција за разоружање 1931 свршила је — лепим жељама. Женевска не једна — исто тако. Видећемо резултате садање конференције, која је управо на послу.

Јер пут за разоружање води преко привредних споразума. А ових не може бити све дотле док се међународном планском поделом рада не онемогући часно битисање свакој националној заједници.

ЕЛЕМЕНТИ КОЈИ СЕ ВРТЕ ОКО ОСНОВНИХ ПИТАЊА И КОЈИ УТИЧУ НА ЊИХ — УЛОГА ЗЛАТА

Економски рат свију против свију. Политичка неповерења, наоружања, застој у циркулацији добара и у њиховој међународној размени доводи до све већег застоја у редовима појединих националних привреда. Ти разлози играју много већу улогу него толико извикана рационализација и т. зв. Фехлрационализација (погрешна рационализација) предузећа и производње.

Психолошки моменти су од великог значаја у свима манифестацијама друштвеног живота. Исти разлози који су довели до свет-

ског рата довели су и до економских и политичких национализма иза рата, до све већих неповерења међусобних до наоружања, и најзад до застоја у привреди и милиона и милиона неупослених у свима земљама. А сви ти разлози заједно доводили су и доводе до социјалних поремећаја, као што су н. пр. учестале револуције у прекоокеанским земљама и насилно смењивање влада — због пада цена аграрним производима; до хитлеровштине у Немачкој и фашизирање демократских држава; до панике која је обузела и целу Америку итд.

Како год се психоза ужаса и панике због општих привредних и политичких поремећаја шири даље — тако и капитал пласиран у националним индустријама или банкама ове или оне земље, као зец начуљених ушију прати сваки шушањ и чим мало намирише да би био у несигурности, он кроз стотину тајних вратанца, као миш с лађе кад она почне да тоне, бежи куд пре стигне — да би спасао само своју главу!

Политичка паника масе на коју опрезни капитал реагира бежањем из земље, одазива се у маси потенцираном паником, какву смо недавно видели у Немачкој, Америци, Енглеској итд.

Капитали, злато тих земаља почело је да бежи у Француску. Срећно комбинована привредна структура Француске омогућава јој социјалну структуру, која даје политичке снаге земљи, које је срећно и спретно балансирају и које у времену, док свуда околу у много већим размерама социјално кључа, иностранству уливају поверење у стабилност. Зато је злато у све већој мери пошло да се стиче у Француску. Чак и оно из богате Америке и из Енглеске.

Све теорије никле са циљем, да привредну кризу излече: било инфлацијом, било дефлацијом; било укидањем златног важења или појачавањем златне подлоге; било гези-лијанско-шајблеровским методама или спуштањем и пењањем каматњака, све су те методе — на врби свирала! Новац у оптицају на пример повећан је:

	Америка	Француска	Холандија	Белгија
Октоб. 1929.	20.129	11.192	1.672	1.694
„ 1931.	22.972	13.789	2.016	2.221

Уовећане суме у оптицај пуштеног новца не спасавају га од тезаурирања све дотле, док владају опште прилике, које имаоцима

новца уливају неповерење. Сасвим је свеједно, да ли њега негде у оптицају има милијарда или две мање или више. Исто онако, како у чарану стане једна, стаје и свих пет милијарди. И обрнуто: кад исчезну разлози за скривање новца, мања сума новца кад уђе у редован неприкривен промет, учесталом циркулацијом у стању је да подмири привредне потребе земље.

Због општег застоја у пословима и кварења робе разних врста у коју је он раније улазио, новац се данас најрадије држи у — златним шинкама из страха да се не би, ако би лежао у жити, кафи, шљивама итд., затим машинама и текстилијама итд. укварио, зарђао, иструлио — и пропао. Фетиш злата је данас зато нарочито повећан.

У новије време на златно важење су прешле Мексико, Британска Индија, Персија и Кина. Потражња за златом је и зато огромно скочила, јер ни Енглеска и друге земље, које су привремено укинуле златно важење, у ствари нису престале са прибирањем злата. Производиља злата, међутим, све је скупља због исцрпљености рудних поља и јер се нова поља не проналазе.

Из свих тих разлога вредност злата је од 1925 године порасла за округло једну третицу.

У том односу, негде више, негде мање, пале су и цене производима. Осцилације вредности злата штетно утичу на привреду, јер ремеће утврђене вредности. Снижавање цена производима може да иде до одређене границе, док она не падне испод рентабилитета и не претвори се у суву штету. Али смањивање цена у сваком случају, ако и не падне на немогућ ниво, одузима драг за радовима и утиче на поштравање привредне кризе. Нормалан привредни ток немогуће је замислити без стабилности у ценама, које омогућавају калкулацију на дужи низ времена.

Пењање вредности злата доводи до упропашћивања масе дужника, било да су они приватници или државе; јер да би платили одређене суме у злату, ако су раније требали да дају одређене количине својих производа, они ће сада због повећане вредности злата морати за толико више да дају свога жита и т. д. и т. д., својих производа од реда. Обрнуто: падање вредности злата повећава вредност осталих еспапа. Гест Енглеске са привременим укидањем златног важења и иде за тим, да искључењем злата као подлоге националне монете умањи потражњу за златом и смањи његову вредност — како би извршила притисак на државе богате златом, а нарочито Француску и Америку. Цео низ држава, сиромашних златом, има рачуна да Енглеску у оваквом настојању потпомогне. Ипак, сувише су проблематични изгледи због огромне снаге, коју Француска и Америка заједно врше на новчано тржиште у целој свету.

Спекулације златом могу дакле да утичу на светску привредну кризу.

Али да дође до појевтињавања злата нужно би било пронаћи нове богате златне руднике, као што је то било 40-тих и 90-тих година прошлог столећа у Северној и Јужној Америци...

Или да се на основу постојећег злата створи једна међународна стабилна валута, која би заменила свеколике постојеће националне валуте, чија стабилност би била један од разлога за ишчезавање постојећег страха од нестабилности, који је такође један од фактора кризе.

Моментана ситуација за нашу земљу на пример је таква, да у саобраћају немамо довољно платежних средстава, зато јер новац мора да има своје одређено златно покриће. Ми немамо златних рудних поља, сем што добијамо незнатне количине злата из топљене наше бакарне руде. Али ми за извоз имамо спремијених златних резерви и жита и стоке и јаја и воћа и дрва и руда и кожа и т. д., која немамо куд у довољној мери да извеземо. А неизвезено све то не представља стабилну вредност, која може да буде подлога новцу, који хоће да буде стабилан. Код толиких извозних наших артикала ми смо за стабилизацију нашег новца морали да узајмимо у злату милијарду и 800 милиона динара у Француској. Али ни са тим новцем ми немамо доста новца у оптицају. Морали бисмо дакле изнова да позајмљујемо — злато из Француске.

Једна тешка околност при томе мора да се има у виду: позајмљено злато мора се вратити новцем добивеним за артикле, које ми треба да извеземо у иностранство, а које у све мањој мери можемо да извеземо. Јер кад би смо ми били у могућности да нађемо пијавце за наше производе, и то да их нађемо пре свега у Француској, ми тада не би смо ни требали њиховог злата, јер би смо за наше производе добили новац златне вредности. Зато стално пред нама лебди једно крупно, врло крупно питање: како ли ћемо зајмове које дижемо да платимо?

ОКО ПУТА ЗА ИЗЛАЗ ИЗ ПРИВРЕДНЕ КРИЗЕ — РАЦИОНАЛИЗАЦИЈА

Тражење излаза из привредне кризе спада у најактуелнији савремени задатак. Са разних страна препишују се разни рецепти. Сваки интересент целокупну ситуацију посматра из свог ужег круга и у колико у власти његовој лежи — примењује одмах своје лекове. Тако је дошло дотле, да су за лечење привредне кризе у исто време примењени сви могући лекови. Разумљиво је онда, што је целокупни привредни организам морао да буде узет и што друштвени организам данас личи на лудницу.

Послодавци излаз траже у рационализацији: што јевтиније производити да би се што јевтиније могло продавати. Јевтини производи ће наћи своје купце и привреда ће аутоматски, без ичије интервенције, оживети. Зато они раде на две стране. Прво, уводе све скупочије машине, које брже раде. И друго, смањују радничке наднице, и продужују, по могућности, радно време.

Али не постижу циљ. Рационализација је скупа. Увођење нових машина и све учесталије је избацивање оних које нити су дотрајале нити су амортизоване, намеће све страховитије издатке. Зато са те стране производња не појевтњава.

Остаје, дакле, да се види шта је са надницама! Утврђено је, међутим, да наднице радничке у механизираној привреди не износе више од 6 до 20% процената од коштања производње. Тек у грубој индустрији, као рударској, проценат је већи. Претежан део индустрије међутим спада у ред механизираних. Зато и уштеде постигнуте на тој страни ни изблиза не могу покрити увећане издатке за увођење нових машина, а камо ли да појевтине производњу.

Резултат је јасан, у пракси испробан и горко плаћен: Појевтњавање производње није постигнуто. Постигнуто је једино смањење радничких надница.

А тај „успех“ убио је куповну способност широких радничких маса — а да и не говоримо о огромном броју оних радника, које је рационализација избацила из производње и лишила сваке наднице. Тиме је убијена куповна способност широких радничких маса. Потрошња добара је умањена и криза привредна тим путем још у већој мери појачана. Осим тога појавили су се под утицајем такве политике страховити социјални поремећаји који наилазе жалосног одраза у политичким догађајима.

Ова слика је важна нарочито за Европу, па и нас јер је она та, која је више него ико рационализацију своје привреде изводила у главном на рачун радничких надница.

Интересантна су испитивања америчке комисије под претседништвом Хувера. Она је утврдила, да су од 1922 до 1929 године номиналне наднице повећане са 2,04%, реалне са 1,7%, а предузетничка добит у томе времену да је повећана са 9%.

Са смањивањем надница послодавци још нису стали. Још увек се излаз из кризе тражи на томе пољу. Исто тако ни са рационализацијом није се стало — без обзира на свеколике страховите последице и једнога и другога. У Америци је на пр. од 1919 до 1931 машинизација повећала производњу са 51%, док је у исто време на истим стројевима уложено било 636.000 радника мање. У рударству је производња била повећана са 230%, број радника био је смањен за 250.000, а плате њи-

хове смањене за око 20%. Са рационализацијом дошло се тако далеко да би по рачуну речене америчке комисије, када би се радило средствима која су данас на располагању у индустрији, онда би могли да ураде у индустрији:

	људи	за њих
железної	3.000	28.000
стругарима	45.000	292.000
у рудницима	450.000	750.000
обућарској	81.000	200.000
пољопривреди	3.500.000	8.100.000

У целоме свету је производња учинила велике напретке. Производња машина од 1913 до 1928 повећана је напр. за 25%. Светска производња електрифицирета од 184 милијарде киловатчасова у 1925 години повећана је на 230 милијарди киловатчасова у 1927 години или за 25%. Водене снаге су од 1924 године од 28,5 милиона коњских снага у 1927 порасле — за само 3 године — на 33,4 милиона К. С. или за око 17%. Вредност кемичких производа у 1924 години повећана је за 85% а у 1928 години већ за пуних 140% према производњи у 1913 години. Број памучних вретена у свету у % према 100 у 1913 години дигао се на 115 у 1930 години. Сирове вуне је у 1928 години произведено 113% према просеку од 100% у годинама 1909-13. Природне свиле (од чаура) производња је повећана у 1929 години у односу као 166, а у 1928 као 180 према 100 у години 1913. А вештачке свиле као 1211 према 100. Производња шећера је у 1928-29 порасла у односу као 182 према 100 у години 1913-14. Светска производња каучука порасла је у 1929 у односу као 772 према 100 у години 1913. Производња цемента у 1928 год. као 173 према 100 у 1913. Производња гвожђа у 1929 као 125 према 100 у години 1913, без обзира на то, што је у годинама за време рата па све до 1926 производња подбацивала по појединим годинама на 79, па 48, 70 88, 86 и 98% према стању у 1913 години. Производња цинка према 1909-13 напредовала је у години 1928 у сразмери 158 према 100. Цина за исто време као 153 према 100. Бакра као 180 према 100. Алуминиума као 459 према 100. Олова као 142 према 100. Челика као 157 према 100. Мрког угља у 1929 као 127 према 100. Петролеума као 386 према 100. Производња хемикалија у годинама 1928-1929 према 1913 која је узета са равно 100, стоји у овом односу: душика 250, тер-боје 124, сирово со 132, суперфосфат 125 у 1926 и 121 у 1928, чист калиум 167 и тако даље. И саобраћајна средства су увећана. Светско трговачка морнарица 1930 године према 1913 стоји у односу 142 према 100, а железничка мрежа као 111 према 100.

Повећање производње дакле је свестрано, опште, кроз све привредне гране. Могућности за далеко веће повећање производње, све су веће. Машинизирање производње, тех-

ничка савршенства у производњи, све већи проналасци на пољу хемије, електрицитета, у служби производње чине, да би на земљи у пуноме смислу речи већ могао да влада прави рај.

Обрнуто је, међутим, на жалост.

У истој сразмери, у којој се пење светска производња, пење се и број неуспелених радника.

Идеал рационализације био би да машински рад замени ручни, да радник дакле постане сувишан, сем изнимно, као руковаоц строја у часу кад треба да помакне ручицу за покретање или заустављање машинског кола са у служби човечанства. Као идеал нема сумње — идеално. Али док постоји капиталистички поредак и док постоје најамни односи, док огромна маса, милиони радника, морају да живе од наднице, питање је: од чега ће милиони радника и чланови њихових породица да живе кад престану зарађивати?

ПОЛИТИКА КАРТЕЛА: ДА НЕ ПАДНУ ЦЕНЕ

Машинизирана производња баца све веће гомиле производа на пијаци. У 1931 години рачуна се да је било на лагерима непродато: жита — 5 милијарди и 500 милиона бушела (50 кг), а годишња производња жита цени се у целој свету на 3 и по милијарде бушела;

шећера — преко 10 милиона тона;

кафе — 26 милиона тона (годишња потрошња цени се на свега 13 мил. тона);

памука — 12 милиона бала итд.

Огромни су вишкови у чају, бакру, цинку и т. д., затим у угљу, железу и другим сировинама.

Памук, вуна, свила, коже, стоје непродати, као сировине; текстилне фабрике, међутим, немају шта да раде; роба коју су оне ракије произвеле нагомилана стоји по лагерима — а свет у милионима и зими иде недовољно одевен и подеран и читави крајеви из политичке деструктивности (Индија) огрћу се само оскудним плаштевима.

Жито, кафа, какао, чај, маст, стока, воће, поврће и т. д. у огромним количинама стоје непродати док свет у милионима гладује!

Непродате ствари стоје, јер су цене њихове неприступачне маси купаца!

Картели национални и међународни, међутим, имају само једно у виду: да човечанство у овом моменту има толику и толику куповну способност и сматрају да су сви артикли, који су нагомилани преко тих редовних потреба за потрошњу — сувишни. Да не би сувише јаком понудом утицали на обарање постојећих цена, они су легли на рад: на једној страни, да ограниче производњу, а на другој страни да нагомилане резерве, у колико оне не могу да стоје, униште. Картел кафе у Бразилији на пр. на сваку извезену врећу кафе наплаћује око 550 динара извознице и за

новац добивен тим путем купује сувишке кафе — и потапа их у море! Житарски картели ограничавају производњу и уништавају резерве. Картели шећера ограничавају производњу: кубанска влада са америчком споразумела се, да кроз 5 година повуку из продаје 15 милиона тона шећера, а годишњу производњу са 4.5 да ограниче на 3.5 милиона тона — да би сачували, да не падну цене шећера, итд. Политика картела у целој свету и на целој линији једнака је. Ограничује производњу и одржава цене, па макар пропао цео свет!

ШТА КАЖЕ ИСКУСТВО?

Радници пак у овим мерама не виде лек против привредне кризе.

Ноторна је чињеница да су произвођачке способности човечанства колосално порасле. У самој Америци на пр. пре привредне кризе која је најзад и њу страховито захватила, искоришћене су биле:

машине само са 65%;

петролеумске рафинерије са 76%;

млинови са 40%;

индустрија челика са 60%.

Европска привреда је у рационализацији ишла у корак за америчком. Ма да је она евентуално, изузев Немачке, није стигла, али напретке је у сваком случају учинила огромне.

Темпо рационализације је био бржи него што је смео да буде: друштво се претходно морало постарати, шта ће са онима, које рационализација за увек избаци из рада. На то се морало мислити нарочито, када се имало у виду, да рационализација није појевтвинила производњу и када је, смањујући наднице у посленим, раднике од реда, неке сасвим, а неке знатно онеспособила као купце и тиме постигла сасвим обрнут ефекат од онога, који је желела.

Искуство је скупо плаћено и оно је јасно: наднице се не смеју смањивати. Обрнуто, оне би морале да се повећавају у сразмери са повећањем производње и рашћењем националног богатства. Јер ако куповна способност потрошача од реда не буде расла истим темпом, са којим расте увећање производње и национално богатство — застој у циркулацији добара је неминуван. Правило о систематском дизању куповне способности потрошача од реда мора да важи и за раднике. И нарочито за њих, јер они живе искључиво од наднице.

Друго искуство је у овоме. У колико се модерна производња дигла до висине, да је у стању да избаци количине робе, које потрошачи, ни поред најбоље куповне способности, нису у стању да потроше, па лагери зато морају да се пуне и роба да се излежава и квари — а на другој страни радници да остају без рада зато јер су много произвели — у том случају као неопходна нужда на-

ће се систематско скраћивање радног времена кроз све привредне гране где влада хитна продукција, до мере која ће обезбедити непрекидно уписење свих радника и безусловно подмирење свих друштвених потреба.

СОВЈЕТСКА РУСИЈА

Док се воде гигантске борбе око привредног заваљивања између старог и новог света; док огромни колонијални поседи Енглеске, Француске итд. почињу да добијају душу и да се крећу у борбу за својом привредном и политичком самосталношћу; на истоку Европе и далеко кроз целу западну и северну Азију једна огромна држава представља економску сфингу у коју су упрте очи човечанства. То је Совјетска Русија. 40% потреба западно-европског становништва на исхрани подмиривала је пре рата она. А сада је избачена из колосека и за себе и за друге. Са своја 23 милиона км² она сама је два пута већа од целе Европе. Богатства, којима она располаже у својим шумама, рудама, племенитим металима, нафти, плодним пољима и пловним рекама, огромна су. Она представљају идеал како за европски тако и за амерички капитал. На том огромном пространству живи 150 милиона људи, који су са 95% сељаци и неписмени. Заосталост у којој се тај свет нашао лежи на сањести режимима прошлости. Вођство над тим огромним народом на истоку Европе и западу и северу Азије, лежало је у рукама феудалаца. Домаћа буржоазија представљала је готово непознате снаге и концентрисана била у главном у трговину. Страни капитал увлачио се систематски у Русију и дизао њену привреду — да би за себе користио зараде из огромних богатстава руске земље и из снага руског народа. Огромни руски колос са својом несавременом привредом, социјалном и политичком организацијом није могао да преживи ударе рата и стропоштао се. Из хаоса који је настао, врше се покушаји за једном новом привредном социјалном и политичком организацијом руског друштва.

Петогодишњи привредни план Совјетске Русије представља смео покушај за великим стварањем: изградња огромних индустријализованих латифундија за фабрикацију пшенице; стварање огромних властитих фабрика за израду сопствених пољопривредних машина; коришћење властитих рудника и водених богатстава за производњу електрицитетa ради индустријализације земље; просецање канала и регулисање река као Дњепра, Волге, Дона, Оба, Јонишеја, које треба да буду спојене са Океаном; градња спојних железница и путева; у трговини државни монопол увоза и извоза свих производа. Подизање читавих нових градова и насеља итд. За цео овај план потребна су огромна средства. Круно је питање, да ли ће примитивна привреда руског

друштва моћи да их створи? Страни капиталисти, међутим, врше учене. Без претходних крупних инвестиција извођење целог плана је врло проблематично. Зато на устима целог света лебди питање: да ли ће успети?

Факат је, да је житница Европе, Русија, 1926 године стигла још да извезе 1,037.000 тона жита, а да је 1927 године извезена количина већ пала на 767 хиљада тона, док је 1928 године она морала да увезе 234 хиљада тона жита! У времену њеног привредног експериментисања Русија је у два маха захваћена била тешком глађу, која је покосила милионе људи. Стручњаци мисле, да је појава глади минувих година у Русији управо последица радова на мелиорацијама огромних поља, која намеравају употребити за производњу жита, као и регулисање токова река — јер да је због тога умањено наводњавање и катастрофално повећана суша, која због редовно недовољних киша на великим пространима испржи усеве.

Огромни руски сфинкс још увек је на раскрсници у тражењу свога пута. Осуетвом својим из међународне привреде он повећава атмосферу опште неизвесности и неповерења и продубљује узроке привредне кризе. Јер, ма колико да је Русија евразиска држава; ма колико нови властодршци њени са Стаљиним на челу настојавају да је оријентишу више према Азији, окрећући леђа Европи; ма колико да је мањи део Русије у Европи, а много већи у Азији — ипак је Русија по значају појединих делова својих више европског азиска држава. Она са Европом и Европом са њом уско су привредно повезане, јер се разноврсним привредама својим природно употпуњавају. Недостатак тих привредних веза осећа се јако. Испадњем Русије из европског привредног склопа ослабљена је светска привредна позиција Европе као целине. За уравнотежење неопходно је потребно успоставити нормалне привредне односе на европском континенту, да би по том они правилније могли да буду успостављени и у целом свету.

Али не сме се губити из вида да ни најнормалније трговинске везе Русије са светом, привредни положај Русије и света неће поправити ако привредна и социјална политика како Русије, тако и других држава, буде и даље убијала куповну способност широких потрошачких маса — уображавајући да ће замидањем од најелементарнијих средстава за саму исхрану широких маса, моћи да изврше наглу и на пречац акумулацију националних капитала као предуслова за национални и земаљски рај. Пре ће један нови слом да преплави све наузионисте него што ће маса интересената моћи да схвати да је потребно њено на пречац сатирање — ради среће будућих генерација! Појединци могу да се уздигну изнад средине у којој живе. Али маса

живи својим животом и тражи у њему — и са правом — места за себе. Људи са блисталим социјалним програмима не могу бити реакционари садашњости. У програму њиховом пре свега мора да стоји старање за људе у садашњости, да би они што боље живели. Акумулација капитала долази тек на друго место. Јер само добри потрошачи и способни купци могу да изврше бржу акумулацију капитала. Обрнута схватања која владају у целом свету, и нарочито у Русији, и јесу несрећа која приредну кризу из дана у дан тера све више пред поглед.

ПРИВРЕДНИ НАЦИОНАЛИЗМИ ИЛИ МЕЂУНАРОДНА ПРИВРЕДА?

Класична економија (Адам Шмит) је објавила принцип слободне производње и слободне размене добара. Она је то учинила зато, јер је никла у Енглеској, која је тада (18 столеће), била радионица света и нигде на земљиној кугли није имала конкурента.

Немачка економија (Фридрих Лист), усвојила је Шмитову школу, али са једном оградом: када се и немачка привреда дигне на исти степен на коме се налази енглеска.

Ту школу примили су затим са коректуром немачком и сви други народи. И дотерало се тако далеко, да су ту кореговану школу, најзад, данас усвојили и сами — Енглези, да би се заштитили од других.

Тај пут је доведо до опште привредне пометености и доводи до све већег застоја у циркулацији добара.

Привредни сукоби данас много су тежи него што су били пре рата.

Са много мање новца пре рата градили су се железни и водени путеви у далеке крајеве света, који су преко њих увођени у сплет међународног привредног живота.

Данас пак огромне суме новца леже замрзнуте, а да пространи крајеви света, који би њиме могли бити дигнути, престављају пустиње по насеобини или пустоши привредно.

Зато у Кини, Русији, Индији, умиру милиони од глади, док други удаљени крајеви житом ложе пећи, а кафу и друге намирнице бацају у море. Јер нема путева за организацију трговине. Има огромних предела непобеданих са центрима привреде и тржиштима светским. А фабрике вагона и локомотива морају да обустављају рад, јер немају шта да раде.

Има потреба за радом, има новца за рад, али радова нема, јер нема поверења.

И као што је рекао Др. Браун у Женеви: Обичан човек себи не може да представи, зашто он нема оно, што му је за живот потребно? Кад свега има произведеног у довољној мери и кад еспаши за подмирење људских потреба нагомилани леже на све стране и труну. Обичном човеку јасно постаје, да има нешто што није у реду у организацији људског друштва.

Европа је подељена на 28 држава. Сама пак као целина она још увек не представља ни просторност које обухватају саме Сједињене америчке државе. Европа живи не само у 28 држава, него у 28 међусобно привредно зарађених држава, које се и даље повезују у разне политичке блокове ради међусобног разрачунавања. Економски и политички национализми тих држава, које се боре против „иноземства“, довео је до страховите привредне, политичке, социјалне и моралне кризе. Никакви нови ратови не би могли дати боље школе, него што је ова, која је већ стечена из минулог рата и усавершена у изазватим годинама. Искуство стечено том школом показује, да овако даље не иде.

Страховита је лудост ограничавати се од целог света. Друштвени живот је интернационализован. Радио нас спаја посведнично са свима деловима света. Привреда је у пуној мери међународна. Без међународне трговине немогуће је замислити живот народа.

И Шмитова као и Листова школа — то искуство учи — одживеле су. Ни једна од њих не даје решење тешких привредних проблема, у које је човечанство упало. Напротив, замршавају их све више.

Уместо спољне политике на ред треба да дође — статистика о потребама људи и организација међународне поделе рада.

Посао би морао бити регулисан са једног централног места. Друштво Народа је установа, која већ покушава, да буде неки центар за уређење међународних политичких и привредних односа. Њени досадашњи покушаји су били без успеха, јер су их онемогућавали разни национализми држава, које Друштво Народа сачињавају. Ствари морају да сазревају. Уместо оружјем, сазревањем мора се доћи до сазнања, које је силом накалемљено старим муницијама и кнежевинама, да национални привредни оквири даде данас привреду и људе исто онако, као што су их некад давиле уске границе муниција и кнежевина. Друштво Народа мора бити уздигнуто до ауторитативне централне установе, у којој би заступљени били сви народи преко претставника свих продуктивних друштвених класа — и одлуке њене морале би да буду обавезне за све без разлике. Суверенитет појединих народа, држава и државица мора бити подређен једном вишем ауторитету, као што је суверенитет појединца подређен суверенитету државне целине.

Интернационални привредни живот намеће једну нову друштвену и политичку организацију света.

Без тога човечанство је осуђено да се у све већој мери дави у кризама привредним и политичким — док би у изобиљу привредних богатстава и машинских снага, које је ставило у своју службу, могло да живи у изобиљу и да буде срећно.

Београдска гробља

— Уместо апсолутног мира трескав рад —

„Ако желиш да упознаш један народ, изј-пре погледај какво му је гробље где сахра-њује своје покојнике“.

Мухамед

Живот човека доказује се само сталним покретом, смишљеним радом, напором да се нешто добро и трајно постигне. Апсолутан мир не постоји ни код мртвих, јер природне силе, а још више човечји рад, усавршава изглед и гробовима, уређује њихов положај, одржава чистоћу и ствара хармонију моги-лама. Жељени вечни мир на београдском гробљу прекинут је сада разгранатим и трес-кавим радом општинског Отсека за гробља. Пијуцима се изврће земља, шкрипе кола, чи-стачи савесно обилазе стазе и дижу и најма-њи одпад, вртар залева цвеће, у столарској радионици дељу се даске, отварају се нови гробови и негује олистало дрвеће. Највећа живост влада над светом мртвих и полако оцртавају се линије сутрашњег гробља, где ћемо сви раније или доцније да будемо сме-штени. У хладу липа и јабланова трепере бе-лином мермерни споменици и светлуца жућ-каста светлост кандила. Плато, испод Лау-дановог Шапца, постаје тужан парк и варош свих наших рођака, пријатеља и суграђана. Овде-онде је поклонен несебично дар људ-ског духа: по које уметничко дело — над-гробни споменик. Одиста, ту им је право ме-сто, јер човек бар мртвима треба да да не-себично оно, што му живи неће радо, без злобе и пакости, да приме. Ако игде, овде човек упире очи у небо и душом се инстик-тивно обраћа Богу, као да му је то усађено пре рођења. Ћутање многих хиљада под овом уређеном површином најбоље је ме-mento људма како треба живети и шта дола-зи после наших нада и илузија. Није узалуд узвикнуо народни геније у стиховима, свима добро пазнатим, у којима се износи, како човек у гроб ништа друго од овоземаљског блага не уноси, осим себе и своја праведна дела.

МОДЕРНА МРТВАЧНИЦА

Лева страна од улаза у гробље, разри-вена је, јер се ту полажу темељи модерној мртвачници. Њена фасада биће допуна и продужење уметничког зида у српско-визан-

тиском стилу на аркадама, који ограђује са-да парцелу на којој леже помрли и погинули француски војници. У мртвачници, већ по-стојећи зид, добиће свој завршни, импозан-тан израз. Капија ће бити са широким ула-зом за кола и две бочне за пешаке, а над овима, две куполе са звоником. Ове ће ку-поле, односно звоници, доминирати овоме фронту са улазне стране и дати јединствену силуету и живљи израз. Доцније, када буде готова мртвачница, која је већ у изграђива-њу, подићи ће се и на десној страни исто таква, да би се потпуно одговорило потре-бама Београда.

Мртвачница са аркадама и главним ула-зом у гробље чини архитектонску целину са постојећом капелом са десне стране, и про-јектованом јеврејском капелом са леве стра-не гробљанског трга, тако, да целокупна композиција даје стилски монументалан за-вршетак. Између обеју капела, по линији трга у хармоничном реду, низаће се отворе-не аркаде које се завршавају улазном капи-јом.

Иза овога низа аркада лево и десно про-јектоване су две зграде у вези са аркадама и капијом. У једној од ових смештена ће бити мртвачница са складиштима мртвачких сан-дука, а у другој исто тако мртвачница са кан-целаријама гробљанског отсека.

Цео грађевински део радова подељен је у три етапе. У првој етапи изградњи ће се ове године зграда мртвачнице са једним делом аркада са леве стране од улаза. Суд и Одбор општине је одобрио кредит од 1,280.000 дин. за грађевинске радове, тако, да ће цео посао око изграђивања овог дела генералног про-јекта бити довршен до новембра месеца ов. год. У идућој години приступаће се доврше-њу грађевине и биће у главном обухваћени радови на инсталацијама, које ће стати око 800.000 дин. У овом делу грађевине добиће се у приземљу просторије напред побројане. Целокупна постројења биће на најмодерни-јој основи, по угледу на већ постојеће мрт-вачнице на страни. Што се тиче архитектуре и обраде она је замишљена у монументал-ном стилу старе српско-визант. архитектуре и имаће потпуну стилску целину са већ из-грађеним делом ограде.

Рентабилитет ове грађевине биће за Општину врло повољан, јер ће свака породица радо смештати своје покојнике у овако уређеној мртвачници уз незнатну таксу.

Целокупна фасада биће изграђена од наизменичних редова природног камена и опека.

Унутрашњост мртвачнице биће одлично хигијенски и практички устројена. У сутерену је предвиђена сала за електричну инсталацију за хлађење, сала за ескумирање лешева и једна велика хладњача за умрле од заразних болести. У приземљу ће бити мртвачница, која ће бити у вези са хладњачом из сутерена. Капела за верске обреде. Одељење за опрему мртваца, купатило, облачионица и т. д. На спрату биће велики магацин за продају целокупне мртвачке опреме и одељења за робу.

Изграђивањем овакве мртвачнице хтело се, да се у будуће онемогуће или бар умање погребни спроводи кроз варош, који су у здравственом погледу опасни по становнике градова као што је Београд, а избегли би се призори који неповољно утичу на становнике оних улица кроз које свакодневно пролазе, а притом, ометају и саобраћај.

Предвиђене су две врсте места за смештај умлих. У првој класи, када је мртац положен у засебном одељењу, наплаћиваће се 100 дин. у противном, ако има још који наплаћиваће се 60 дин. У другој класи, без обзира на број, наплаћиваће се 40 дин. Свакодневно ће бити места за 10 мртваца, а то је просечан број умирања у Београду кад не владају епидемичне болести.

Пројектант је архитект г. Рајко Татић, а изводи предузеће Милана Секулића, архитекте из Београда.

СПОМЕНИК-КОСТУРНИЦА БРАНИОЦИМА БЕОГРАДА

Идеја за подизање ове Костурнице дошла је из Удружења рез. оф. и ратника, а да би могла бити проведена у стварност, прихваћена је од осталих и учињене су све олакшице око добијања земљишта и остало од г. Добре Богдановића, тадашњег кмета-правника, а сада потпретседника Општине. Многобројни родољуби својим прилозима, као и разна друштва, омогућили су да се добије репрезентативан споменик и достојан заслуга оних који падоше на бојишту, да би обезбедили живима боље дане и лакши опстанак. Као орао издиже се масивна, надприродне величине, фигура војника над костурницом симболишући наш хероизам. На домаку је Београд са палатама и непрекидном хуком, а ниже, испод градских платана, као да су залеђени у заграђају, види се Дунав и Сава.

Испод тешке масе споменика, налази се костурница у облику капеле, са зидовима у којима су смештене урне са остацима пог.

официра и војника, бранилаца Београда. Мраморне плоче с једне и с друге стране главног простора, пуне су имена која су уклесана дубоко у камену и намењена вековима. Између чудног шпалира немих ратника пролазимо, а машта нам испреда језиве сударе бројеве, јурише и драговољно умирање за националне идеале и слободу Београда.

Овај споменик чува Општину и стара се о његовом одржавању као драгоцен доказ свима онима који из унутрашњости или из иностранства дођу и желе да виде и осете велику и недавну нашу прошлост Београда.

ПАРЦЕЛЕ

Простор свих парцела са зградама износи 52 хектара од којих је накнадно купљен део од 28 хектара. Године 1885 гробље је постепено сељено са Таш-Мајдана код цркве Св. Марка, на овоме месту прозваном Владановац зато што је одлука о сеоби пала за време владе В. Ђорђевића. На томе простору налази се француско, католичко, италијанско, православно, јеврејско и муслиманско гробље.

Све су парцеле, са малим изузетком, одлично уређене и на њима се одржава примерна чистоћа. Парцела бр. 61 у току је уређивања, а у њој су сахрањени бугарски војници умрли за време рата у Београду. Бугарска је влада молила преко свога опуномоћеног министра, да Општина уступи део парцеле бр. 99 у простору 10×10 како би сконцентрисала све остатке својих пом. војника. Разуме се, у предлогу је наглашен реципроцитет за наше пом. војнике, којих је у већем броју посејано по софијским гробљима. На тој парцели би Бугарска подигла костурницу и на тај начин, по примеру осталих нација, обележила трајније место помрлих својих војника. Овај предлог Гробљански отсек радо ће усвојити, јер му се на тај начин ослобађа земљиште у 61 парцели на којој може да прими нове гробове. Такође се почињу радови на ограђивању аустријског гробља у режији гр. Отеска, и за накнаду нам Аустрија даје прост. за 2000 већих гробова у горњем делу гробља.

Гробљанска ограда у стилу, с леве стране улаза, у међупростору канцеларије Секције и француског гробља, имају доћи под аркадама, јер оне доносе добар приход Општини. На том делу се концентришу вечна бораишта свих великих људи, али је њихов број ипак већи од слободног простора, па се с тога прибегло изналагању погодниог места. Тако је појас, који раздваја две групе парцела, а пада под правим углом на огради која ће доћи под аркадама, названа „Алеја Великана“. Овај простор чини дивну целину издвајајући се од осталих споменика, који заиста треба да прими истинске великане. Број мртвих који бораве сан у овој алеји Велика

ни веома је скроман и можемо пребројати без замора. Ту су остаци: Јована Цвијића, Воислава Каћанског, Илије Коларца, Косте Христића, Велимира Михајла Теодоровића и Михајла Ковачевића.

Парцели бр. 78 приступиће се ископавању 1 августа што је путем дневне штампе својевремено објављено. Кад се буде приступило овом раду продужена ће бити Алеја Великана и тај део гробља добиће много бољи изглед, јер су стазе подешене тако да се лако има приступа сваком гробу.

Интересанто је изнети табелу морталитета у Београду од 1886 г. од дана отварања Новог гробља, односно, колико је до 31-XII-1931 год. ту сахрањено.

Ево како изгледају те цифре:

Које године	Умрло и сахрањено лица	Које године	Умрло и сахрањено лица	Које године	Умрло и сахрањено лица
1886	496	1902	1658	1918	1826
1887	1227	1903	1724	1919	2442
1888	1226	1904	1775	1920	1937
1889	1272	1905	1997	1921	1577
1890	1261	1906	1977	1922	2465
1891	1507	1907	1963	1923	2609
1892	1774	1908	1992	1924	2733
1893	1585	1909	2159	1925	2650
1894	1518	1910	1987	1926	2973
1895	1434	1911	2232	1927	3560
1896	1272	1912	2343	1928	3985
1897	1408	1913	2806	1929	3841
1898	1385	1914	2488	1930	2905
1899	1378	1915	3496	1931	3197
1900	1587	1916	1840		
1901	1561	1917	1705		

Свега лица сахрањених 94.864

СТАКЛЕНА БАШТА И ДРУГЕ РАДИОНИЦЕ

Гробљански отсек својим смишљеним радом иде на то да омогући што веће дохотке како би се гробница својим приходима одржавала. Захваљујући пожртвованом раду шефа отсека, има изгледа, да ће ова година по приходима премашити прошлу. Издаци око радова већег стила, који се ужурбано на све стране спроводе, неће никако пасти на терет општинског буџета, односно пореских обвезника Београђана. Приходи су, захваљујући одличној организацији, обезбеђени да исплате не само персонал, режију и остало, већ готово трећина од износа целокупних прихода је чист добитак.

Ови се приходи могу реализовати са таквом методом рада која је већ примењена. Цвеће се гаји и множи затим продаје ожабошћеним породицама. Зими под стакленим кровом чувају саксије приватних лица уз знатну накнаду у новцу.

Стакларека радионица израђује колица за пренос земље, тишлерај за канцеларије, оправку крстова и т. д. Разуме се да ће по завршетку мртвачнице приходи бити знатно повећани, јер ће се моћи цела опрема за мртваци добити у самој згради.

Није занемарено гробље у Топчидеру, где још леже неколико великана. И тамо се осећа да послове води једна несаломљива воља по напред утврђеном плану. И тамо је гробље постало тесно, те се озбиљно помишља на откуп суседних имања. Топчидер све више расте становништвом и самим тим потреба за новим парцелама је императивна.

*

Уређена гробља потребна су живим људима и зато Општина посвећује озбиљну пажњу знајући да са захвалношћу и симпатијом прате ту активност сви они Београђани који су бар по једног свог блиског оставили на томе месту. Мало је оних, готово и не постоје, који су равнодушни према својим посмртним остацима и да ли ће њихове кости разносити пси, бацати ђубре на њихове гробове, или ће им то место бити обележено, поштовано и свето, као што се поштује сваки дом код културних народа.

Јер на гробовима просвећених народа лебди дух живих људи. То су идеална места за размишљање. Филозофија се рађа и развија зато што постоји смрт једне наше, телесне, половине. Религија црпи најјаче аргументе баш од оних који више не могу да демантују вечне истине фразама и справама. Уметник се бори да створи дело, која ће да надживи све оно што је код њега смртно. Инспирације ће увек наћи када посети гробље па се осврне мислима у прошлост и прелети погледом небројену поворку оних који беху некада силе, охоли, сурови, победници и незајажљиви. И од тих многобројних величина једино стоје и светле пред нама као живи само они, који су служили истини, правди, човечанству, и да се на земљи постигне општа срећа.

Повратак Евлије Челебије из Ердеља у Београд — његов опис града Авале

У пролеће, 1660 године, на путу за Ердељ Евлија се задржао кратко време у Београду. Иако је полазио у рат, он је ову прилику искористио и све слободно време је посветио разгледању ондашњег Београда и тако је постао онај његов интересантни опис Београда, који је у 1 бр. *Београдских општинских новина* ове године објављен.

У јесен 1661 год., Турци због зиме прекинуше ратовање, војску делимиче распустише, а делимиче је повукоше из непријатељске земље у безбеднија места, да презими и да се за идуће пролеће спреми за нове напоре. У овој војсци је био и „светски путник“ Евлија Челебија. Његов рођак и господар Мелек Ахмед паша, тадашњи румелиски беглер бег, добио беше наређење од врховног команданта војске, Ђосе Али паше, да се са својом војском повуче на зимовник у Београд.

Евлија је волео провод и уживање. Није био с раскида и да масно и слатко поједе, али је нада све био страсни турист и путник неизмерне радозналости и многоструког интересовања.

Кад је једнога дана његов господар, Мелек Ахмед паша, начинио један излет до Авале ради разгледања београдске околине, као искусни путник и зналац историје, на овом излету га је пратио и Евлија. Овом излету имамо да благодаримо што данас имамо један опширан опис ондашњег града на Авали. Тај Евлијин опис градића на Авали и његова подграђа налази се у VI књизи његова *Seyahat-namne* у цариградском издању, стр. 100—103 и 105—106.

Тај део Евлијиних путописа превео је на мађарски D-r Karácsony Imre, *Evlija Cselebi, török-világutazó Magyarországi utazásai 1660—1664*, Budapest, 1904, I, стр. 156 до 159. Са мађарског превода га је код нас објавио 1910 год. Д-р Јован Радонић у *Годишњици Н. Чушћа*, књ. XXIX, стр. 80. Због тога што тај превод није с оригинала, него из друге руке, у њему има доста нетачности, каткад и врло грубих. Уместо да исправљам један непотпун превод, ја сам сматрао за најбоље да овде дам тачан превод тога дела Евлијиних путописа са оригинала.

По цичи зими враћала се турска војска испод града Варада, истина још увек побед-

ничка, али ратним патњама и свакојаким невољама тако изнурена и измучена, да се једва држала. Пошто је прешла испод града Шибеша¹, ради одмора зауставила се на сред поља Хатсек². Сва је војска морала зановити на отвореном пољу, на снегу, под шаторима.

Него биће боље да пустимо да нам о томе даље прича Евлија, који је као учесник све те незгоде и сам препатио.

*

„Те ноћи, вели Евлија, поред свега удари и страховита снежна мећава. Шатори су били засути снегом. Телали по свој војсци објавише: Овде ће се остати два дана. Тај дан проведосмо у унутрашњем делу Демир Капије. Прошли пут, кад смо кроз ову Демир Капију пролазили, имали смо 13.200 кола. Како је тада било пролеће, лако смо је прешли само за дан и ноћ. Сад смо међутим по списку имали 18.800 кола, 200.000 заробљеника и десет пута по 100.000 грла говеди, те смо кроз Демир Капију једва прошли за три ноћи уз нечувене муке. Не зна се рачун колико је овуда прошло тренова камила и сексана са разним материјалом. У овој Демир Капији преживели смо за три дана страшне тегобе. Ту нам је од љуте зиме и глади изгинуло преко 5000 заробљеника. Много стотина кола, пуних свакојаког ратног плена и живог робља, остаде нам на тој пољани. Ту је свако гледао да спасе само своју голу душу“.

Негде код села Муске, испод града Шибеша, по највећем кијамету и зими, крајем месеца џемази-ел-ахара, године 1072³, главни командант турске војске распусти ову своју бедну ордију.

Евлија је и овога пута срећно извукао главу, чак и са извесним добитком!

„Господу нека је хвала“, прича он даље, „ја, много грешни Евлија, пређох срећно Демир капију, здрав и читав, са својих 13 робова, 12 јахавих коња и једним колима пуних разних ствари“.

Идући тако, крајем месеца џемази-ел-ахара 1072 год.⁴ дођосмо у исламску земљу, у село Муске, на територији темишварској. От-

¹ Карансебеш.

² Mahar. Hátsek.

³ 20-II-1662 год., рачунајући по Грегоријанском календару.

седосмо у кући једног хришћанина, мога пријатеља. Своје робове и послугу нисам одмах посадио крај тоглог оцака, него сам одело и остале ствари моје послуге дао домаћину да их опере. Храни се топлотом храном, сви ми момци чисто прогледаше на очи и лице им се за- сија. Ту велики сердар даде разрешницу свима исламским ратницима. За цигло један дан од војске није остало ни стрва ни јава. Сваки је похитао своме звичају. 8 часова после Шебеша изађе наређење свима везирима, висо- ким државним службеницима и војним за- поведницима: да сваки иде у одређени зимов- ник. Сердар Али наша оде у Темишвар, Чауш даде Мехмед паша у град Вршац, а Мелек Ахмед паша, нашем господару, за зимовник буде одређен Београд. Одмах се упутисмо тамо на зимовник.

Мелек Ахмед паша с војском крену се испод града Шебеша, те после 4 часа путо- вања дођосмо у село Жебел⁴. Овде Мелек Ахмед паша издаде 79 кеса на име плата сво- јим војницима од којих је било: 2000 сејме- на⁵, 2000 сарица⁶ и 2000 личне војске⁷. Изузи- мајући своје личне војске⁸, осталим војници- ма нареди да се растуре. Свакога је упутио својој кући.

После тога, после путовања од 5 часова, прођосмо поред села: Гилад⁹, Се-Михал¹⁰, Али Бунара, Желдес¹¹ и Пабука¹². Сва су ова села раније описана.

Пабука међутим на српском језику значи јабука. Ово село лежи на обали једног крз- ка који се одваја од Дунава. Село је напред- но и броји 300 кућа. Зијавет је и насељавају га: Влаши, Бугари и Срби. Цела ова равница припадала је територији темишварској.

Сутрадан на три стотине лађа пређосмо голему реку Дунав. И тако стигосмо у као рај красни Београд. Прваци ове вароши и угледни његови грађани бејаху нам изашли на пристаниште у сусрет. Наш господар, Ме- лек Ахмед паша уђе у Београд на неописано свечан начин.

Сви ајани и месни прваци нашем су паша приређивали велике гозбе. Те су гозбе биле тако богате, толико се ту уживало и прово- дило, да се ванштину пливало у срећи.

Баклаве¹³ које смо јели у Београду, дои- ста нигде видели, ни у Анатолији, ни у арапским, нити пак у персијским земљама. У осталом, београдска баклава је чувена. Бео- градска је варош прави Мисир у овим запад- ним странама¹⁴).

Наш господар, Мелек Ахмед паша ради разгледања београдске околине, начинио је и један излет, те идући 7 часова у правцу ки- бле¹⁵, дођосмо у град Невхале.

Град Авала¹⁶

Основао га је Јилдирим Бајазид¹⁷. Сагра- дио га је по његову наређењу Шехабедин паша¹⁸. Пошто је Јилдирим хан подигао ову тврђаву, да би ослабио невернички град Бео- град, потреба је изискивала, те се он ожени кћери хришћанског господара Смедерева, по имену Делу огли Дуџија¹⁹, па уз помоћ овога Делу оглије подиже овај град. И тако, не да- јући мира београдским неверницима, помути им мир и спокојство.

Доцније, кад наступише догађаји са Ти- мур-Ханом²⁰, чим је умро Јилдирим хан, Срби заузеше град Хавалу. После је султан Мехмед хан, отац освајања, године 846 (1442), идући да освоји Београд, наредио газии Порчи да га поново заузме. Сад се налази на територији смедеревског саницака, у београдској нахији²¹.

¹³ Код г. Радонића, оп. cit., стр. 81 не знам чијом погрешком ова реч *baklava* поменута је са речју *bakla* боб и тако је испао да је из гозбама београдских гозда онога времена најчешће јело био *грах*. Код г. Радонића ово место гласи: *И заиста такога граха*, какав смо јели приликом београдске гозбе, нисмо видели ни у Румелији, ни у Арабији, ни у Персији¹...

¹⁴ Употребљена је реч *Rum*, а не *Rumeli*.

¹⁵ Страна која је у правцу светих исламских места, ка храму у Мекки.

¹⁶ Не знам чијом погрешком наштампано је *Невхале*, ма да се доцније јавља и облик *Navale*.

¹⁷ Бајазит I, син Султана Мурата I.

¹⁸ Румелиски Беглеј бег био је у рангу везира. У нашим летописима зову га Шабалин баша.

¹⁹ Наштампано турски: *Delu ogli dudžiya*. Евалија је овде поменао стварне чињенице са фантастичним име- нима. Јасно је да се у оном Дуџија крије унакажено име некаквог дужда или *Бурџа*.

²⁰ Мисли на догађаје из 1402 год., кад је Бајазата у битци код Ангоре ааробио Тимурленк, татарско-туркмен- ски хан.

²¹ Код г. Радонића, оп. cit., стр. 81, нап. 60 по- грешно се Евалија окривљује да није знао коме је Авала припадала у административном погледу. У оригиналу и не стоји као што је код г. Радонића преведено: „Град спада у Смедеревски саницак а у Београдски вилает“, него овако како је овде преведено. Авала је била у нахији београдској а не у београдском вилаету, кога тада није уопште ни било. Тур. *nahije* у административном погледу била је већа од ондашњих наших општина, а мање од нашег среза.

⁴ По г. Радонићу, оп. cit., стр. 80, нап. 44 Жебел је јужно од Темишвара најкраћим путем по прилици 90 км.

⁵ Тур. *sekban* некадашњи исари, доцније један посебан род војске јаничарске.

⁶ Тур. *saridža* раније у Турској врста башибо- зучке војске.

⁷ Тур. *Koll*.

⁸ Тур. *Korakollukçiler*.

⁹ Гилад на Ј—3 од Жебела око 15 км.

¹⁰ *Сен-Михал* поред негдашњег алибунарског рита С-И од Али Бунара.

¹¹ *Zöldes* (Селеуш), С—3 од Алибунара.

¹² Тако погрешно штампано место *Јабука*.

Лежи на једној окомитој стени и диже се небу под облаке. Ни с које стране нема ни једне тачке која би над њим доминирала. То је красна, мала тврђава, зидана од камена, без окова, са високим капијама на градским платинима. Ова се висока тврђава са сваке стране види са даљине од пет конака: Са северне стране, из Темнишвара. Са западне стране, из Сремске Митровице. Са јужне стране види се са планине Бакра²².

Именом Хавала хтело се рећи да је овај град као нека врста препоне и сметње у поменутим крајевима. Међутим њему ништа не може да смета. Врх од куле на највишој тачки овога града види се чак са херцеговачких планина.

Овај град је освојио гази Порча са својих 40 јунака. Он је око града, споља подигао још један јак бедем и на њему је начинио једну гвоздену капију у правцу погледа ка кибли. Утврдио га је врло јако. Са све четири стране око овога тврдога града налазе се такви понори, да се човек, сачувај Боже, не усуђује ни да погледа доле.

На његовој западној страни има једна мала варошица. Са те стране, испод једне стрмо отсечене литице, зија једна страховита провалија.

За време гази Порче из овог маленога града излетало је по хиљаду по избор јунака, коњаника и копљаника²³, у пуној ратној опреми; они су принудили те крајеве и Београд да моле за милост. Дуж Дунава ишли су они у пљачку и отуда се враћали са пленом у ову тврђаву као у гнездо соколово. И сад се у тврђави налазе ћелије тих газија, саграђене као мале тескобне одаје и порећане на више спратова, јер су сви они били људи самци, нежењени и никад своје куће нису имали²⁴. Али ове одаје из дана у дан све више пропадају и пуста, пошто је сада овај град у дубокој позадини у земљи, те нема никакве потребе да се оправља. Па ипак има свога дыздара, око 50 оружаних момака градске посаде и довољну количину зебане. Има и неколико шахи²⁵ топова и једну цамију, красне

чатрње за воду и 5 кућа. Двориште у тврђави врло је тескобно. На западној страни од тврђаве, изван града налази се варошица са око 100 кућица, покривених ћерамидом или трском, са баштама и виноградима. Ту има једна цамија, али чаршије, трга и осталог ништа нема. Винограда са рајским изгледом има много.

На овом високом брду, око виноградских кућа има бунара са питком водом на дубини од само два до три хвата²⁶ и сви су они савим чисти. . . . Сви су ови виноградни теферици и места за уживање београдских ајана и угледних грађана.

Гроб гази Порче — свето је место. — Између ових винограда, у гробљу израсло је до веба високо једно пистаћ дрво²⁷, које заслужује да се види, јер у пределима Румелије дрво пистаћ не успева. Гроб гази Порче не прима никакви други надгробни споменик, куполу или сличну грађевину. Он с миром почиња само у сенци овог пистаћа. Кажу да је још за живота изразио жељу: „Ако у борби за праву веру Мухамедову погинем, или кад по вољи господњој умрем, засадите више мене какво високо дрво“.

Сад је његов гроб једно свето место које народ похађа.

Одавде се са својим господарем, Мелек Ахмед пашом опет вратисмо у Београд. И пошто у друштву београдских велможа и првака проводосмо уживајући по гозбама и проводећи се 120 дана, из престонице, последњег дана месеца цемази-ул-ахара, године 1072²⁸, стиже чувени ага, један од главних царских капучија, по имену Мустафа ага са царским писмом од султана Мехмеда хана²⁹, управљеним на нашега господара, Мелек Ахмед пашу. Хат-и-шериф је гласио: „Ти који си Мелек Ахмед паша и који си великим прецима мојим служио, кад ти мој хат-и-шериф стигне, дођи ћеш у моју престоницу, да ми будеш мој заступник³⁰. Пошто се венчао са мојом тетком, својом заручницом, султанијом Фатимом, моли се да ми царство дуговечно буде и благосиљај ме“.

После тога сви говораху: „Ићи ћемо у Цариград!“ И сви се стадоше спремати за пут.

²²) Тур. *kolač* мера за дубину, хват.

²³) Тур. *flistik*, лат. *pistacia vera*.

²⁴) 20-11-1662 по грегоријанском календару. Онда је сигурно нека пометња у датуму. Тада је Емилија дошао у Београд и кад каже да су у Београд остали 120 дана, значило би да су из Београда кренули четири месеца после тога. А то је могао бити негде у месецу шевалу или крајем месеца маја.

²⁵) Султан Мехмед IV зван Ловац-Авдџи, син с. Ибрахима.

²⁶) *Kaimekam* у то доба се тако звао гувернер Цариграда.

²²) Вероватно Емилијом пометњом један део овог његовог описа града Авале има на два места, па су Турци објављујући његове путописе оставили тако како је у рукопису било. Овај део Емилијиних путописа објављен је у VI књизи, стр. 100—103 Исламског издања. На стр. 105 и 106 исте књиге без икакве везе са осталим текстом појављује се опис Авале и то онај одломак који почиње са: „Дошшије Срби гра: Авалу заузеле... до: „и никад куће своје нису имали“... Разлика је међу њима само по томе што у том одломку опис Авале има више него у првом ова два реда. У оргивалу не стоји Сремска Митровица него нешто унакажено: *Srem Mesradžest sinčen*, па се ја домишљам да је он то хтео да каже Која му је то планина Бакра, тешко је домишљати се.

²³) Турски: *džerid atli* коњаник на коњу.

²⁴) Врста врло дугачких топова, франц. *culeuvrine*.

Fragmenta tragoediae belli

— Роман, који је награђен I наградом (са 10.000 динара) на конкурс Општине града Београда за најбоље дело из одбране Београда —

(Српшетај)

Шваба се уозбиљи, заврте главом:

— То није тај кога ја тражим. — Затим, као за себе, поче да понавља податке:

— Мирослав Голубовић, комитаџија, стар шеснаест година, из Београда, рањен у ногу. Значи — има ноге. Не, то није тај!

Дође и лекар.

Разговарају нешто немачки.

Разумео сам да лекар убеђује Швабу како нисам ја тај кога он тражи.

— Има ли овде још неко ко се тако зове?

— Има! — одговорих ја. — Ено! — и покажем руком старог болничара чича-Светозара, мога презимењака, који се случајно десно у близини.

Шваба се окрену, погледа старца, који се примаче кад виде да је о њему реч.

— Не, ни то није тај кога ја тражим, — одмахну руком покуњени цугсфирер и дуину на врата без збогом.

* * *

Тешка ноћ. Не могу ока да склопим. Догађај са цугсфирером увртео ми се у мозак.

Пред очима ми његово искривљено, пијано лице, накарађено брадицом. Кези се на мене као Сатана.

Вешала ми играју пред очима, а конопац ме голица по врату. Сав дршћем од страха.

Аустријанци вешају и убијају сваког нашег четника-комиту кога ухвате. Страшно се боје четника. Замислилају нас као неке људождере, који немају милости ни за живе ни за мртве. Под Београдом од четника су претрпели велике губитке, па су још више озлојеђени. Неће ми помоћи ни отсечена нога, због чега сам мислио да ће поштедети.

Чим се отворе врата на нашој соби, тргнем се као ножем погођен. Дршћем од страха све док не видим ко је ушао. Сваки удар врата један удар о живце.

Јучерашњи догађај покидао ми је и ово мало живаца што их је остало. Као да сам полудео и да само треба да ме одведу у лудницу. И већ видим себе у будућности: Лутам улицама, церакам се, вичем и окупљам децу да им причам о страховима рата...

* * *

Све ми је споредно. Главно ми је кућа.

Највише ме мучи страх за родитеље. Отац је стар, мајка такође. Имам пет сестара и млађег брата. Бојим се и за њих.

Са мном је већ свршено. Али њих ће да муче, отераће их у ропство, где ће помрети од глади, и то све због мене!

Оптужен сам. Неко ме је пријавио непријатељу да сам комита и да рањен лежим у болници. Дао је све податке о мени, потпуно тачне. Изгледа ми да није знао да сам без ноге. Једино то ако ме спасе вешала. Мада сумњам. Нога више — нога мање, Аустријанцима је главно да једном Србину откину главу.

Тако не мисли мој пријатељ Леро. Он се труди да ме о противном увери; тврди да је свака опасност прошла и да могу мирно да спавам.

Оба моја друга умиру.

Страх им је убрзао мученички крај. Онако млади, они ми изгледају као деца — мученици.

Гледам како их износе и мислим на Четрдесет Мученика, на децу погубљену Христа ради.

*

Рано сам се пробудио, протрљао очи и крај постеље угледао мајку и неку госпоњу коју не познајем.

Прилазе ми обе и љубе ме.

— Како си спавао, сине?

— Добро, мајко.

— Познајеш ли госпоњу?

— Не, мајко.

— То је мајка твојих другова Рада и Милоша. Дошла је да те пита шта је са њима?

Соба ми се окрену. Не могу да се прибегнем да на ово тешко питање одговорим. Треба да кажем мајци страшну истину?... Да јој кажем да је Милош погинуо а Раде тешко рањен? ... Мислим, лакше бих издржао да ми митраљез и другу ногу откине него да јој ја, друг њених синова, задам тај страхан ударац. Не... не могу да јој кажем горку истину! Нећу! Нека живи у нади док од другог не чује за своју несрећу.

Јадна жена! Зацело јој најцрње мисли ју-

ре кроз главу. Лице јој се згрчило од бола, а хладан је зној облива. Подигла је руку да отаре чело и занихала се као да ће пасти. Неиздржљив поглед упрла у мене и чека да чује судбину своје деце, судбину своју.

— Раде је рањен у првом јуришу! — промуцах мучно.

— А Милош?... А Милош?...

— А Милош — тежак ми се уздах омаче из груди, поглед укочи, а жалосна слика створи ми се пред очима... Милоша сам видео после првог јуриша.

— А после?... После!...

— Више га нисам видео...

— Милошу, дете моје! — писну старица.

— Мислим да је жив... Надам се... Жив је, — пожурих да поправим грешку још неспретијом утехом.

— И Раде је у овом павиљону... у суседној соби, потражите га...

— Хвала ти, сине!

Старица ме пољуби и оде посрћући.

— Ти знаш шта је са Милошем?... Добро је што ниси рекао. Страшан је то ударац, сине мој!...

— Знам, мајко. Видео сам својим рођеним очима, кад га је шрапнел ударио у врат. Скочио је читав метар, затим пао, трзао се мало, док му је из врата шикљала крв...

— А ти?...

— Притрчао сам му, мајко...

— И?...

— Доцкан! Све је већ било свршено. Тада сам помислио на његову мајку, на вас обе...

* * *

Циганин без ноге и тринаестогодишњи дечак јаучу и дозивају оца и мајку.

Њих двојица нарочито јаучу кад некоме рањенику дође посета, да би се и на њих сажалили и дали им што.

Циганин то чини по навици. Он зна из искуства: ако не тражи и не ожалости присутне, неће ништа добити. Дечко то чини по детињском нагону; сузе му ударе и плаче кад види ма и туђу мајку.

— Што јаучу ова деца, сине?

— Болови су, мајко... Онај циганин — ето, њему је граната однела ногу испод колена, а овај мали, — њега је шрапнел изрешетао... Чудим се како то једно дете издржава толико?

Мајка им даде понуда.

Циганин се захваљује и благосиља, а мали плаче од радости.

— Хвала ти, мајчице слатка!

Као и осталима, приђе и Немцу, моме „камераду“ и пружи му нешто од понуда. Кад виде да је без десне руке, она се растужи, а очи јој се напунише сузама.

— Несрећни сине!... Чиме ћеш мајци писмо да напишеш и да је обрадујеш да си још жив? ... Мајци ћеш и такав бити мио. Јадна

твоја мајка, колико је суза пролила, чекајући на вести од тебе!... А ти овде лежиш без руке, баш као и мој син без ноге ... И ко зна да ли ће бити срећне да вас мајке и такве гледају ... Јадне ли смо ми! Како морају да буду тврда наша срца ... тврђа од камена! — заврши она, бришући сузе.

Иако не зна српски, Немац је схватио све! Тога часа је пред собом видео своју мајку, осетио њен бол и љубав. Очи су му сијале, управљене некамо у даљину, час веселе, час тужне, само што се из њих не излије киша топлих суза.

Осетио је он да су то речи сваке мајке, управљене свакоме сину, само ове су на туђем језику. Али их он разуме душом, иако не зна речи.

* * *

Код оног младог Немца без руке, прекопута од мене, настало тровање крви. Бори се у смртним мукама, јечи и дозива у помоћ. Смртоносни болови свладали су овог снажног младића и не попуштају.

Како је страшно тровање крви! Нисам видео страшнијих мука. Душа хоће да изиђе, али је снажно тело и здраво срце не пуштају.

Немац се мучи, јауче, трчи по соби. Пада на кревет другог рањеника и повређује га.

Болничари га хватају и мећу у постељу. Мало се смирио, али му тровање не да мира. Опет устаје, леже потрбушке, леже попреко. Нигде лакше! Свуда исто, — свуда исте муке!

Скаче по кревету, јечи, јауче и виче тако страшно да буди по соби чак и обамрле.

Изгубио је равнотежу. Остатком отсечене руке маше, хтео би да се ухвати и задржи у паду, али пада свом и свом тежином удара о тврди под. Устаје поново и јури по соби, посрће по глатким плочицама, удара се о кревете, пада, устаје и опет јури. Завоји му спали са остатака руке. Лепршају се за њим као црвене траке. Гледамо га и страхујемо да не падне на нас.

Болничари га поново ухватили.

Он се купи, риче као рањена звер, затим се издиже и огромном снагом окреће болничаре око себе у ковитлац, док се сви заједно не сруше на под. Савладао је. Држе га чврсто и носе у постељу, везују га за кревет испреплетаним завојима.

Снажни младић кида везе и урла од болова.

Његове муке трају већ цео дан. Један рањеник, Србин кога су потресле муке младога Немца, подиже поглед и завапи:

— Боже!... Видиш ли ти ово?!

Рањеници се иначе узрујавају за најмању ситницу, а сада су мирни, сви су са искреним саосећањем упрли погледе у младога Немца. Свима су тешке његове бескорисне муке.

Око четири поподне Немац је умро у најстрашнијим мукама.

* * *

Број старих познаника се смањило.

Умро је жандарм без чела. И Шваба са разбијеним трбухом. Умиру стално.

Остали смо само: ја, мој „камерада“, Циганин артилерац, мали таљигаши и каплар Сава чију смрт очекујемо сваког часа.

* * *

Тешки и болни крикови измрцварених људи, који се мичу испод белих покривача, прудури до сржи.

Мумлање, молбе и запомагања сваке врсте доскоро здравих и читавих људи разлежу се и губе, као дрека голих дивљака.

Шта су ови људи... шта смо сви ми скринили? Зашто лежимо овде растргани и унесрећени, понижени до ступња до кога могу бол и несрећа да понизе човека коме је одузет облик и разум!

Тек у овој соби очајања, која је својим белим и хладним зидовима оградилас нас беднике, у којој су смештени остаци људских делова, виде се страхота и последице рата.

Шта је рат, — фронт према болници!... Ништа!...

Ни-шта!...

Болница је право огледало и слика почињених зверстава на фронту. Болница је рат. Болница је страшнија од рата!

Кад врлог смрти, кад бура гвожђа обухвати и сковитала људе, када почне да их баца са једног краја на други, у њих се усади страх или се раздраже и преобразе у разбојнике, у неосетљива бића, која не виде, не осећају шта све рат и његове страхоте могу да учине.

Па ипак... све ће то време и живот да збришу и баце у заборав.

Да, али ће остати ови мученици, као оригиналне последице рата.

Ко ће мирно и хладно да гледа и пролази поред унакажених људи, који ће се вући на штакама, коленима и по земљи да би просјачењем одржали наметнути им мученички живот.

Они ће остати као оригинал, да својим изломљеним патрљцима кроз читав век пружају слику варварства двадесетог века и последица страшног рата.

* * *

Моје се стање мења на горе. Остатак ноге отиче; округлао је као лопта.

Осећам страшне болове. Рана је пуна гноја.

При сваком преврћању лекар из ње цеди пун суд густог црвеножута гноја.

Рана не зарашћује; доњи део бутног меса потпуно се обесио, а горњи део подигао увис,

па изгледа као разјапљена чељуст животиње, а из ње вири бела бутна кост, сва напнута још од митраљеских зрна.

Лекар ми маказама сече труло месо, а пицетом чуна напнута и одваљену парчад бутне кости.

Око ране месо трули. Уместо да месо покрије кост и зарасте преко ње, оно се скупило, а кост штрчи као графит из зарезане пиле.

Рана ми је страшна. Температура расте.

Почињем да губим храброст. Гној, изломљене кости и труло месо, које лекар сече и лаписира, убијају ми сваку наду да ћу жив изићи из ове куће, куће смрти.

Питао бих лекара...

Не знам како да почнем.

Знам да они крију и нерадо говоре о стању болесника. Знам и то да до последњег часа говоре и храбре:

— Добро је, не бој се ништа, нема опасности, криза је прошла.

А болесник, утешен, у најкраћем времену умре.

Уосталом, то је њихова дужност. Шта би било кад би лекари болеснику у очи рекли да је са њим свршено и да ће умрети. То би било сувише свирепо.

За време скидања првог завоја, док ми је лекар чунао парчад костију и маказама сечао труло месо, болничари су стајали више моје главе и један од њих рече:

— Овај ће скоро на пут!

Сав сам се стресао. Дошло ми је да га дохватим за гушу и тако поведем са собом на пут што ми га наслућује.

* * *

Опет преврћање. Колица, разговор, лекари и милосрдне сестре иду од постеље до постеље.

Не знам како да почнем разговор. Лекар ме, скидајући завој, као поручен пита:

— Но, како је?

— Не ваља, господине докторе.

— Биће боље, биће боље...

— То се тако каже; али ја осећам да је моје стање врло сумњиво и да из болнице нећу изићи жив.

— Младићу, ви морате издржати још једну операцију, — пре или после. Напнута вам је бутна кост. Кост се круни и сву ту парчад морамо прво да повадимо, рану да очистимо и спречимо даље гнојење. Тек тако ће рана временом да зарасте. Али ће вам и онда бутна кост, која је сада шиљаста, вирићи напоље и сметаће вам при седењу и кретању. Често ће се то парче кости ударати о тврде предмете и стварати вам болове.

— И зато ми је потребна још једна операција?

— Да, зато. А и због протезе. Догод се операцијом не уклони то парче кости, нећете

моћи да употребите протезу. Уосталом, кад се добро опоравите, лако ћете издржати још једну операцију. После ћете моћи да носите протезу; оне су сада усавршене.

Кад сам чуо да ћу се после нове операције ма и са протезом кретати као и сви људи, без штака, од којих сам страховито зазирао, разведрио сам се. Упитам лекара да ли бих могао да одмах издржим ту операцију, кад је, као што и сам вели, неизбежна. Лекар ми одговори да могу.

Тешко је решити се на ново мучење.

Али кад је у питању протеза, помоћу које ћу се кретати као и остали људи, а нећу бити чудо око кога се купи свет, решим се да издржим до краја.

По моме пристанку, лекари одредише да се операцији приступи за два дана.

* * *

Дође дан операције.

Стрпаше ме у носила и понеше у операциону салу. Опет мирис хлороформа! Кожа ми се жежи.

Око мене лекари и болничари. Све је спремно. Чекам само да ми натакну корпу на нос. Нимало ме није страх. Само ми је мирис хлороформа одрattan. Јак је и пара груди као врело гвозђе.

Стари наркозиста, чича-Иван, стоји ми крај главе. Жмирка и држи својим старим дрхтавим рукама корпу са хлороформом.

— Хајде... соколе! Хајде... јуначе! — по својој старој навизи поче ме соколити и храбрити чича-Иван.

— Чича-Иване!

— Шта је, соколе?

— Волео бих да ме оперишу без наркозе.

— Може... може, соколе; ти си комита, јунак. Али ће прво чича-Иван да ти исприча једну причу. Па онда, ако ти будеш хтео, оперисаћемо без наркозе.

— Али, чича-Иване, — буну се један лекар, уплашен што ће и по стоти пут морати да слуша исту причу.

— Ништа, ништа, господо, бар ће је чути и они који не знају.

... Био сам наркозиста за време старог доктора Суботића, — поче чича-Илија да жмирка са задовољством. — Кад једног дана дође нама у болницу да се оперише неки комитски војвода.

... Операција није била тешке природе — нешто на стомаку.

... Стари доктор Суботић, иначе војводин добар пријатељ, нареди да се операција изврши са локалним опијањем.

... Ја приђем војводи.

— Што сакаш то, доктор Суботић? — пита војвода.

— Да ти дам инјекцију, да опијемо место које ћу оперисати.

— Што, бре, доктор Суботић, да ме опијаш!

— Па да, војводо. Мора се. Болови су то. Морам све лепо да ти очистим...

— А, бре, доктор Суботић, не ли ме знајеш! Сум ударао на големите ножи, — и војвода одмери руком, — а да не ударим на тој малецо, и показа руком на нож што га је доктор Суботић држао у руци.

— Мора. Мора, војводо, — наваљује доктор.

— Не! Неће ме опијаш, доктор Суботић!

... Кад је Суботић видео, да се са њим не може изићи на крај, даде знак болничарима да буду приправни и да га, ако се мрдне прописно притегну.

... Доктор лагано повуче ножем први потез.

— Оф... ле-ле, доктор Суботић! Опијај! Нема јунак на ножите!

... И тако војводи дадосмо инјекције и извршисмо операцију...

— Шта велиш, соколе, хоћеш ли операцију без опијања, — заврши чича-Иван и натаче ми корпу на лице.

* * *

... Пробудило сам се у својој постељи.

Почињем да разазнајем лица. Са тугом угледам како болничари полажу у носила каплара Саву.

Умро је не дочекавши отсуство, да види жену и децу.

* * *

У дворишту се дигла врева.

Коморниска кола тутње. Аутомобили трубе, људи вичу, прави хаос... Нешто се дешава...

У нашу собу улете немачки официр са корбачем у руци. Иде од кревета до кревета, удара по покривачима и виче:

— Хало, транспорт!...

Болничари се разлетели са носилима и оделом.

Транспорт!... А куда!...

У нашој соби нема никога ко би био способан за транспорт. Овакви какви смо, мислим, никоме нисмо потребни.

Износе Немце. Од нас Срба скоро никога; сви смо мање-више без ногу или руку.

Мој „камерад“ је тужан. Гледа ме очима пуним суза. Жао му је што се раздвајамо. И ја сам тужан. Као да се растајем са рођеним братом.

Навикли смо један на другог. Слагали смо се... споразумевали како смо знали.

Сепатници се увек слажу.

Ноћас сам имао велике болове. Рана... кост... све ме је болело, севало и завијало, као да ми неко кљештима чупа месо и кида кости. А он ми се ноћас налазио као прави друг. Галамбио је док није приморао лекара

да ми да инјекцију. После инјекције осетио сам се боље. „Камерада“ ме је гледао задовољно и није одмицао од мене. Био је срећан што ми је бар љубазљу вратио учињено му добро. Што је доказао да жали што нас је случај начинио непријатељима.

Постали смо блиски, сродили се.

У једином и у другом развила се љубав човека према човеку. Нестало је Србина и Немца. Престало је непријатељство. Човек је он, човек сам ја. Сада смо људи, само људи и сапатници.

Сад нас раздвајају.

Болничари дошли по њега.

— Auf wiedersehen, kamerad! — поздравља ме он машући левом руком, а очи му pune суза.

— Auf wiedersehen, kamerad! — понављам му ја, машући руком све док није ишчезао кроз врата.

Како нас је невоља зближила и сродила!

Дуго, дуго сам плакао. Зашто? За њим? За самим собом? За нама? За нашом младошћу?

*

Вече се спушта.

Соба је већ пуна нових, наших рањеника.

Не могу да спавам. Отишле ми мисли за „камерадом“. Желео бих да знам где је он сада, шта ради.

Како је био добар!

Како је мирно подносио болове, скоро без гласа. За све време нисам га никако чуо да жауче. Покаткад јекне, и то кратко. Само му се вилице стегну, а мишићи набрекну.

На његовом лицу било је толико умиљатог и искреног. Можда оно што је од куће, од мајке понео, што нису могли да униште ни рат, ни зверства, ни патње.

Не знам... Главно је да сам га ја искрено загледао. Да сам искрено пожелео да се опет видимо, али не ни у болници ни на бојишту...

*

* * *

У соби је тишина. Рањеници спавају. Чује се само тешко дисање и понеки ропак који језиво одјекне...

Још један мање у соби број 10.

— К р а ј —

Комунална хроника:

Савез Југословенских градова и закон о градовима

Наш Савез градова за последње две-три године показао је снажну активност, која заслужује похвалу. Проучавање и стављање на дневни ред многобројних комуналних и социјалних питања из живота наших градова, давање иницијативе за њихово решење, израда елабората за законске пројекте као на пр. закона о градовима и закона о комуналним финансијама и т. д. дело је лепе активности Савеза градова.

Сада је Савез градова уложио све своје моћи као врховни арбитар за нашу комуналну политику, да се што пре донесе један савремен закон о градовима. Поводом тога претставници градова одржали су низ својих састанака на којима су до најтананијих детаља претресли сва начелна питања око принципа на којима има да се оснива наш будући закон о градовима.

Последња седница одржана је у Загребу 25 јуна т. год.

Седници Пословног одбора Савеза градова присуствовали су у име Београда: потпретседник О. г. Б. г. Доброслав Богдановић и референт за штампу г. Слободан Ж. Видаковић, отпавник послова Савеза градова.

Седницу Пословног одбора Савеза градова отворио је др. Пуц претседник Љубљане и II потпретседник Савеза и у своме говору истакао значај овог састанка и захвалио се Загребу на лепом дочеку.

После поздравног говора п. начелника Загреба г. др. Артура Махника, прешло се на избор I потпретседника Савеза градова, на које је место једногласно изабран г. Доброслав Богдановић, потпретседник Београдске општине. Како је претседник Савеза г. др. Стјепан Сркуљ постао Министар грађевина и због тога поднео оставку на положај претседника Савеза, то је изабран за вршиоца дужности претседника Савеза г. Доброслав Богдановић.

По извршеном избору г. Богдановић је заузео претседничко место и у једном лепом говору подвукао задовољство што је Београду учињена ова почаст и признање. Између осталог г. Богдановић је рекао:

— По други пут имам срећу да се нађем у гостољубивом и лепом нашем граду Загребу: 1927 год. сам први пут имао част да на конгресу Савеза градова претстављам Београд, а

сада ми је ова дужност у толико још пријатнија и осећам се срећнијим што сам данашњим вашим једногласним поверењем изабран за I потпретседника и в. д. претседника Савеза градова. Напазим да сте овим избором моје личности указали пуно поштовање и признање Београду, нашем престоном граду.

— Живео Београд! Живео Богдановић! проломиле се кроз салу.

— Трудићу се са најтоплијом жељом да акције и иницијативе Савеза градова као врховног претставника важних социјалних, културних и политичких центара у земљи, добију на највишим надлежним местима и заслужено признање и пуну потпору. Апелујем на пуну моралну сарадњу и подршку свих градова у овоме раду, и настојаћу да сваки град добије пуно поштовање за свој плодни рад на добру свих градова, јер радећи за добро градова, радимо за добро наше уједињене и моћне Краљевине!

Затим је потпретседник града Сарајева г. др. Павичић предложио и седница усвојила да се б. претседнику Савеза градова г. др. Стјепану Сркуљу ода највише признање и пуна захвалност за његов марљив, пожртвован и успешан рад, као претседника Савеза.

Према закључку главне скупштине, одржане 1931 године у Сарајеву, овогодишња редовна главна скупштина одржаће се у Скопљу. Претседник општине Скопља г. инж. Јосиф Михайловић предложио је на седници, да се та скупштина одржи на јесен. С обзиром на овај предлог пословни одбор закључује да се овогодишњи конгрес одржи месеца септембра т. г.

Предлог буџета за годину 1932, састављен од савезне управе, одобрен је једногласно од Пословног одбора. Приходи Савеза градова састоје се једино из чланарина што је поједини градови Савеза плаћају па је према томе и приход доста ограничен. За годину 1932 износи тај приход око дин. 375.000.—, У оквиру тога прихода разврстани су расходи.

Пословни одбор закључио је на предлог начелника града Панчева г. Васе Исановића да се редовна главна скупштина Савеза за годину 1933 одржи у Новом Саду, па се начелник града Новог Сада др. Борота захвалио на овој части која је указана граду Новом Саду.

Општине градова Ваљева и Битоља саопштиле су писмено да услед тешких финансијских прилика нису у стању плаћати чланарину за Савез градова.

У расправи која је поводом овог поведе на одбор одбацује овај изговор поменутих градова и решава да се по овој ствари затражи закључак општинског одбора града Ваљева и града Битоља као и да им се скрене пажња да за овакву значајну комуналну установу, као што је Савез градова, мора бити расположивих новчаних средстава и она се за ту сврху морају наћи.

Затим се прешло на идуће тачке дневног реда и саслушани су сви стручни реферати. Тако је по питању учитељских станарина вођена једна опсежна вишечасовна дискусија у којој су учествовали претставници свих градова. По овом питању био је референт г. др. Милан Ламза (Загреб). Одлучено је на предлог др. Бороте да се од Мин. просвете затражи доношење једног правилника у коме ће се у детаљу назначити шта су градови дужни плаћати на име станарине учитељима и коме та станарина припада.

По саслушању реферата и председништва Савеза градова о изворној стручној, комуналној и социјалној литератури, пленарна седница решила је да се г. Слободану Ж. Видаковићу референту општ. београдске подели награда од 5.000 динара за његово научно дело „Наши социјални проблеми“.

У реферату управе о овоме делу стоји:

„У овој књизи г. Видаковић је обрадио социјалне проблеме наших градова и објавио низ анкетних, статистичких и социолошких открића, учињених путем проучавања социјалних прилика наших градова, која су вршена поглавито баш од стране експозитуре Савеза градова у Београду.

Књига успело обрађује најактуелније комунално-социјалне проблеме: деčја заштита, реформа наставе, станбено питање и асанација, апровизациона политика, за регенерацију нашег села, радничко питање, проблем егзекуције, комуналне финансије. Писана је лаким стилем и у напредном духу, са много љубави и осећаја за лечење и унапређење комунално-социјалних прилика у нашој земљи, специјално градовима.“

У исто време Пословни одбор је одлучио да се свима градовима — члановима Савеза препоручи набавка књиге „Наши социјални проблеми“ као корисног и инструктивног научног дела по комунално-социјалну политику наших градова.

Најзначајнија и главна тачка дневног реда, дискусија по питању новог закона о градовима, односно формулисање принципијелних гледишта Савеза на прописе будућег закона о градовима као и захтева наших градова за уношење многих савремених и нових одредаба у наше комунално законодавство, иза-

звала је дуге и начелне дискусије, па и читаве реферате по појединим питањима као на пр. питању комуналних финансија и буџетирања градова, о организацији градске самоуправе и њеном односу према бановинској самоуправи, о контроли државе над радом самоуправе и потреби концентрације свих самоуправних послова при једном министарству (унутрашњих дела), о потреби што шире самоуправе градова и т. д.

У дискусији су учествовали претставници свих градова. На крају је једногласно усвојен нацрт ове врло опсежне претставке о закону о градовима, коју је израдила Савезна управа. Међу новим додацима ове значајне претставке, коју ми доносимо у целини, нарочито су важне одредбе и захтеви да се изврши издвајање градова из територијалне надлежности бановинске самоуправе као и саме банске управе, затим законско нормирање и увођење сталних дотација са стране државе за вршење послова пренесеног делокруга као на пр. издржавања полиције и т. д. Затим да се законом оснаже све до сада од министра финансија одобрене самосталне градске дажбине, да се не би могле оне више оспоравати и тако даље.

Изабрана је, на крају, делегација која ће да преда Краљ. Влади овај слаборат и претставку Савеза градова.

Делегација се састала у Београду 15. окт. мес. У делегацији Савеза градова били су г. г. в. д. председника Савеза потпредседник г. Доброслав Богдановић, г. Васа Исановић, председник Панчева, Дане Шарић, заступник градоначелника Загреба и генерални секретар Савеза градова, Д-р Милош Ђорић, председник Земуна, Д-р Никола Фулер, надсаветник Земуна и Слободан Видаковић, отправник послова Савеза градова.

Делегацију је примио Министар унутр. послова г. Ж. Лазић. Потпредседник г. Богдановић поздравио је Министра г. Лазића у име југословенских градова и једним дужим образложењем изнео жеље и принципијелна гледишта наших градова на будући закон о градовима.

Министар г. Лазић у своме одговору подвукао је како значај закона о градовима тако и значај акције и сарадње Савеза градова као највишег форума наше комуналне политике. Министар г. Лазић обећао је претставницима југословенских градова да ће се пројекат закона о градовима упутити Савезу градова на мишљење. После пријема и конференције код Министра унутр. послова г. Лазића, претставници градова одржали су конференцију са помоћником Министра г. Драгом Лукићем, који и руководи са одличним знањем свима овим самоуправним пословима, и начелником самоуправног одељења г. Костом Катићем. У претставци Савеза гра-

дова по питању закона о градовима, између осталог, истиче се и ово:

„Устав од 1921 године предвидео је доношење јединственог закона о општинама и закона о управи и самоуправи градова. Истичи и Устав Краљевине Југославије од 3 септембра 1931 год., одређујући у чл. 84, да се *организација општинских управа и делокруг њиховог рада уређује особеним законом по начелу самоуправе. Поједине градске општине могу бити законом и на другој основи уређене.*

Општине у нашој Краљевини уређене су сада разним законима, који су сви настали у доба пре Уједињења, те највећим делом не одговарају данашњим приликама и схватањима, не толико зато што су стари, колико стога што су већ у доба свог постанка имали велике недостатке, (а ти су недостаци каснијим изменама и допунама још и пооштрени), не допуштајући саободно и несметано развијање аутономних јединица, него стежући самосталне самоуправне атрибутације општина и проширујући државну надзорну власт, и најзад преносећи на општине у све већој мери функције државне управе („пренетог делокруга“), тако да су општине све више постајале у првом реду органи државне управе, односно управних власти, а на штету самоуправних функција, те општине претежно раде као органи опште управе, и та делатност апсорбира њихов примарни рад и њихова финансијска средства, потребна нарочито за послове општинске самоуправе.

Поред тога је, по садашњим законима, организација општинских управа у појединим правним подручјима (којих има у главном пет) у самим основима врло различита, што чини не само много сметња у службеном саобраћају, него и државним надзорним органима врло отежава њихов рад. Доста је споменути, да се три бановине: Савска, Дунавска и Зетска, а и у Управа града Београда, протежу свака на три, а Дравска, Приморска, Врбаска и Дринска бановина свака на два различита правна подручја. Разумљиво је да је на тај начин надзорни рад чиновника дотичних банских управа, а нарочито Министарства унутрашњих послова, као централне надзорне власти, много тежи и компликованији него што би био, да за читаву Краљевину имамо један јединствени закон, јер код вршења надзора треба увек имати у виду многе и премноге разлике у општинском организационом систему појединих правних подручја.

Потреба доношења јединствених закона о општинама и градовима била је аргументирана у образложењу Комисије Министарства унутрашњих послова уз законске пројекте од 1927 године, а истицана је била и у бројним изјавама Краљевске владе.

У најновије доба дотиче ово преважно питање и Престона беседа којом је Његово

Величанство Краљ отворио ново Народно претставништво, и то овим речима: У систематском раду на изграђивању нашег унутрашњег уређења поставља се на дневни ред Народног претставништва и дефинитивна организација општинске самоуправе.

И Адреса што ју је Народно претставништво унетило Његовом Величанству подмлачи ово питање велећи: Народно претставништво поздравља с радошћу даље уређење наше државе и изграђивање самоуправе, и прихватиће иницијативу Краљевске владе да се самоуправни живот у општини . . . усаврши и утврди дефинитивном организацијом.

Господин Министар унутрашњих послова, у свом експозеу датом у Народној скупштини приликом дискусије о буџету Министарства унутрашњих послова, рекао је ове значајне речи: „У одредбама Устава од 3 септембра прошле године истакнуто је да се организација општинских управа и делокруг њиховог рада има уредити особитим законом по начелу самоуправе. Потребно ће бити да наша општина, као основна и административна самоуправни јединица, својом организацијом, коју треба овим законом да добије, буде оспособљена да да пуну меру своје делатности, и у погледу задовољења како народних потреба тако и оних које држава буде општини одредила. Наше општине налазе се данас несумњиво у стању које се не може обележити као добро, поглавито и зато што „Немамо још законских одредаба које би одговарале потребама доба у коме живимо. Наше општине функционисау под разним законима који се, више мање, данас имају сматрати као несавремени и застарели . . . Разумљиво је, кад се то зна, да нас садање стање у коме се налазе наше општине не може задовољити. Доношење јединствених и савремених законских одредаба по предмету организације и функционисања наших општина без сумње је неодољиво и прешно . . .“

Поменуте одредбе Устава и ауторитативне изјаве најмеродавнијих фактора дају нам оправдану наду да ће у најкраће време доћи до доношења јединствених закона о организацији општина и градова. Доношење тих закона најсрдачније ће поздравити Савез градова Краљевине Југославије, који од свог постанка то питање третира као најважније у свом раду.

Са свога првог конгреса, одржаног 7 и 8 маја 1927 г. у Загребу, поднео је Савез градова Министарству опсежне примедбе на пројекат закона о управи и самоуправи градова, што га је исте године била израдила нарочита комисија Министарства унутрашњих послова. Тај је пројекат био у главном и са стручне стране врло повољно оцењен и уопште са симпатијама примљен, јер је много водно рачуна о истинској и широкој самоуправи градова те настојао да ту самоуправу

многим детаљним и минициозно израђеним одредбама што више заштити и обезбеди.

На основу тога пројекта и поменутих примедби усвојених на конгресу градова, израдила је управа Савеза градова исте године и поднела Министарству свој нарочити пројекат закона о управи и самоуправи градова.

Неповољне политичке прилике биле су разлогом да поменути пројекат комисије Министарства унутрашњих послова није постао законом.

На почетку 1931 године било је опет изгледа да ће доћи до доношења јединственог закона о градовима, па је стога Савез градова Краљевине Југославије, са седнице Пословног одбора одржане 2 марта 1931 у Београду, поднео Министарству опсежну претставку, у којој је, у 29 тачака, изнео своје предлоге, с молбом да се узму у обзир код израде новог пројекта закона о градовима.

Доношење закона о општинама и градовима било је међутим одложено, но сада изгледа да је решавање тога животног питања наших општина и градова ступило у своју коначну фазу. Господин Министар унутрашњих послова изјавио је наиме, у поменутом свом експозеу, да се у Министарству већ ради на предлогу закона о организацији општина.

Управа Савеза градова нада се поуздано да ће пројекат закона о градовима, кад буде коначно израђен, бити и њој достављен на мишљење. Том приликом даће Савез градова своја мишљења и предлоге о детаљима појединих одредаба пројекта, но већ сада сматра за сходно и умесно да, у вези са својим досадашњим примедбама и претставкама, поново формулише своје жеље и предлоге у погледу основних принципа који би морали да дођу до изражаја у новом закону о градовима, ако се њиме хоће заиста да гарантује права и напредна грађанска самоуправа и да се градовима обезбеди несметан напредак у свим гранама комуналног живота.

1) У смислу одредаба чл. 84 Устава не мора да буде донесен један заједнички закон за све општине, сеоске и градске, већ се *градске општине* могу уредити *засебним законом*, на другој основи. Савез градова заступа одлучно гледиште да би се за градске општине имао донети засебан закон. То је потребно не само зато што градови имају да буду носиоци опште управне власти првог степена, што их увелико разликује од осталих општина, него и зато што они, по социјалној и привредној структури свога становништва, имају много шири, бујнији и компликованији делокруг рада него сеоске општине, у којима је становништво готово искључиво пољопривредног карактера.

Град мора да има савршенију и свестрајнију управу, јер се у њему концентришу сви компликовани управни, социјални, привредни

и просветни задаци, па зато морају градови имати бољи, а потом и много скупљи апарат него остале општине. Разлика је између градова и осталих општина и у погледу надзора државних власти. У градовима ради општинске послове *чиновништво* са највишим квалификацијама, а интелектуални ниво градског претставништва редовно је такав да даје гаранцију за ваљано решавање и најтежих комуналних проблема, те надзор државних власти не мора да буде онако интензиван и непосредан као у сеоским општинама. Све те разлике говоре за то да би се имао донети засебан закон о градским општинама.

2) Исти члан Устава одређује да се организација општинских управа има уредити по начелу *самоуправе*. На ово питање полагао је и полаже Савез градова највећу важност. Будућност, напредак и процват градова зависи управо од тога на који ће начин и у којем обиму бити узаконено и спровођено начело самоуправе. Самоуправа не сме да буде празна реч, она мора да има широк и дубок садржај. Општине желе да самоуправа, та њихова главна карактеристика, постане претежна и снажнија, тако да општина не буде тек управна и бирачка јединица, него првенствено локална *заједница*, јавноправна задруга, која ће спајати заједничким интересима своје чланове и спречавати атомизовање општинара по националном, класном или партијском диференсирању.

Погрешно би било кад би код израде закона о организацији општинских управа била меродавна она мерила која су изазвана садашњим абнормалним економским стањем и која су потстрекла државне надзорне власти да пређу границе редовног и законитог надзора и да ставе општине у финансијском погледу под неку врсту старатељства. Закони о општинама и градовима не доносе се за годину две, него за дугачке деценије, и зато код њихове израде и доношења не могу да буду меродавне моментане прилике или неприлике, него општа и трајна мерила, општи принципи и схватања општинске самоуправе у културном свету. Колико је год данас политички, социјални и привредни живот у јаком превирању, ипак још увек превладава начело да су праве, истинске и широке општинске самоуправе најјача гаранција за здрав и нормалан напредак целокупног државног живота. Општина је основна станица државног организма, она му, ако је здрава и снажна, даје најјаче животне сокове, њене болести подгризају му снагу и живот. Њена добра или зла срећа одражава се у целокупном државном животу. Нарочиту важност у том погледу имају градови. Они су средишта свега националног, културног, социјалног и привредног живота и напретка, концентрационе тачке свих културних тежња и настојања у држави, у њима се рађају разне напредне идеје те се из њих као из великих

жаришта шире по целој држави. По културном и привредном нивоу градова просуђује страни свет напредак целе државе. Градови, како је статистички доказано, сносе највећи део државних финансијских терета, у њима су најјача и најобилатија врела државних прихода.

Ако се градови спутају, ако им се подрежу крила полета и развика, слаби њихова потрошачка снага, настаје у њима нужно стагнација и апатија, која се мора неповољно одразити у државном газдинству, а и на селу, које само онда може да напредује, ако су градска тржишта жива и јака и ако у градовима влада јака привредна активност.

Тешка криза у којој се данас налази цео свет, па и наша држава, може се, по мишљењу Савеза градова, пребродити само ако се еманципирамо од оних заблуда које су произвеле ту кризу, од конфузије основних појмова и принципа. Зато и општина не сме да буде објекат аматерских експеримената, већ јој треба оставити и обезбедити њену најбитнију ознаку, т. ј. широку самоуправу, па ће онда општина постати чврст фундамент државе, који ће моћи стално функционисати, без компликација и без потреса.

Интерес дакле саме државе тражи да општине, као и градови, привредно ојачају, да добију повољне услове, широку и солидну платформу за што већу активност, за несметан развика и полет на свим подручјима комуналног живота. Та платформа може да буде једино права, истинска и неокривена самоуправа, слободна од неоправданог туторисања са стране државних власти, које треба да врше једино надзор да се рад општинских органа креће у границама што их одређује закон и да није штетан по опште државне интересе, како то предвиђају и чл. 92 и 93 Устава.

Имајући све ово у виду, подразумева се само собом, да се она одредба чл. 84 Устава, по којој градске општине могу да буду законом и на другој основи уређене може само тако тумачити да се у случају засебног закона за градске општине — има градовима дати још шира самоуправа него сеоским општинама, те да према томе „друга основа“ што је предвиђа Устав не би никако смела да буде на штету самоуправе градова.

Савез градова жели стога да нови закон буде прожет свим оним либералним и напредним принципима што их налазимо у пројекту од 1927 године, а нарочито да — мутатис мутандис — у закон уђу оне одредбе тога пројекта (као чл. 96, 127 и 142), којима је сврха да заштите градове од евентуалног неоправданог и самовољног утицаја појединих државних органа и да, према томе, поставе здраве границе самовољном или неисправно схваћеном мешању у самоуправни живот, које се не може сложити ни са поделом одговорно-

сти, јер она има да лежи на самоуправним органима, а не на државним властима.

3) Ако у закону имају да буду *таксативно набројени* сви градови који ће бити организовани по закону о градовима, нека међу њима буду сви градови који су *досад били као такви посебно уређени*, а затим сва она места која, по социјалној и привредној структури свога становништва, по својим културним и другим установама, по свом историјском и културном развика и напретку, као и по интензитету свог привредног живота и саобраћаја, имају *карактер града*, наравно уколико, по својој финансијској снази, могу и хоће да сносе веће личне и стварне издатке скопчане са вршењем послова опште управне власти првог степена.

Уједно би требало у закону предвидети и који начин могу убудуће поједини места да постану градови са опште управном влашћу првог степена, а и како евентуално престају то да буду.

4) Како се, у смислу § 97 Устава, има ускоро законом уредити и организација *бановинских самоуправа*, и како то питање у великој мери тангира интересе градова и њихових финансија, сматра Савез градова за потребно да и о том предмету изнесе своје гледиште. Сврха је бановинских самоуправа, као и провинцијских и окружних самоуправа у неким другим државама, да у једну руку (према горе) државу ослободе од многих послова локалне природе који немају посредну важност за државну целину, а у другу руку (према доле) да, као више самоуправне јединице, изврше оне замашније задатке локалног карактера за које поједине општине саме немају доста економске и финансијске снаге, или који су заједнички свим општинама у бановини. Ако се сврха бановинских самоуправа посматра са тога једино исправног гледишта, мораћемо спознати и утврдити чињеницу, да су бановинске самоуправе потребне само оним општинама које немају довољно снаге и средстава да саме на овом подручју изврше све оне задатке који би имали да падну у надлежност бановинских самоуправа. Општинама насупрот које саме могу потпуно да врше све оне послове који би иначе спадали у надлежност бановинских самоуправа — а то су градови — нису те самоуправе потребне. Ако градови на свом подручју могу да врше, а фактично и врше све задатке локалне самоуправе из делокруга социјалне политике, хигијене и асанације града, технике (као и у погледу грађења и одржавања путева), просвете, помагања пољопривреде, занатства, трговине, индустрије итд., те из својих средстава покривају све трошкове за вршење тих задатака, онда не само није потребно да градови падну под територијалну надлежност бановинских самоуправа него је и неоправдано да они за исте сврхе доприносе финансијске жртве још

и бановинским самоуправама, које на подручју градова, не врше никакву или врло малу делатност. Осветлићемо то на једном маркантном примеру. Градови подижу, сами из својих средстава, сиротињске домове (сиротишта, домове старца), у којима се прехрањују изнемогли и сиромашни чланови градских општина. Сеоске општине насупрот нису економски доста јаке, да би саме за себе могле градити и одржавати сиротињске домове. Нарочито, што је општина слабија, то има већи број сиротиње и зато мању могућност да сама подигне такав сиротињски дом. За сеоске општине може се дакле питање издржавања изнемогле сиротиње решити једино тако да се у свакој бановини сагради по један или више бановинских домова за сирочад и изнемогле итд. Колико је год праведно да сеоске општине доприносе за градњу и одржавање таквих домова, толико је неоправдано, ако се такви доприноси траже од градова, који су то питање за своје подручје већ сами потпуно решили. У том случају градови, односно њихови становници, морају да троше за установе од којих немају, а и не могу да имају никаквих непосредних користи и с којима немају никакве везе. Градови имају у том погледу непријатно искуство са бившим обласним самоуправама за које су морали трошити големе суме, а имали су од њих само минималне користи.

Логична је последица свега тога да градови морају тражити да буду изузети из територијалне надлежности бановинских самоуправа, као што су и у својим резолуцијама прихваћеним на Конгресу градова 7 и 8 маја 1927, а поводом Пројекта закона о градовима од 1927 год., тражили да буду изузети из територијалне надлежности обласних самоуправа.

С тиме у вези Савез градова истиче и питање *издвајања градова из територијалне надлежности банских управа*, за које говоре исти разлози, а нарочито културни степен градова и квантитативни ниво њиховог чиновништва. Оваквог издвајања градова из територијалне надлежности окружних и провинцијских управа има и у страном свету, а било га је раније и у неким подручјима наше Краљевине (у Војводини, Хрватској и Славонији), и то са врло повољним резултатима. И сам пројекат Закона о градовима од 1927 године донекле је усвојио тај принцип кад је, у чл. 3 два града — Београд и Загреб — изузео из територијалне надлежности обласних управа и самоуправа. Тај би се принцип имао сада применити и на друге градове. На тај начин било би Министарство непосредна надзорна власт, која би такође одобравање вршила и била виша инстанција за све градове чиме би се постигло да се једнообразност у примени закона и начела градске самоуправе у целој

земљи доследно проведе за све градове а у складу са општом државном управом.

Ако, ипак, не би било усвојено гледиште Савеза градова, и ако градови не би били изузети из територијалне надлежности бановинских самоуправа, могли би се трошкови те самоуправе наметнути градовима само у сразмеру оних користи што их градови фактично имају од бановинске самоуправе, те према томе давати бановини један одређени процентуални годишњи принос из свог буџета.

Уопште би у финансирању бановинских самоуправа био најбољи принцип да један од главних прихода буде *дотација општина*, тако да би општине одређени проценат свог буџетског прихода давале бановини као дотацију. На тај начин избегло би се да поједине бановине уводе разне таксе и прирезе у разном проценту, што проузрокује неједнако оптерећење по разним бановинама, на штету привреде, а постигла би се и економичност, јер би се свака бановина кретала доиста у границама економске снаге свог становништва, а експанзија њене делатности не би прелазила границе финансијских могућности.

Поред тих општинских дотација имали би се трошкови бановина покривати бановинском трошарином, таксама на улазнице и другим таквим приходима који се наплаћују заједно са државинма, па су према томе само процентуална партиципација на порезима и таксама. Тиме би се избегла посебна режија и посебан персонал за наплаћивање тих бановинских прихода, вишеструка контрола и molestирање грађана обавезама на разне стране.

Они приходи који служе одређеним сврхама, као откупнина путне обавезе, прирез здравствених општина итд., имали би се по све препустити градовима на чијем подручју се наплаћују, јер градови сами потпуно врше све задатке којима су ти приходи намењени. Исто тако имале би у градску касу ићи и све новчане казне по закону о недржавним путовима, по здравственим законима итд.

За подизање разних установа, нарочито за оне привредног значаја, требале би бановине да добију законско овлашћење, тако да их могу подизати само по споразуму са интересентима односно са заинтересованим општинама и на основу расправе о расподели терета у сразмеру користи у којој би поједине општине и други интересенти учествовали. То начело усвојено је и у чувеним француским декретима о децентрализацији од године 1926 као и у новом енглеском закону о самоуправи од године 1930.

Само тако може се постићи здрав однос између бановина, градова и општина и предустрести конкуренција у задацима и још гора конкуренција о одузимању приходних врела, те спречити да бановине буду потстрекач нездравог антагонизма између града и села, уместо да их вежу солидарношћу интереса.

Број мандата у бановинским већима могао би бити исти као и број посланика по § 4 Закона о избору народних посланика, само би, у случају да градови не буду изузети из територијалне надлежности бановинских самоуправа, требало утврдити, да поврх тога броја не само седишта бановинска, већ и сваки град у бановини бира бановинског већника, и то градови до 20.000 становника по једног, преко 20.000 до 50.000 по два и на сваких даљих 50.000 још по једног (чим број преко рачи 1.000 преко 50.000, односно 100.000 150.000 итд.). Тако би градови, ако већ могају да буду делови територија бановинских самоуправа, можда у довољној мери били заступљени у бановинском већу, а не би били знатно јаче заступљени од срезова, који такође просечно имају око 50.000 становника.

Избор би требао да буде индивидуалан (без везаних кандидатских листа).

Поред тога стоје градови на гледишту да би се трошкови за функције банских управа као управних власти имали безусловно и у целисти подмиривати из државног буџета. Општи државни приходи намењени су за подмирење потреба државне управе, па зато треба да се из државних прихода подмирују и потребе банских управа као опште управних власти, а да се не преваљују на терет посебних прихода бановина и општина, јер се само тако получаје права расподела издатака, економичност, те уредно и штедљиво газдовање. Преваљивањем трошкова за државне потребе на бановине и општине мути се слика државног газдовања и проузрокује се несразмерност оптерећења, јер поједине бановине и општине морају још једанпут посебно оптерећивати становништво да би прибавиле средства за те потребе државне управе. Систем по ком општине имају подизати и одржавати зграде за државна надлештва, давати намештај, огрев и осветлење, па још и посебне доприносе и подавиња, неправедан је, али и нееконичан, јер се од општине много више тражи и истисне него би се добило од државне касе.

5) У погледу спајања и раздвајања општина те присаједињавања сеоских општина или њихових делова градовима, прилажемо детаљно израђен предлог, који је био приложен и претставци Савеза градова од 2 марта 1931 године.

Истичемо још да — коликогод уважавамо потребу арондације општина и спречавање претераног разгруписавања и цепања на административно, културно и финансијски преслабе јединице — треба ипак и ту тежити за стабилношћу, тако да се не мења сваки час територија општина и да се не разарају добро уређене и за самосталан живот потпуно способне јединице, а за вољу административних или чак партијско-политичких тренутних прохтева.

6) Исто вреди и за удруживање градова и других општина за разне заједничке интересе.

7) Градовима нека буде допуштено служити се својим, било старим било новим *гровинама*, као што се то чини у културном свету, без икакве штете за ауторитет државних власти. Грбови данас додуше немају, а и не могу више да имају, оно значење што су га имали у феудално доба, кад су били обележје засебних градских јурисдикција, независних од јурисдикција феудалне господе, но како градови, као носиоци опште управне власти првог степена, и данас уживају неки засебан положај, имају и такви амблеми, и без обзира на традицију, своје оправдање.

8) У градовима где државне месне полицијске власти воде *регистре* свега градског становништва („Пријавнице“) нека се та дужност остави њима. Полицијским властима су ти регистри у њиховом раду неопходно потребни. Био би сувишан посао, кад би и градске општине морале паралелно водити исто такве регистре. Само би требало, ма да се у пракси врши, законом одредити да су државне месне полицијске власти дужне градским начелствима стављати на располагање податке својих регистара становништва („Пријавница“). Градови у којима послове полиције врше државне месне полицијске власти имали би водити једино регистре својих *завичајника*.

9) Институција *завичајности* (општинског чланства) која у свом старијем, крутом облику не одговара данашњим приликама, у неким је државама напуштена, а у другим знатно модифицирана и приближена систему домицила. Наши закони о општинама и градовима мораће, ипак, задржати ту установу, јер то индиректно тражи Устав, одређујући у § 9 да се нико не може протерати из свог *завичајног* места. И Закон о држављанству одређује, у § 3 да сваки држављанин мора имати *завичајност* у једној општини Краљевине према одредбама о *завичајности*.

Ми нисмо пролетаризована држава, где су многи поједини изгубили везу са рођеном грудом, и зато није за нас „општина становника“ који флукутирају и путују од места до места, већ треба да прихватимо „општину *завичајника*“, у којој ће чланови општине одржавати међу собом везу живе заједнице. И у индустријским државама опажа се данас нестајање негдашње покретности становништва, те се показује тенденција стабилизације на домаји и везаности на место сталног боравка.

Питање *завичајности* могло би се решити и засебним законом, али ако оно буде решено у законима о општинама и градовима, молимо, да се, нарочито у погледу стицања *завичајности* јавном службом и вишегодишњим боравком, усвоје измене које су биле предложене у Примедбама прихваћеним на Конгре-

су градова од 1927 године. Те предлоге односно измене прилажемо на посебином листу.

10) Што се тиче назива *градског претставништва*, то назив „одбор“, усвојен у Пројекту од 1927 год., није згодан у том смислу, јер се њиме боље означају комисије градског претставништва. Зато се за градско претставништво предлаже назив „*градско веће*“ — по примеру бановинског већа — или евентуално назив „градско претставништво“ — по узору Народног претставништва. Исто тако није за комисије градског претставништва згодан назив „отсек“, јер се том речи редовно означају административне радне јединице. За комисије нека се дакле, према оном што је напред поменуто, употреби назив „одбор“.

11) Нормалном животу и развоју општинске самоуправе задаје највећи ударац партијско раздвајање заједнице. Зато полаже Савез градова велику важност на то да се општина донекле одвоји од бирачког система за Народно претставништво. У том лежи услов за оздрављење општинске самоуправе. Бирачко право за градска и општинска претставништва требало би да буде везано за дужи и сталнији боравак у општини него бирачко право за Народну скупштину, тако да се гарантује много већи утицај фактичним члановима општинске заједнице, т.ј. завичајницима, као и осталим лицима која су везана уз општину трајним и сталним бораваком и занимањем.

Са увођењем *женског бирачког права*, које у принципу предвиђа и чл. 55 Устава, могло би се почети у градовима. У градским претставништвима могле би жене да буду од велике користи код решавања разних социјалних питања, јавне хигијене, просвећивања широких маса итд., где би способне жене могле развијати још већу активност него је развијају сада у приватној иницијативи.

12) Принципи правне и истинске самоуправе тражи да *делокруг градова* буде нормиран по начелу *универзалности компетенције* (како је то било у пројекту од 1927 год.), али тако да буде јасно који задаци имају *облигаторан*, а који *факултативан* карактер. Потребно је нарочито зато да надзорне власти добију јасне директиве, у чему могу, евентуално и принудним средствима, да траже извршење, а што може да буде препуштено слободној оцени градова.

13) У *пословима опште управних власти првог степена* требало би узаконити, да на подручју градова ова компетенција у тим пословима, у колико није законом придржана ништим или полицијским властима, припада једино градском начелнику, даље где год поједини закони предвиђају надлежност *среског начелника*, да ту надлежност у градовима врши само градски начелник, и коначно да начелници суседних срезова не могу на подручју градова вршити никакве службене

функције, осим као претставници дотичних срезова.

14) У вези с тиме, да се учини крај одвећ екстензивном и неправедном тумачењу чл. 50 Закона о унутрашњој управи, по коме тумачењу је градовима са опште управном влашћу првог степена неоправдано наметнут терет *давања просторија за начелства суседних срезова*, — требало би у закону о градовима одредити, да се градовима, ни у ком случају, не може наметнути дужност доприношења трошковима, било стварним или личним, за одржавање државних надлештава која на подручју града не врше управну власт, него им је у граду само седиште.

15) Како у многим градовима врше један део опште управне власти државне месне полицијске власти (управе полиције и претстојништва градске полиције), потребно би било да се законом тачно *разграничи делокруг градских начелстава и месних полицијских власти*. При томе нека се делокруг полиције сведе само на оно што је заиста прави задатак полиције и у чему је њен главни интерес, т.ј. на све ове агенте јавне безбедности, на поступак по законима и прописима о ношењу оружја, о друштвима и зборовима, о штампи, о јавним продукцијама, о пријављивању становништва и о јавном саобраћају, а сви остали послови опште управе нека остану градским начелствима, као грађевинска, пожарна, здравствена и ветеринарска полиција, послови трговине, обрта и индустрије, надзор над намирницама за живот, пољопривреда итд.

Поред тога нека се осигура што складнија *колаборација и међусобна помоћ између државних полицијских власти и градских начелстава*, и то не само у међусобном обавештавању о предузетим мерама, него и у претходном споразумевању о мерама које се имају предузети у важним пословима по којима су обе власти заинтересоване. Допринос за полицију имао би се утврдити тако, да где постоје државне месне полицијске власти даду допринос градови по споразуму али у сразмеру своје снаге и трошкова за остале гране управе; тамо пак где градови сами имају месну полицију морао би се утврдити допринос државе.

16) Како градови, вршећи послове пренетог делокруга, а поред тога преузимајући дужност вршења послова опште управне власти првог степена, морају да сnose и велике терете личних и стварних издатака за те послове, те тако у великој мери оптерећују државни буџет, било би праведно да им држава на разне начине бар делимично накнади те издатке.

На првом месту понавља Савез градова свој ранији захтев *сталних дотација из државног буџета* за вршење послова пренетог делокруга, а специјално послова опште управне власти првог степена. Од других начина

био би један врло оправдан, наиме да све новчане газне што их, не само у пословима самоуправа, него и у пословима опште управе, изриче градско начелство иду у корист градске касе, односно појединих градских фондова за дотичне сврхе. Исто тако, где постоје засебне држав. месне полицијске власти, за које градови морају давати велике доприносе, било би оправдано да се све новчане казне што их изричу те полицијске власти приводе градској каси односно градским фондовима. Пошто градови врше општу управу власт и сами одржавају све установе и заводе било би оправдано, да не морају давати приносе за поједине фондове (пољопривредне итд.) већ да си сами стварају такве фондове и да њима привађају приходе који су у ту сврху одређени за опште државне или бановинске фондове и то само на основу својих посебних статута и само ако стварање таквог фонда даје могућност за ефективно остварење сврхе, у противном имали би се ти приходи препустити градовима као и њихов буџетски приход.

17) Уређење службених односа градских службеника (примање и ступање у службу, подела службеника, квалификација и припадности за свако поједино место, права и дужности, престанак службе, пензије, дисциплински прописи итд.) нека се препусти градским уредбама (статутима и прагматикама), и то, у начелу, аналогно одредбама Закона о чиновницима. Потпуна аналогија, а још мање непосредна примена Закона о чиновницима, не може се у пракси праведно спровести, јер међу појединим градовима постоје знатне разлике, не само с обзиром на величину него још више с обзиром на привредне прилике те на степен културног напретка и развитака. Управо ради тих разлика биће потребно да се градовима законом омогући да у неким појединостима различно уреде службене односе својих службеника. Већи и развијенији градови тражиће на пример за нека чиновничка места веће или нарочите квалификације, теже услове за примање у службу, прописе засебне дужности, нешто друкчије дисциплинске прописе и много што шта друго што са собом доноси потребе живота у појединим градовима. У том су погледу у свим напредним државама закони о општинама врло либерални те остављају општинама сасвим слободно поље у уређивању службених односа општинских службеника.

У настојању да се народу олакша сносње јавних терета у доба садашње привредне кризе, постављала је Краљевска влада захтев да припадности општинских службеника не смеју бити веће од припадности државних чиновника на одговарајућим положајима. Тај захтев, за који нема ослона у досадашњим позитивним законима, примиле су градске општине само као постулат нужде у

данашњим тешким временима, те су га у главном и провели они градови у којима су службеници имали нешто веће припадности од државних службеника. Трајно се, међутим, такав принцип не би могао одржати, а још мање узаконити, без штете за интересе градова. Како градови морају да врше послове опште управних власти првог степена, безусловно је потребно да градски чиновници буду квалификовани као и чиновници код државних опште управних власти. Ако су квалификације једнаке, захтева праведност да припадности градских чиновника не буду мање од припадности државних чиновника истих струка, како је то било оправдано предвиђено у пројекту од 1927 године. Према томе морали би у најмањем граду градски чиновници да имају бар толике припадности колике и државни чиновници на одговарајућим положајима. Ако се сада узакони начело да припадности градских службеника не смеју бити веће од припадности државних службеника, биће последица да ће градски чиновници у великом граду са 200 до 300 хиљада становника морати да имају једнаке припадности као и чиновници у најмањем граду са 2 до 3 хиљаде становника. Да је то немогуће, мораће да призна свако ко познаје ванредно компликовани комунални живот у већим градовима. За водеће чиновнике и референте у већим градским управама није ни из далека довољна школска спрема са нешто праксе, као што је то редовно у државној служби, већ се од њих тражи много више знања, тражи се да се непрестано усавршавају и напредују и да будно прате развитак комуналног живота у другим напредним државама, где се комуналној науци даје толика важност, да се за њу оснивају нарочите високе школе. Од градског чиновника тражи се не само вођење редовне управе по упутствима претпостављених већ он мора да буде иницијативан, од њега се очекује иницијатива за самостално вођење већих задатака финансијске и остале комуналне политике, за велике техничке послове, где је често потребан персонал са нарочито већим квалитетима. Ако се уочи колико је компликован и пун тешких проблема економски, социјални и културни живот у великим градовима и колико се интензивног стручног рада тражи за решавање тих проблема, јасно је да већи градови не могу да дођу до чиновништва које ће бити и способно и вољно да ваљано и успешно врши своје тешке дужности, ако не буде према свом раду и плаћено. Градски чиновници, на даље, немају редовно споредних прихода од комисија, као државни чиновници. Градски чиновници морају у грађанском животу да одржавају тешке везе, да присуствују разним репрезентацијама, да су чланови научних, стручних, културних, националних и хуманих друштава, да помажу литературу куповањем

књига, да држе бројне стручне и друге часописе. У културној средини у којој живе морају да учествују, и то их у знатној мери и повучано ангажује. Због свега тога треба градовима, нарочито већим, омогућити да своје чиновнике нешто боље плаћају, и зато је потребно да се у новом закону усвоји принцип изражен у члану 108 пројекта комисије Министарства од 1927 г., наиме да припадљивости сталних градских службеника не могу бити мање од оних које уживају државни службеници одговарајућег положаја.

Поред таквог уређења материјалног положаја градских службеника, а и њихове сталности и некретности, потребно је да се законом осигура и њихова потпуна деполитизација, у чему ће бити јака гаранција праве самоуправе, а по том и успешног и законитог рада самоуправних тела.

18) Међу жељама Савеза градова, с погледом на нови закон о градовима, заузима снажано питање финансијског газдовања градова једно од најважнијих места. То ће се питање морати детаљно уредити нарочитим законом о самоуправним финансијама, али већ у самом закону о градовима треба да дођу до изражаја основни принципи, у оквиру којих ће се имати да крећу одредбе закона о самоуправним финансијама.

Као што самоуправа уопште може да успева и напредује само онда ако је истинска и слободна, тако нарочито у финансијском газдовању општина и градова не може бити напретка и успеха, на корист не само грађана него и државне целине, ако нема слободе у отварању нових врела општинских прихода и располагању са тим приходима. Задаци градова, не само на подручју самоуправе (на економском, грађевинском, социјалном, санитарном, прометном подручју итд.) него и у пословима опште управе, тако су големи, да свака већа стега и ограничење у градским финансијама значи велику сметњу у нормалном развоју комуналног живота, значи често тежак застој и стагнацију, а тога данашње доба наглог напредовања и непрестаних тежња за све савршенијим и удобнијим начином живота у великим градовима никако не може да поднесе.

Већ је под тачком 2) разложена велика важност градова и њихова напретка за државну целину. Градови на које се може протегнути закон о градовима броје близу 20% од целокупног становништва Краљевине, а још је много већи проценат укупног приноса њихова становништва за државне потребе, у форми непосредних пореза, трошарина, такса и других давања. Кад се све то узме у обзир, јасно је да јачање градова и њихове финансијске снаге значи и јачање материјалне снаге саме државе и њених финансија, као што уопште читава материјална култура др-

жаве зависи од напретка градова. Према томе мора држава, у свом интересу, градовима да да не само такву организацију и делокруг него и таква финансијска средства, да би могли вршити своју велику мисију за себе и за државу и да би се могли слободно развијати и напредовати.

Пракса у вођењу финансија свих већих градова, и код нас и у страном свету, доказује да прирез на државне непосредне порезе већ одавно не стоји на првом месту међу градским дажбинама. Што је град већи и развијенији, то мању важност има тај прирез, јер компликовани привредни и социјални живот градова сам са собом доноси потребу отварања небројених других врела прихода, тако да је општински прирез потиснут на задње место, као последња резерва за оне градске потребе које се ни на какав други начин не могу покрити. Та је чињеница посве нормална, она је последица самог развоја модерних градова, те се не може никако сматрати нездравом.

С обзиром на све то апелира Савез градова на најширокогруднију беневоленцију са стране државе у погледу градских финансија, тако да нови закон, у начелу, остави градовима најслободније и најшире поље у изналажењу и отварању врела градских прихода, који у самом закону о градовима могу бити набројени генерално тако, да закон даде овлашћење и да градови могу уредбом (статутом) уводити таксе за употребу градских завода, установа и предузећа као и за разне радове градских органа на захтев странака, доприносе за разне грађевинске и друге градске радове на корист целог града или појединих његових делова, трошарине и друге посредне порезе, самосталне градске непосредне порезе као и прирезе на државне непосредне порезе.

Детаљно набројавање појединих врста градских такса, трошарина и других посредних као и непосредних пореза не може да уђе у закон о градовима, а ни у закон о самоуправним финансијама, јер се то питање не може решити генерално, пошто су при његовом решавању и конкретно мерадавне локалне и привредне прилике сваког појединог града.

Закон о самоуправним финансијама имаће да уреди и питање свих евентуалних других врста градских прихода, међу којима нарочито препуштање неких државних непосредних пореза општинама и градовима, односно партиципације општина и градова на неким врстама државних непосредних пореза. То је питање у последње време решено у Чехословачкој, Аустрији и Немачкој, а налази то решење своје оправдање у великим теретима које их градови морају да сnose за послове опште управе, а и за неке гране самоуправне делатности на којима је држава не-

посредно заинтересована као (социјална помоћ, нарочито старање за неупослене итд.).

19) Како се у пракси догађало да је Државни савет, на тужбу приватних интереса, одрицао законитост неким градским дажбама, које је био одобрио Министар финансија, јер да нису основане по закону, моли Савез градова да се нарочитом одредбом у прелазним наређењима закона о градовима призна законитост свим ранијим градским дажбама које имају одобрење Министра финансија, (осим ако су нарочитим законом укинуте) и то дотле док не буду измењене на начин који закон предвиђа.

20) Новим законима треба да се гарантује *правна стабилност*, која је потребна за континуирани економски, културни и социјални комунални рад, а исто тако и *финансијска стабилност*, која је реална подлога таквом континуираном комуналном раду. С тиме је у вези и питање *стабилитета општинских буџета*. Догађало се најчешће врло често да су поједини закони у току буџетске године општинама наметали нове терете за које у општинским буџетима нису могли бити предвиђени потребни кредити. Исто се тако догађало да су били у току буџетске године укидани или смањивани поједини општински приходи. У једном и другом случају мучиле су општине тешку муку, те су настајале највеће сметње и пертурбације у финансијском газдовању општина. Требало би зато, у закону о градовима или у закону о самоуправним финансијама, узаконити принцип да нови терети у општинским расходима и ограничења у приходима могу, у правилу, да ступе на снагу тек почетком наредне буџетске године, пошто се потребни кредити, односно други приходи, буџетом осигурају.

21) Слободна распољобља са имовином и приходима морала би се градовима осигурати а напосе и у том смеру, да могу свој новац улагати у комуналне штеднишнице а не само у Државну хипотекарну банку.

22) Врло је важно да у закону буде осигурано *територијално врховиштво* градова над њиховим подручјем, т. ј. да град сам располаже са јавним добром на својој територији и да је за употребу јавног добра потребан пристајак града, и најзад, да је граду придржано право да, сам или путем концесије, полаже јавне водове за водовод, плин и електрику, затим јавне канале, трамвајске пруге и т. д., и да граду припада искључиво право превоза особа моторном снагом и пловним објектима, надаље да град има искључиво право подизати, сам или путем концесија, јавне кланице и јавне ваге, уредити извоз смета (ћубрета), фекалија и стрвина, те посебним уредбама нормирати да је свако дужан служити се оним градским установама које су уређене због јавног реда, сигурности, хигијене итд.

23) Начело праве и истинске самоуправе испољава се нарочито у вршењу *државног надзора* над радом самоуправних власти. По том начелу имају државне надзорне власти да се старају једино о том да самоуправне власти врше све дужности које им одређују државни закони и да не прекорачују свој законом одређени делокруг на штету државе и других самоуправних тела. Државне надзорне власти имају право да ниште ове одлуке градских самоуправних власти које су противне закону или које прелазе границе њихова делокруга. Али ако државне надзорне власти иду даље од тога, ако хоће одвећ екстензивно и минуциозно да врше надзор над самоуправама, ако хоће да се наметну самоуправама као неки ментори и старатељи, а нарочито ако хоће да у детаљима одређују самоуправним властима методе рада у појединим грама самоуправе и начин распољобље са градским приходима у најситнијим појединоцима, такво стање не може никако да се сложи са принципом самоуправе.

Органи државних надзорних власти само су чиновници који редовно нису непосредно практички радили у комуналној управи, те стога ни уз најбољу вољу не могу да познају све њене често врло компликоване финесе, а најмање могу да познају све оне врло различите локалне прилике и односе сваког појединог града који чине да се комунална политика у разним градовима не може водити на једнак начин и по једној шаблони. Поред тога одвише екстензивно схваћени надзор државних власти захтева толик квантум рада, да га надзорни органи, због преоптерећености, не могу вршити онако како би хтели, нити сваки случај довољно проучити, да би га могли доиста најцелисходније решити, те тако многе одредбе о државном надзору остају без практичне вредности.

Градови имају своје искуство, извежбано и у локалне прилике добро упућено чиновништво, а чланови градског претставништва рекрутирају се из свих слојева градског становништва, те нико не може боље од њих да познаје прилике у граду и нико не може боље да просуди шта је градској општини потребно и докле може градска управа да иде у оптерећивању грађана градским дажбама. Чланови градских претставништва већим су делом привредници, који у свом рођеном интересу морају да пазе, а у пракси фактично и те како пазе, да оптерећење грађана не пређе нормалне и допустиве границе. Могу се додуше догодити изузеци који ће евентуално приморати надзорне власти да употребе изузетне мере, али то се може односити само на изузетни конкретни случај и не може да постане правило.

Савез градова жели стога да у закон о градовима уђу све оне либералне одредбе о

Културна хроника:

Миличко Шопкић,
Секретар Соколске Жупе Београд

Соколски слетови и Београд - Поводом Соколског слета у Прагу 1932 -

Ова година је значајна за Соколство зато, што је у овој години стогодишњица од рођења оснивача Соколства брата Дра Милослава Тирша. Исто тако и зато што је ове године одржан у Прагу IX свесоколски слет, који се с правом може сматрати највећом манифестацијом словенске солидарности и соколског братства. Ово нам даје повода да се на овом месту, као у летопису југословенске престонице, осврнемо на учешће Београда у овим соколским манифестацијама, да би се онога дана када и код нас, као и у братској Чехословачкој, Соколство буде стало на чело свих покрета за напредак земље, да би се и онда имала што јаснија слика о ономе што је претходило. Јер свакако Соколству код нас, уз све околности, претстоје времена, скоро времена, да ће бити зазорно сваком Југословену, и Словену, ако није Соко. Прошла су схватања, да је Соколство организација деце за гимнастику и да један старији озбиљнији рецимо еснафлија или чиновник, не треба и није угледно да се бави Соколством у његовим црвеним кошуљама.

И данас хвала Богу, у соколско коло хватају се сви и стари и млади, у жељи да се створи тај нови човек, који ће у свакој прилици знати да оцени величину својих права и дужности, а да тек на тај начин потпуно одговори своме позиву. Соколство као организација чисто приватне иницијативе, својим самодисциплином, учењем и радом задињава цео свет. И ниједна организација није могла, као Соколство, да кроз братску љубав, истину, поштење и правду, веже стотине хиљада у једну душу, један покрет: право, очима у даљину, поносно, снажних мишица. Београд, после Прага, има да на себе прими је дан велики део у развоју Соколства код нас и осталих Словена.

Београд је седиште Савеза Сокола Краљевине Југославије. Он је такође и седиште Соколске жупе Београд. У Београду имамо данас осам соколских друштава: Београд — Матица (Босанска ул.); Београд I (Кн. Милетина ул.); Београд II (код Саборне цркве); Београд III (Смедеревски Ђерам — Булбудар); Београд IV (Чукарица); Београд V (Сењак); Београд VI (Душановац) и Београд VII (Дом Привредника); према томе представља наш највећи соколски центар. Величина београдског Соколства осети се сваком приликом, и из дан у дан све више, те изгледа као сан онај

стари Београд са једним јединим Соколским друштвом, за које се слободно може рећи да је матица целокупнога соколскога рада Србије, и које је, и ако једно, дало кроз генерације чланства, виднога доказа о своме квалитету, и показало да се у будућности Соколству мора дати видније место, и да се Соколство својим системом духовне културе и телесног вежбања наметнуло исто онако као основна школа где се добија прва писменост.

Приликом првога слета Савеза Сокола Краљевине Југославије 1930 год., први пут се код нас у онако великим размерама видела соколска снага и здравље, и први пут је Београд имао прилике да укаже своје гостопримство и љубав десетинама хиљада гостију са свих словенских страна, и у огромном броју нашем домаћем Соколству, које из свих крајева долете у престони град, да покажу једнодушност схватања, непоколебљиву веру и ватрене жеље за величину и моћ Краљевине Југославије.

У очи слета, нико није могао да схвати коликих ће размера бити ово соколско славље. Београд је лично на дива који се буди, очарава, али не верује. И први дани, дани средњешколске омладине беху још у знаку оне неверице. Београд је осећао, али није клицао, није умео, није знао да покаже да је одушевљен, исто онако као рецимо ни Смедерево или Ваљево приликом овогодишњих окружних слетова. Овако држање Београда уплаши само оне који га нису знали. А они који су га знали, веровали су да ће Београд и ако не воли параде, чим буде уверен да ово није парадирање него једна манифестација највећег народнога покрета, умети да дадне одупка своме задовољству. И заиста, у данима соколскога нараштаја, на челу кога беше неколико стотина нараштаја чехословачкога Соколства, Београд је већ био пробуђен и одушевљен. Тако да смо за главне слетске дане у Београду 1930 год. имали један стари народни Београд, који је блистао од среће и радости, и умео да гласно дадне и виднога доказа о томе. И свима су нам у сећању они дани које Београд не заборавља, кад се из јуначкога града кроз грла стотине хиљада грађана, клицало братству, Југославији и Соколству. Београд је био отворио своје срце, проговорио искрено, загрлио браћу Соколе. То је и Соколима остало дубоко урезано и љубав према Београду остала за вечито. Ово исто

важи и за Руске, Пољске и Чехословачке Соколе, а ових последњих беше хиљадама, који однеше у своје земље љубав искрену и братску Београда и Југославије. И са београдског слета, односно његовога слетишта, које је било на Тркалишту (између улица Кр. Александра, Краљице Марије, Гробљанске и Владетине) оне последње вечери кад је онај дугачки соколски марш објављивао завршетак соколскога славља у Београду, растајало се са слетиштем, исто онако болно, као кад се растајемо са кућом и завичајем. Али оно: довиђења у Прагу уливало је веру да су и ти соколски стадиони живи, да постоје, само се одмарају и појављују тек после неколико го-

смо гране са тога великога словенскога стабла, и што је то Соколство специфично наше, наш понос а пример осталима.

За овогодишњи Прашки слет, Београд је био одавно спреман. И дао је Прагу једну бројну посету, од неколико возова и неколико хиљада. Поред Соколства, званичних претставника Краљевске Владе, Сената, Скупштине и разних корпорација, Општина града Београда одредила је једну бројну делегацију на чијем је челу био сам потпретседник г. Витор Крстић, са одборницима Владом Штерићем, Беловићем, Јованом Викторовићем, Павлом Карарадовановићем, Драг. Стојадиновићем и Јованом Гавриловићем. Ова делегација, као

Код Претседника Чехословачке Републике Г. Т. Масарика: претставници Београда г.г. потпретседник Витор Крстић, одборници Павле Карарадовановић, Јован Викторовић, Јоџ. Гавриловић и Вл. Штерић

дина у Београду, Прагу или негде у Пољској где реши брат Замојски.

И од београдског слета, целокупно наше Соколство спремао се за Праг 1932. Спремао се и Београд. Соколи да врате посету Соколима, а Београд Прагу. Да се још једном загрле пред лицем целог света, та два велика словенска брата. А соколска срца осећају и код нас и у Чехословачкој исту љубав и за Праг и за Београд. То је за Соколство нека врста једнога истог центра који се на соколским крилима час попне до Влтаве или спусти на ушћу Саве у Дунав. И не постоје даљине, нема граница; Соколи седну у Београду да из својих вагона сиђу у Праг и обратно. Тај велики поход који се приликом слетова чини на Праг и Београд, није само врста хаџилука Соколству, него и понос, иступање пред свет са пуним срцем и усправно, поносећи се што

изасланство братскога Београда била је предмет нарочите пажње и Соколства и Владе и Прашке општине. Званични пријем код брата претседника Републике Масарика и Приматора Прага Др Баксе, потврђују срдчане односе који владају између ова два главна града братских земаља.

У име делегације Београда, која је присуствовала слету у Прагу, вођа делегације потпретседник г. Витор Крстић дао је београдској штампи ову изјаву:

„Наша делегација била је примљена срдечно. На станици у Прагу у име г. др. Баксе, приматора Прага, који је био заузет у то време пријемом делегација, дочекао нас је г. Флајсиг, саветник и поздравио у име г. др. Баксе. Од стране нашег посланства дочекао нас је секретар г. Були.

Г. др. Бакса нас је примио врло љубазно. Био је веома задовољан, што Општина београдска учествује на соколским свечано-

стима. Г. др. Бакса рекао је: „Слет у Прагу не да се замисли без Београда“ . . .

Наш посланик г. др. Гризогоно такође је примио делегацију и ставио нам на расположење г. Трифковића, чиновника посланства.

На великом пријему код председника Републике г. Масарика у његовом парку, нама је указана част од стране г. председника Републике, што је нашу делегацију примио са делегацијама Сената и Скупштине.

Наша је делегација, у званичној поворци, положила на гроб Незнаог Јунака, венац од белих ружа, са потписом: „Незнао јунаку — Општина града Београда“.

У оквиру сколских свечаности 8 јула спадало је и освешћење Спомен-капеле и Костурнице у Јидриховицама код Карлових Вари, везане успомене на десетогодишњицу владавине Н. В. Краља. У костурници су смештени посмртни остаци 7.400 Југословена и 189 Руса, жртава светског рата, у аустро-угарској ропству.

Овој тужној свечаности присуствовала је делегација Београдске општине, и положила је венац жртвама из рата са натписом: „Јунацима, палим за Краља и Отаџбину — Општина града Београда“.

Такође смо присуствовали соколским вежбама. Свака тачка програма изведена је на опште задовољство. Наша војска је била дивна и достојанствена. Урнебесан плесак од две стотине хиљада гледалаца сваког часа ју је поздрављао. Испраћај нашег одреда војника био је више него срдачан.

Дефиле сокола, који је извршен пре подне пред председником Републике, г. Масариком, владом, дипломатским кором, делегацијама и многобројним грађанством био је величанствена смотра словенског соколства. Педесет хиљада сокола и соколска продефиловало је као војник у најбољем реду. Дефиловање је трајало скоро четири часа.

Ми смо из Прага понели најбоље утиске и бављење међу браћом Чехо-Словацима остаће нам једна од најмилијих успомена.”

Из горње изјаве вође делегације г. В. Крстића види се и осећа како тесне и срдачне везе чврсто везују братски ова два главна словенска града, Праг и Београд.

Указује нам се прилика да на овом месту укажемо на лепи одзив и старање коју указује Општина града Београда према Соколству и његовим напорима. И да се ми соколи носимо што је данас на челу Општине Београдске један од потпредседника брат Добра Богдановић угледни члан Сокола и старешина Соколског Друштва Београд III, те тако из наших редова улазе врсни чланови на тако

видна места, и дају нам гаранцију да ће се о Соколству и надаље водити рачуна.

Јер пред Београдом је велики задатак. Београд, Праг, па опет Београд. На Београду је ред. И сви они који осетише на слету у Прагу шта значи за Чехословацима и Праг овај слет, упиру очи на Београд, да се спрема. Београд има пред собом много соколских проблема. Прво вежбаонице и вежбалишта. Нека то буде узорио, и за углед. Ни једну нову школу неби требало подићи а да нема своје вежбаонице и летњег вежбалишта, а Соколска друштва примиће на себе старање о извођењу соколског програма. Јер потуцање по нездравим вежбаоницама не би смело даље да се дозволи. А соколане су потребне, јер се само кроз њих постаје прави Соко. И

Београдски соколи: Потпредседник Београдске општине и старешина сокола Београд III г. Добра Богдановић са г. Драг. Жибковићем, пуковником

чим се реши питање вежбаоница, односно још и упоредо са њим, изградња великог слетишта. По узору на Праг. Изабрати и уредити земљиште на сваке године дограђивати по мало. То се мора. То су ти народни универзитети који уче човека да буде човек, а о којима још многи немају потребно знање, и не умеју да их уче и схвате. Та света места где се учи: братству, љубави, једнакости, здрављу, самодисциплини итд., то су вежбаонице — соколане и слетишта. То се мора имати, да се дадне нараштају а да у њима и садање и будуће генерације челиче своје соколске мишице а хармонизирају своје духове за добро словенства и човечанства.

Београд се спрема. 1935 година је близу. Праг је одушевљењем превазишао сва очекивања. Такође и организацијом. Ред је на Београду!

Друштвена хроника:

Слава Друштва за улепшавање Булбулдера и скроман помен код спомен-чесме палим трећепозивцима на Варовници, у одбрани Београда 1914 године

Свака стопа земље по улицама Београда и на околним бреговима, његовим чврстим положајима за одбрану од непријатеља, како раније тако и у минулом рату за ослобођење и уједињење свеколиког југословенског народа, заливена је крвљу његових бранилаца, који за његову част и своје животе положише и у темеље југословенске престонице поставише своје кости, као залог за чврсту везу нашег народног јединства.

и Дунава и да као ослободиоци победоносно умарширају у Београд, своју престоницу.

У тим историјским биткама Давида са Голијатом, остало је на бојном пољу, на Варовници изнад Београда покрај Дунава доста наших трећепозиваца, да за њима њихове породице жале и да се Београд са њима, својим браниоцима поноси и стекне Легију части од своје савезнице Француске!

А као што падеше многи јунаци на Ва-

Помен код спомен-чесме: Претстабници Београда: потпретседник г. Добр. Богдановић, одборници г. г. Павле Карарадовановић, Штерић, А. Фирт, заступник команданта Београда и многобројно грађанство.

На положају Варовница, на вису са десне обале пловног Дунава, пре осамнаест година наши стари и искусни ратници још из године 1876, показали су се у борби са непријатељском, аустро-угарском војском, која је била бројно јача, али не и силнија, не само као достојни браниоци Београда већ и као његови ослободиоци у јесен 1914 год. Јер наши трећепозивци из седмога пука и ако већ годинама старости претоварени, у четрнаестодневним биткама са Аустро-Мађарима успели су да их у трку пребаце преко Саве

ровници, тако исто многи су своје кости расејали и по другим околним положајима.

Београд, који је од увек ценио и клањао се сенима својих бранилаца, одужио се је свима њима истичући и овековечујући успомену на њих видним споменицима у свима својим крајевима.

Тако је прво подигнут споменик палим трећепозивцима у ратовима за ослобођење у Карађорђевој парку. Затим је иницијативом Удружењу резервних официра и ратника, свесрдним заузимањем г. Доброслава Богда-

новића, потпретседника Општине београдске, који је и сам као ђак-наредник учествовао у борбама у одбрани Београда, и моралном и материјалном помоћу многих Београђана и разних београдских друштава, подигнут споменик и костурница свима палим браниоцима Београда од 1914 до 1918 године на Новом гробљу. Такође је браниоцима Београда посвећен и један леп трг у једном од најлепших места у Београду.

Најзад, ту скоро, на сам Петровдан грађани Булбулдера, једног лепог предграђа Београда, које ће временом постати најлепши и најромантичнији крај наше престонице такође је извршен акт идолопоклоничког пијетета овековечене успомене на браниоце и ослободиоце Београда из 1914 год., наше храбре трећепозивце из седмог пука, који храбро и часно падоше у борбама на Варовници.

Са славе за улепшавање Булбулдера.

Споменик овај на Булбулдеру претставља једна лепа, у народном стилу наших древних задужбина чесма у виду споменика, из које поносно тече бистра вода са околног брега, потсећајући нас увек на оне који ту близу своју крв пролише за ослобођење Београда.

Иницијативу за подизање овог лепог и скромног споменика покренуло је у своје време и у дело сада привело Друштво за улепшавање Булбулдера, на челу са својим дугогодишњим претседником г. Доброславом Богдановићем, садашњим потпретседником Београдске општине.

На Петровдан, на дан када Друштво Булбулдер слави и своју друштвену славу, извршен је помен палим херојима пред самим спомеником.

Цео Булбулдер био је искићен државним заставама и зеленилом, док је споменик био прекривен пољским цвећем, донесеним са поља на којима су пали ови старци — јунаци у чију се славу и спомен споменик и подиже.

Око спомен-чесме било је окупљено стаништво Булбулдера, које својом поштељом патријархалношћу улива код странца неко дивљење и радост у исто време. Старице су са сузама у очима, сећајући се на своје погинуле мужеве и синове, тужно стојале са воштаницама у рукама, бледим и жути, као и њихова старачка лица, и чекале побожно почетак освећења.

На освећење су дошли претставници Београдске општине, на челу са потпретседником г. Добром Богдановићем и одборницима г. Павлом Карарадовановићем, Албертом Фиртом и Владом Штерићем. Команданта града Београда, генерала г. Војислава Томића, на овој свечаности заступао је капетан г. Светозар Јанковић.

На челу са својим претседником, г. Николом Јањићем, било је присутно цело Друштво као и претставници свих хуманих и витешких друштава из Београда.

Свечаност је отпочела нешто пре 11 часова под мало облачним небом и мокром травом око споменика, коју је преко ноћи пошкропила берићетна летња кишица.

Верски обред за време освећења обавио је прота г. Милутин Магазиновић, који је затим одржао леп и пригодан говор, потсећајући присутне, нарочито младе, на тешке и трагичке дане које је Београд са својим грађанима и браниоцима преживео за време рата 1914 до 1918 год.

Затим су на спомен-чесму спуштени венци, на којој у мраморној плочи златним словима стоје урезане ове речи:

„VII пешадијски пук III позива Народне војске својим врлим друговима, који витешки падоше за отаџбину на Варовници 1914 године.”

Са ове свечаности присутни су отишли у кафану „Војвода Саватије”, у чијим је просторијама Друштво славило своју славу, Петровдан.

Домаћин славе био је г. Михаило Симић, индустријалац, који је за идућу годину домаћинство предао г. Александру Костићу, трговцу са Булбулдера.

После обављеног славског обреда и сећења колача, потпретседник Београда г. Доброслав Богдановић честитао је домаћину славу и у име Општине београдске предао је Друштву 2.000 динара прилога.

Још пре један сат обадве ове свечаности, које су обављене уједно, завршене су и гости су се, после закуске и послужења разишли.

У Славујском Потоку, после свега, остао је споменик нашим трећепозивцима из седмог пука, да пркоси времену и прича дугу и болну причу о Београду и његовим патњама из старог, минулог доба и да се радује новом Београду који се рађа и расте у снажног и расног дина.

Књижевна хроника:

Један роман о животу у Београду за време рата 1915 године

— Мирослав Голубовић: „Fragmenta tragoediae belli“. Пишчево издање. Штампано у Скопљу 1932 год. —

Мирослав Голубовић сасвим је ново име у нашој књижевности. Њега је скоро открио књижевни жири Београдске општине, који је имао да од шест послатих књижевних радова на конкурсе Општине београдске за најбољу приповетку или роман из одбране Београда из 1915 год., одабере и за награду од 10.000 дина. предложи најбоље.

Голубовић је на овај конкурс послао свој рукопис под насловом „Fragmenta tragoediae belli“ са шифром „Један од живих“.

Одмах можемо рећи, да се за овај избор жириу не може ништа пребацити. Јер, роман Голубовићев, писан у одломцима, лепим стилем и без тежње за уметничким дотеривањем, црпен из живота на лицу места, без претеривања у описивању догађаја, уистини претставља за нас ретко књижевно дело, а за Београд и његову историју један од важних и до сада необјављених докумената, нарочито с погледом на живот у болници исцапљених и осакаћених бранилаца и освајача Београда.

Први и други део Голубовићевог романа није толико интересантан и нов! Јер он у тим деловима романа описује живот војника четника у затишју, кад нема борбе, и у окршају када се гине прса у прса, са ножевима на пушкама и бомбама у рукама. А о томе је иза рата доста писано. Нарочито борбе око Београда, и кроз његове улице, описане су верно и живописно у књизи „Агонија Београда 1915 год.“, коју је са преко двадесет прилога из пера учесника у одбрани Београда издала „Група бранилаца Београда“. Ту, у тој књизи, историјски књижевни прилози, нарочито г. г. Живка Кезића и Ђорђа Себ. Роша, о уличним борбама у Београду много су лепше приказали ток догађаја и опажања него што је то учинио Голубовић у прва два дела своје књиге. Уосталом, то је ствар индивидуална и у битки, где је живот у питању, сваки не може имати иста опажања. Па, ипак, и ако је Голубовић имао смисла и за таква опажања, и ако онда као дечко, ми у тим деловима не видимо Голубовића као човека на кога наилазимо тек у трећем делу књиге, у болници! Јер, док Голубовића у другом делу видимо

као човека који убија, помаже другоме да убија и кличе своме старијем другу Кумановцу: „Не дај се, стариот!“, просто му се дивећи како убија и пева, дотле у трећем делу гледамо сасвим другог Голубовића, човека без ноге, који са сузама у очима испраћа свога „камерада“ из болничке собе, Немца, који без руке одлази кући, у Немачку, довикујући му братски и искрено: „Auf wiedersehen, kamerad“.

Најлепши део ове књиге (да не кажемо романа, јер то није роман у правом смислу, већ одломци једне људске трагедије, коју је проузроковао рат) јесте онај део, у коме се описује болница, касапница, која је страшница и свирепија него први ред на бојишту, где се гине али се без ноге, руке, вида и памћења не остаје, све док се у њу не дође, у ту болницу где људи умиру немогући да дођу на ред за преврцање.

Болницу, ратничку болницу, као што је била београдска војна болница 1915 год., Голубовић може мирне душе назвати својом болницом. Голубовићева болница, не само да је најлепши део у томе духу написан у нашој прозној књижевности, већ је она у свему превазишла Ремаркову болницу у делу „На западу ништа ново“. Јер, док је Ремарк у својој болници чак и баналан, (она сцена са Пољковом женом у постељи) дотле је Голубовић у својој болници кроз човечански.

Зар није сјајан опис човечности у Голубовићевој болници онај тренутак када две мајке долазе у болницу, једна којој је син (Голубовић) без ноге, и друга, која жели да се распита за сина, који је са обе ноге остао мртав на бојишту, па затим обадве унесрећене мајке деле материнском нежњом понуде немачком ранјенику без руке, који је, можда, баш њих и унесрећено, питајући га српским језиком: „Имаш ли и ти мајку?“, а он им погледом захваљује на поклоница и у њима гледа своју мајку, која је далеко негде у Немачкој. Не, то треба прочитати и осетити!

Или, на пример, онај одломак када се регрут-болничар исповеда старом болничару и говори му: да ће из болнице побећи, јер

не може више да у уста меће хлебца својим рукама, којих се гади зато што са њима претуре сваког сата лешине умрлих војника.

Много таквих, до потресености, човечанских сцена, које је Голубовић срцем писао, има у томе трећем делу књиге, у тој проклетој Голубовићевој болници.

Истина, одмах се види да су на Голубовића утицали доста Ремарк и болница у филму „Западни фронт“, али то ипак ништа не смета да кажемо да је Голубовић у својој болници наш и, као такав, и оригиналан.

Што је ова лепа и човечанска књига угледала света, на првом месту заслуга припада Београдској општини и члановима књижевног жирија, који су баш ово дело између још пет других изабрали и наградили.

Без тога Голубовић би, сигурно, остао сасвим непознат, јер у својој скромности ко зна да ли би се одлучио да књигу штампа.

За историју Београда, његова страдања, и патње ова Голубовићева књига, поред „Агоније Београда у светском рату 1915 год.“, претставља драгоцену вредност и светао три на трновом венцу, који је Београд за општи мир и човечанство на својој глави понео.

Фотомонтажа на корицама књиге, коју је компоновао акад. сликар г. А. Топорнан, успела. Техничка опрема књиге одлична.

Једино наслов књиге требао је бити на нашем језику и ћирилицом, као што је штампан и текст у књизи.

Света Милутиновић

СТАРИ БЕОГРАД — ANCIEN BELGRADE

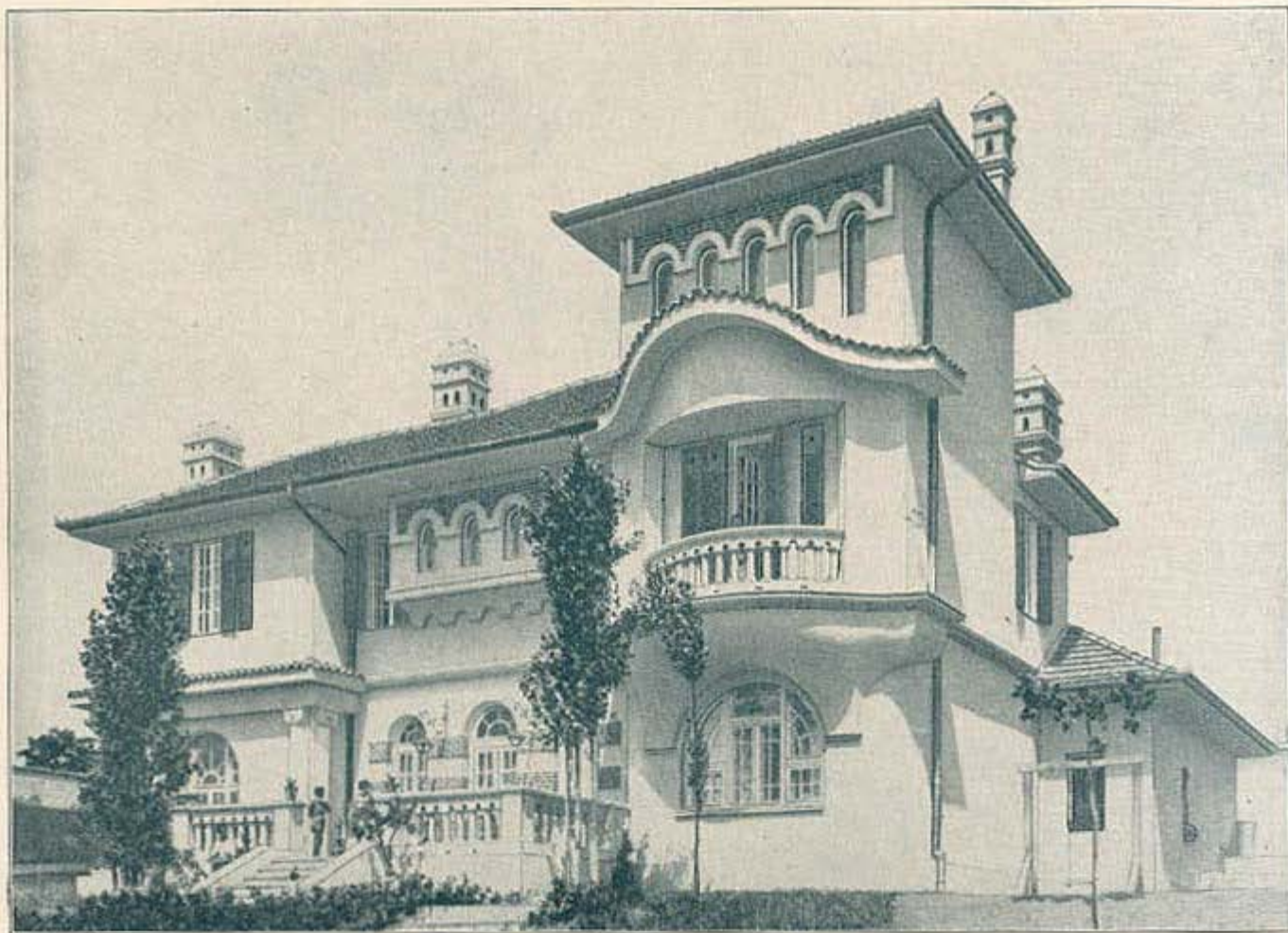

Стари дом из Господар Јевремове улице
Une vieille maison dans la rue Gospodar Yevreme

Из фото-архива Отсека за штампу, пропаганду и туризам о. г. Београда.

(Photo-archivé du presse-bureau communal de Belgrade).

НОВИ БЕОГРАД — BELGRADE D'AUJOURD'HUI

Једна нова вила из Румунске улице
Une nouvelle villa dans la rue Roumounska

Из фото-архива Отсека за штампу, пропаганду и туризам о. г. Београда.

(Photo-archivé du presse-bureau communal de Belgrade).